

Міністерство освіти та науки України
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

На правах рукопису

Клюєв Костянтин Георгійович

УДК 329.1/.6

Сучасні технології розв'язання політичних конфліктів.

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник:
Дунаєва Лариса Миколаївна,
доктор політичних наук,
професор

Одеса-2016

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ	11
1.1 Розвиток знань в рамках конфліктних протиріч в політичному полі.....	11
1.2 Операціоналізація базових понять теорії конфлікту.	24
Висновки до розділу 1.....	47
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВИРІШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ	49
2.1. Формування конфліктологічної проблематики та методологічних підходів.....	49
2.2. Сучасні теорії конфлікту: нові напрямки та сутність.	58
2.3. Математичний базис моделювання конфліктного політичного процесу.	70
Висновки до розділу 2.....	82
РОЗДІЛ 3 ОПЕРАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРІШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ НОВОГО ПОКОЛІННЯ.	85
3.1. Засоби впливу на трансформацію політичного конфлікту.....	85
3.2. Стратегія та тактика вирішення політичних конфліктів.	101
3.3. Державні форми вирішення сучасних політичних конфліктів	115
Висновки до розділу 3.....	127
РОЗДІЛ 4 ПРОЦЕДУРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ.	129
4.1. Сучасні засоби політичного маніпулювання та маневрування.....	129
4.2. Практичні прийоми третьої сторони щодо вирішення політичних конфліктів.....	145
4.3. Застосування групових ефектів та фасилітації в якості допоміжних факторів в процесі вирішення політичних конфліктів.....	154
4.4. Миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання військово-політичних конфліктів.	163
Висновки до розділу 4.....	177
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	190

Вступ

Актуальність теми дослідження. В політичній науці накопичилося чимало досліджень політичних конфліктів, насамперед в рамках теоретично-концептуального напрямку, щодо засобів урегулювання конфліктів. У той же час, з позиції природи та форм, політичні конфлікти дуже змінилися протягом останнього десятиріччя XXI століття.

Більшість досліджень стосується таких засобів як компроміс, переговори, консенсус і т.п., а сьогодні більш необхідними і своєчасними є дослідження нових форм вирішення політичних конфліктів. Цього вимагає зміна політичної ситуації в світі, зміна геополітичної складової політичного процесу, постійне збільшення кількості сучасних конфліктів та рівня їх інтенсивності. І ці показники зростають з тією швидкістю, з якою динамічно розвивається і одночасно ускладнюється система соціально-політичних відносин сучасного суспільства.

Аналізуючи ситуацію в Україні, в контексті теорії політичного конфлікту, слід вказати, що спроби пояснення політичних конфліктів в рамках традиційних підходів та концепцій викликає багато труднощів. Впродовж усього періоду свого становлення Україна була й залишається конфліктогенним середовищем, що, безумовно, гальмує її подальший розвиток, стає на заваді переходу на якісно новий рівень. У зв'язку з цим постає необхідність переосмислення світового та вітчизняного досвіду дослідження політичних конфліктів, джерел їх виникнення, пошуку нових шляхів управління, розв'язання, мінімізації деструктивного впливу на розвиток суспільства.

Вирішення політичних конфліктів, знаходження компромісу й згоди в кожному конкретному випадку є важливим пріоритетом та постійною потребою влади. Дестабілізація в країні виникає не тому, що існують конфлікти. Напруга виникає в результаті несвоєчасного виявлення, регулювання та подальшого вирішення політичного конфлікту. Все це вимагає

не тільки пошуку нових підходів і способів впливу на конфліктні ситуації, але й формування нових парадигм їх вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках науково-дослідної роботи кафедри соціальних теорій навчально-наукового інституту інформаційних та соціальних технологій ОНУ імені І. І. Мечникова в межах науково-дослідницької теми «Соціально-психологічні, політико-правові та культурно-історичні аспекти розвитку сучасного суспільства» (номер держреєстрації 0114U001792), одним із виконавців якої є дисертант.

Метою дисертаційної роботи є визначення та обґрунтування новітніх технологій регулюючого впливу у розв'язанні політичних конфліктів. Для цього слід вирішити наступні завдання:

- розглянути еволюцію знань в рамках конфліктних протиріч в політичному полі;
- визначити та зіставити базові поняття теорії конфлікту;
- проаналізувати основні положення сучасних теоретичних та методологічних підходів до розв'язання політичних конфліктів;
- розглянути нові напрямки та сутність сучасних політичних конфліктів;
- охарактеризувати математичний базис моделювання конфліктного політичного процесу;
- визначити основні засоби впливу на трансформацію політичних конфліктів;
- проаналізувати стратегії, тактики та державні форми вирішення політичних конфліктів в сучасному політичному полі;
- охарактеризувати сучасні засоби політичного маніпулювання, маневрування та практичні прийоми у вирішенні політичних конфліктів;
- проаналізувати застосування групових ефектів та фасилітації в якості допоміжних факторів в процесі вирішення політичних конфліктів;
- розглянути миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання військово-політичних конфліктів.

Об'єктом дисертаційного дослідження є політичні конфлікти.

Предметом дослідження є сучасні технології вирішення політичних конфліктів.

Методи дослідження. Методологію дослідження становить міждисциплінарний підхід, заснований на використанні загальних методологічних підходів, прийнятих науковим співтовариством в таких дисциплінах, як політологія, конфліктологія, соціологія, теорія міжнародних відносин і філософія. Методи та інструменти дисертаційного дослідження обрані і застосовані відповідно до таких наукових принципів, як об'єктивність і всебічність, історична конкретність і онтологія цілісності, єдність діалектичного аналізу і синтезу. Це загальні методи, які використовуються як для гуманітарних і технічних наук.

Щодо специфічних методів політичної науки, то це, насамперед, політичний аналіз. За допомогою даного методу досліджено конкретні політичні події та конфліктні політичні ситуації, створення припущень з приводу їх можливого розвитку і прийняття політичних рішень щодо розв'язання політичних конфліктів. В нашому випадку було застосовано як вертикальний, так і горизонтальний типи загального аналізу політичної ситуації. Це фрагментарний аналіз кризової, конфліктної політичної ситуації, а також проблемний і діагностичний ситуаційний аналіз. Вертикальний тип загального політичного аналізу дав можливість розділити систему на основні політичні інститути та проводити безпосередньо аналіз дії кожного елемента з встановленням взаємозв'язків та засобів конфліктної взаємодії. Горизонтальний або груповий тип загального аналізу для даного дослідження дає можливість проаналізувати політичні угруповання, що приймають участь в конфліктній взаємодії, які складаються з осіб, що входять у різні інститути влади, і відповідно ти протиріччя, які між ними виникають.

В роботі застосований проблемний і діагностичний аналіз, який проводиться за завданнями і цілями ситуаційного аналізу. Проблемний аналіз є важливим для вироблення оптимального рішення щодо того або іншого політичного конфлікту. Діагностичний ситуаційний аналіз пов'язаний з

вивченням дій союзників і конкурентів; їх потенціалу; реального розміщення сил на політичній арені, внутрішньогрупової боротьби правлячої еліти, настрою електорату тощо. Таким чином, ці види політичного аналізу дають можливість більш глибокого торкнутися актуальних проблем вирішення сучасних політичних конфліктів.

Інституційний метод використаний для дослідження політичних інститутів з точки зору їх конфліктності і взаємної сумісності. Біхевіористичний метод надав можливість проаналізувати форми поведінки людини як реакції на розвиток політичного конфлікту.

Для характеристики стратегій моделей поведінки людини в рамках політичного конфлікту також використаний метод символічного інтераціоналізму, який враховує як зовнішні прояви, так і внутрішній світ людини. Психологічний метод надав можливість вивчати психологічні механізми конфліктної поведінки та мотивації. Деякою мірою був застосований і синергетичний метод. Зокрема, в рамках аналізу можливих наслідків розвитку нестабільних ситуацій та соціально-політичної напруженості і прогнозування для певних типів політичних конфліктів – перехід на більш досконалі рівні.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю завдань, так і способами їх розв'язання. В межах здійсненого автором дослідження отримано результати, що мають наукове значення.

Вперше:

– обґрунтовано застосування парадигми глибинної демократії та процесуального підходу до визначення засобів вирішення політичних конфліктів. Це дозволяє вирішувати конфлікти без попередньої згоди будь-кого із задіяних осіб та зацікавлених сторін. Ця парадигма пояснює, як виникає і розгортається конфлікт, і головне, як його можна вирішити шляхом використання знань в галузі фізики, психології, теорії комплексних систем. Процесуальний підхід застосовується на відкритих форумах, у гарячих точках і під час громадських напружень, а також для виявлення бачення і створення стратегії розвитку політичного процесу;

– визначено, що у випадку розв’язання політичного конфлікту високої інтенсивності слід застосовувати проблемно-орієнтований підхід, який направлений на його вирішення. За допомогою цього підходу інтенсивні деструктивні політичні конфлікти можна послаблювати або, в окремих випадках, не допускати їх розвитку до рівня відкритого насильства і взаємної непримиренності;

– обґрунтовано тезу про те, що вирішення політичного конфлікту є можливим шляхом його продуктивної трансформації та трансценденції. Визначено, що саме трансценденція вводить нову політичну реальність, відкриваючи новий політичний ландшафт. Трансформація конфлікту проявляється в перенесенні його у нову реальність. Трансформувати конфлікт означає трансцендувати цілі сторін конфлікту, визначивши для них інші цілі, знявши конфлікт з постійного ґрунту, включно з дискурсами, що обстоюють нездоланність цієї несумісності. Щоб досягти цього, конфлікт має бути трансформований шляхом доповнення його суб’єктами та цілями, про які сторони не мають інформації. Шлях до продуктивної трансформації лежить через комплексифікацію (ускладнення), що створює можливості для певного групування учасників конфлікту та цілей і водночас запобігає деформації конфлікту.

Удосконалено:

– універсальну модель конфлікту у взаємодії з математичним базисом, що дає можливість формування єдиної теорії конфлікту. Це дозволяє будувати робочу модель аналізованого політичного конфлікту, оцінювати його структурні, динамічні, теоретико-ігрові та інші особливості виникнення, розвитку і, головне, розв’язання;

– форми політичних конфліктів, які можуть комбінуватися, серіями чи паралельно, формуватися в складні конфліктні формації з багатьма сторонами і цілями. Визначено, що проста конфліктна формація з двома сторонами і однією метою зустрічається зрідка і її частіше застосовують як поляризовані результати тих, хто постраждав. Сучасний політичний конфлікт включає

велику кількість діючих сторін та декілька цілей. Наявність складних конфліктних формацій вимагає чіткого окреслення меж політичного конфлікту та складання мапи конфлікту.

Дістало подальший розвиток:

– термінологія щодо управління, регулювання та вирішення політичних конфліктів. Визначено, що розв'язання політичних конфліктів є напрямком, який спрямований на створення стратегій усунення причин, які викликали конфлікт, та формування нового рівня конфліктних взаємовідносин учасників;

– розуміння динаміки та траєкторії політичного конфлікту. В даному випадку було застосовано математичне моделювання. Визначено, що математичне моделювання не обмежується операціями з кількісними показниками, воно також працює з якісними характеристиками політичного конфлікту. В цьому випадку математичні моделі є засобом вивчення логічних наслідків політичних конфліктів. Вирішальним прогностичним інструментом при цьому є характер траєкторії, яка відображає динаміку політичного конфлікту;

– дослідження ненасильницьких стратегій вирішення конфліктних ситуацій в рамках стратегії «консоціації», яку можна розглядати як «систему акомодатії» і компромісу між елітами, в рамках якої держави мають змогу зберегти політичну стабільність. Це стратегія врегулювання конфліктів в суспільствах, всередині яких існує поділ на основі мультикультуралізму, тобто, цю теорію, можна застосовувати в усіх ситуаціях, для яких характерний плуралізм (етнічний, релігійний, мовний, соціальний і т.п.);

– розуміння нових технологій та форм розв'язання політичних конфліктів; визначено, що вони можуть виникнути та бути ефективними тільки тоді, коли в суспільстві сформується достатній рівень постіндустріальної культури і відповідного мислення.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що результати, отримані в ході дослідження, можуть бути використані органами політичної влади, політичними партіями та рухами, різними політичними

силами, державними органами в процесі розв'язання політичних суперечностей та конфліктів. Теоретичні узагальнення, висновки і пропозиції дисертації можуть бути матеріалом для подальших наукових досліджень та дискусій щодо напрямків вдосконалення методів розв'язання політичних конфліктів, механізмів регулювання конфліктного процесу тощо.

Головні положення та висновки даного наукового дослідження можуть бути корисними при розробці спецкурсів «Політичні конфлікти», «Політична влада» та т.п., навчально-методичних програм, посібників та довідкової літератури.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження обговорювались на науково-методологічних семінарах навчально-наукового інституту інформаційних та соціальних технологій ОНУ імені І. І. Мечникова. Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідались та обговорювались на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, семінарах, круглих столах: «Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри» (Одеса, 2015 р.), «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (Одеса, 2015 р.); «Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України» (Старобільськ, 2015); «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (Одеса, 2016 р.); «Країни Східного партнерства – V4: проблеми та перспективи співпраці» (Одеса, 2016); «Найновіші наукові досягнення» (Кривий Ріг, 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації знайшли відображення в 9 наукових публікаціях, з них 4 у вітчизняних наукових фахових виданнях з політичних наук та 1 у науковому зарубіжному виданні (Чехія), 4 у інших виданнях.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (202

найменування, з них 15 іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації складає 210 сторінок.

Розділ 1

Концептуально-теоретичні аспекти дослідження механізмів розв'язання політичних конфліктів

1.1 Розвиток знань в рамках конфліктних протиріч в політичному полі.

Людина постійно перебуває у різноманітних конфліктах – внутрішньо-особистісних, міжособових, групових, службових, політичних, міжнаціональних, міжнародних тощо. Конфлікт – це об'єктивне, закономірне явище, що постійно супроводжує людину, потребує від неї певних сил, вміння переборювати труднощі, надає життєвого досвіду у боротьбі з ними. Інша справа – характер, особливості конфліктів, специфіка їх розвитку, результати розв'язання, тобто наслідки; складові конфліктів: сторони, що конфліктують; зона розбіжностей між конфліктуючими сторонами; мотиви конфлікту та дії. Як визначає Я.Короход, в політичній сфері, в порівнянні з іншими сферами суспільного життя, конфлікти виникають найчастіше. Причини їх виникнення знаходяться в самій природі політичних відносин як відносин влади, заснованих на пануванні одних і підпорядкуванні інших, що й спричиняє зіткнення й протиборство. Аналіз витоків та різних підходів до визначення політичного конфлікту сприяє поглибленню осмислення змісту даного поняття. Що в свою чергу має слугувати розробці більш ефективних підходів до вирішення політичних конфліктів [94, с. 36]. Тому, завжди існує потреба вміти врегульовувати конфлікти, управляти конфліктами, й головне – навчитися вирішувати політичні конфлікти.

Дослідження конфліктної проблематики характеризується зміною уявлень про конфлікт: від негативної оцінки конфлікту в межах теорії функціоналізму, до визнання його в якості необхідного та природного елементу розвитку соціальної системи в межах конфліктологічної парадигми. Зацікавлення конфліктами зміщується в бік проблеми їхнього регулювання та практичних аспектів. Дійсно, конфлікт містить і позитивний, і негативний

компоненти, і основне питання не в уникненні конфліктів, а в адекватному, конструктивному їх вирішенні. Отже, тема конфлікту набуває нового трактування. Конфліктні ситуації розглядають як такі, що містять позитивний заряд і є важливими для розвитку. Парадигма «безконфліктності» змінюється конфліктологічною парадигмою, що скеровує на розуміння неминучості протиріч у соціальних стосунках та їхньої позитивно-функціональної ролі в удосконаленні й гармонізації цих взаємодій [130].

При дослідженні засобів розв'язання конфліктів в сучасному політичному процесі був розглянутий і використаний широкий спектр наукових публікацій. Це праці політологів, соціологів, правознавців, психологів, конфліктологів, філософів і фахівців з міжнародних відносин. Насамперед, це наукові розробки Р. Дарендорфа, К. Боулдінга, Л. Козера, Р. Макка, Р. Снайдера, К. Кучера, Г. Зіммеля, К. Маркса, Р. Преторіуса, Е. Дюркгейма, Дж. Рекса, Т. Парсонса. Такі автори, як Д. Белл, М. Кастельс, Д. Сёрл, М. Фуко розкривають сутнісні характеристики політичного конфлікту з позицій теорії інформаційного суспільства та постструктуралістського підходу, однак технології його вирішення чи розв'язання працях цих авторів практично не досліджуються. Більшість досліджень цих науковців вивчаються практично при написанні кожного дисертаційного дослідження, дається їх критична оцінка тощо. Тому, в даному дослідженні не має сенсу докладно зупинятися на вивченні праць цих авторів. А лише окреслимо сутність загальновизнаних підходів та теорій:

- «загальна теорія конфлікту» Дж. Бернарда, Дж. Доугерті, Р. Пфалтцграффа, Дж. Рубіна, Д. Прютта та С. Кима – концептуальну систему, що узагальнює емпіричний матеріал із проблем напруженості, конкуренції, конфлікту, накопичений у різних соціально-гуманітарних науках (від соціальної психології до семантичних галузей знань) у контексті модельного конструювання [193; 199];

- «теорія політичного конфлікту» Ч. Міллса – концептуальну систему, що узагальнює емпіричні дані про соціальну структуру та її динаміку в контексті розвитку положень концепції панівної еліти [194];

- «теорія міжнародного конфлікту» К. Райта, Р. Арона, М. Кревельда – концептуальну систему, яка впорядковує емпіричний матеріал щодо конфліктів у сфері міжнародних відносин за допомогою засобів факторного аналізу в контексті обґрунтування міжнародного протистояння як головного, так званого «фундаментального» конфлікту суспільного розвитку [188; 191];
- «теорія класів та класового конфлікту» Р. Дарендорфа – концептуальну систему, що характеризує класовий конфлікт як елемент соціальної реальності на засадах нової інтерпретації процесу стратифікації в капіталістичному суспільстві в контексті розвитку теорії примусу [192];
- «теорія групової динаміки та соціального конфлікту» Л. Козера – концептуальну систему, що описує і пояснює внутрішньогруповий і міжгруповий конфлікти в контексті обґрунтування зв'язку, який існує між характером питань, що становлять предмет суперечки, типом соціальної структури, сформованої в групі, у межах якої відбувається протиборство, і наслідками розвитку цих зіткнень [33; 190];
- «системна теорія конфлікту» К. Боулдінга, А. Рапопорта – концептуальну систему, що узагальнює дані про конфліктну поведінку в контексті розвитку положень теорії систем з активним використанням основних положень структуралізму і біхевіоризму [189; 198];
- «ігрову теорію конфлікту» Д. Льюса та Г. Райффі – концептуальну систему, що узагальнює дані про конфліктну поведінку в контексті розвитку положень теорії ігор і тверджень з економічної та соціально-психологічної теорій (щодо стратегічної інтеракції, раціональності соціальної дії, соціальної корисності взаємодії, соціально-психологічних засад гри й та ін.) [150; 200];
- «теорія конфлікту в організації» Л. Понді – концептуальну систему, що узагальнює емпіричні дані про конфлікт в організації в контексті інтерпретації механізму його врегулювання як визначального механізму соціальних змін у суспільстві [197];
- «хвильова теорія конфлікту/війни» Е. Тоффлера та Х. Тоффлера, С. Гантінгтона – концептуальну систему, що узагальнює дані про так звану

«суперборотьбу» (протистояння цивілізацій, сформованих Першою, Другою і Третьою хвилею соціально-демократичних перетворень) у контексті використання положень теорії хвиль соціального розвитку [201; 194];

- «інтегральна теорія конфлікту» Дж. Тьорнера, Р. Конелла, Р. Коллінза – концептуальну систему, що відбиває основні властивості і закономірності розвитку конфлікту на засадах аналітичного поєднання визначальних положень різних концепцій конфліктологічної орієнтації макрорівня або тверджень теорій конфлікту макрорівня з конкретними моделями теоретичних побудов мікрорівня.

Як вважає І. Денисенко, аналіз різних варіантів сучасної теорії конфлікту на предмет наявності в них перерахованих вище положень дозволяє стверджувати, що до першої групи теоретичних конструкцій (основні теорії) можна включити тільки теоретичні побудови Р. Дарендорфа, до групи допоміжних теорій – теоретичні розробки всіх інших дослідників соціального протистояння. Для процесу соціального пізнання це означає, що при аналізі будь-якого соціального процесу або соціального явища необхідно як методологічні засади використовувати основні положення саме теорії конфлікту Р. Дарендорфа, а потім, якщо виникає необхідність, – підходи інших дослідників. Очевидно, що наступним кроком у систематизації розроблених у західній соціологічній науці варіантів сучасної теорії конфлікту в контексті вибраної дослідницької процедури повинна виступити класифікація групи допоміжних теоретичних конструкцій на так звані пояснюючі і розвиваючі (у контексті глосарія І. Лакатоса) концепції [63, с. 34].

Більшість теорій є загальноновизнаними і, на думку дисертанта, не потребують додаткового аналізу. А ми свою увагу звернемо на сучасні дослідження українських науковців.

Сучасна політична конфліктологія дає багатий теоретичний матеріал для дослідження та аналізу. Це ґрунтовні роботи і в галузі політології, соціології, філософії, історії, економіки, міжнародного права та політики. Тут можна відзначити таких науковців, як К. Вітман, А. Дацюк, С. Ростецька,

Т. Запорожець, І. Станкевич, Т. Хлівнюк, І. Кіянка та інших. Захищено ряд кандидатських дисертацій за тематикою політичних конфліктів. Але, сучасна ситуація вимагає нового розуміння конфліктної ситуації, типології конфліктів, визначення нових засобів та шляхів вирішення конфліктів і т.п.

Для даного дослідження цікавими є розробки в галузі міжнародного права та міжнародних відносин, зокрема, мова йде про діяльність ООН та ОБСЄ у врегулюванні конфліктів. Це особливо актуально саме сьогодні, в аспекті проблем на території Донбасу. Тут слід відзначити дослідження І. Гончаренка, який дослідив роль ООН і ОБСЄ у попередженні та врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ століття. Увагу зосереджено на дієвості засобів превентивної дипломатії в запобіганні, попередженні та врегулюванні конфліктів в різних частинах колишнього СРСР – країнах Балтії, Молдові, Україні та Білорусі, в Кавказькому регіоні та Таджикистані. І. Гончаренко досить ґрунтовно проаналізував проблеми безпеки: теорії і практичної ролі інститутів, відповідальних за зміцнення миру; переосмислено визначення поняття безпеки й джерел сучасних загроз міжнародної стабільності, доведено необхідність реформи європейської архітектури безпеки [47].

У даній дисертаційній роботі буде розглянуто й деякі аспекти вирішення збройних політичних конфліктів, тому й аналіз досліджень у цьому напрямку є важливим, особливо в рамках застосування превентивної дипломатії. Слід зазначити, що у радянській та пострадянській періоди превентивна дипломатія згадувалась частіш за все в контексті розгляду питань миротворчих зусиль ООН, інколи – як звичаєва норма дипломатичного права. Певні аспекти цього політико-правового явища висвітлюються в працях І. П. Бліщенко, Г. Ф. Дмитрієва, Ю. Н. Жданова, Б. Л. Кліменко, Д. Б. Левіна, Г. В. Ігнатенко, Р. І. Морозова, В. Ф. Петровського, К. К. Сандровського, Б. Р. Тузмухамедова, І. О. Хріпунова, М. В. Яновського та ін. Значно більшу увагу вивченню проблеми превентивної дипломатії приділено в західній літературі. Було опубліковано цілу низку статей, а також фундаментальні праці, присвячені як

проблематиці превентивної дипломатії в цілому, так і окремим випадкам її здійснення. Передусім слід виділити праці таких науковців, теоретиків і практиків міжнародного права та міжнародних відносин, як: К. А. Аннан, Б. Б. Галі, Л. П. Гордон, М. Беджау, В. Є. Брюс, Д. Давід, П. Джейм, М. К. Кевін, Р. Кіссінджер, Дж. О'Нейл, Ж. Елі-ассон, Б. Х. Стейнер, Р. Дж. Фішер та ін.

Тут слід звернути увагу на розробки в рамках історичного досвіду А. Поспелова, який аналізував воєнні конфлікти в Азії, Африці й Латинській Америці та мілітаризація країн-учасниць (1975–1991 рр.). В цій роботі цікавим є аналіз механізму взаємозв'язків між мілітаризацією та воєнними конфліктами, національно-визвольною та політичною боротьбою в країнах-учасниках конфліктів. Цитований автор аналізує вплив військових конфліктів на суспільно-політичний та економічний розвиток країни, досліджує роль великих держав у процесі мілітаризації зазначених країн та воєнних конфліктах даного періоду [Наприклад, 140].

Дослідженню особливостей сучасних збройно-політичних конфліктів присвятив свою роботу О. Батрименко, який розробив типологію збройно-політичних конфліктів, проаналізував способи їх врегулювання та визначив, що ефективність цих способів залежить від оптимальності поєднання силових і несилових підходів до врегулювання на кожному з етапів еволюції конфлікту. Автором також запропоновано принципи, які можуть слугувати теоретичною засадою для розробки стратегії реагування України на виникнення та розвиток збройно-політичних конфліктів [12].

Грунтовну класифікацію воєнних конфліктів на підставі сукупності найістотніших показників, що визначають їх характер, здійснив Т. Костенко. За його методологією, показники класифікації формуються з урахуванням спільності їх однорідних істотних ознак – правових, культурних, соціально-політичних, стратегічних та якісних. Новизна запропонованої Т. Костенком методології дозволяє перейти від систематизації агресій до класифікації збройних конфліктів [94].

Значний внесок у вирішення проблеми типології та класифікації воєнно-політичних конфліктів зробив Г. Перепелиця. Обравши за мету пошук і розробку специфічних критеріїв типології воєнно-політичного конфлікту, визначення рівня їх узагальнення з урахуванням усіх його головних аспектів, дослідник запропонував новий підхід до розв'язання цієї проблеми: розмежування формальної та змістової класифікації воєнно-політичних конфліктів (об'єкта дослідження) [129].

В цьому ж напрямку йдуть дослідження С. Сірого, який зосередив свою увагу на аналізі соціально-політичного контексту локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації. Зокрема, мова йде про особливості локальних війн і воєнних конфліктів за умов глобалізації, визначено їх вплив на соціально-політичні процеси в окремих державах і сфері міжнародних відносин. Автором розроблено та апробовано нову методику дослідження наслідків локальних війн і воєнних конфліктів як цілісного явища. Ним аналізуються основні джерела конфліктності та зроблено висновок про активізацію конфліктогенних факторів внаслідок впливу процесу глобалізації. Окремо визначено роль сучасних локальних війн і воєнних конфліктів як фактора міжнародних відносин, виявлено їх характерні особливості [158].

Серед українських науковців, які зробили значний внесок у дослідження різних питань миротворчої діяльності, слід зазначити А. Войціховського, О. Гогошу, А. Легу, В. Лисака та ін. але багато питань залишаються й сьогодні відкритими і потребують додаткового дослідження та вивчення.

Важливого значення набувають дослідження сучасних політичних конфліктів, зокрема, дослідження В. Пінцак щодо аналізу позиції України у процесі врегулювання Придністровського конфлікту. Автором проведено аналіз позиції України щодо врегулювання цього конфлікту протягом 1991–2004 рр., описано його структуру та визначено роль України та інших держав. Проаналізовано передумови (військово-політичний аспект), динаміку, найбільш актуальні проблеми та реакцію української громади Придністров'я на процес формування позиції України щодо врегулювання Придністровського конфлікту.

На підставі дослідження збройної ескалації конфлікту 1992 р. уточнено ступінь загрози втягнення України до нього, запропоновано першочергові заходи щодо її нейтралізації за умов можливої збройної ескалації. Визначено форму, зміст і ступінь загрози Придністровського конфлікту національній безпеці України. Розроблено рекомендації щодо ефективного застосування визначених інструментів впливу України на Придністров'я [132].

Етнополітичним конфліктам присвятив своє дослідження О. Котелянець, який розглянув даний тип конфліктів на Південному Кавказі як чинник формування регіональної системи безпеки. Цікавим в цій роботі є аналіз безпекової політики геополітичних акторів у контексті врегулювання конфліктів на Південному Кавказі. Автором запропоновано комплексний підхід до вивчення історичних передумов виникнення етнополітичних конфліктів. Показано, що в основу еволюції південно-кавказьких конфліктів закладено процес політичного дозрівання залежних націй з перспективою їх державотворення [96].

Щодо етнополітичних конфліктів, то слід відзначити дослідження Т. Сенюшкіної, яка зосередила увагу на державних механізмах управління етнічними конфліктами. Авторкою запропоновано концепцію державних механізмів регулятивного впливу на розвиток етнічного конфлікту та інноваційну модель системи етноконфліктологічного менеджменту. Розкрито зміст основних складових цієї системи, а саме: політичного та законодавчого забезпечення прав національних меншин, регіональних механізмів управління етнічними конфліктами, зокрема, децентралізації та автономізації, впровадження управлінських технологій, використання механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства. Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід державної політики щодо запобігання етнічним конфліктам та їх урегулювання, представлено практичні рекомендації щодо забезпечення результативного впливу на процес етноконфліктних взаємодій на сучасному етапі [156].

В рамках дослідження етнополітичних конфліктів заслуговують увагу і праці А. Дируна, який аналізує розвиток республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту. Автором аналізується взаємовплив електоральних циклів у Молдові та Придністров'ї на ступінь інтенсивності етнополітичного конфлікту. Досліджено прояви даного процесу в динаміці партійного будівництва та електорального успіху політичних сил, які виступають за різні варіанти та методи вирішення Придністровського конфлікту. Проаналізовано місце та роль України у вирішенні Придністровського конфлікту та вперше визначено етапи посередницької діяльності Києва. Автор акцентує увагу на тому, що динаміка розвитку Придніпровського конфлікту свідчить про відмову від застосування насильства як методу його вирішення [66].

Етнополітичні конфлікти розглянуті в роботі К. Поліщук в рамках етнонаціонального виміру конфлікту у Країні Басків. Авторкою досліджено теоретичні засади, форми практичної реалізації, суспільні функції та особливості розвитку баскського націоналізму як політичного феномену та його вплив на еволюцію конфлікту в Країні Басків. Розглянуто етнонаціональні причини виникнення конфлікту та простежено загальнополітичний контекст його розвитку. На підставі аналітичних моделей з'ясовано характер розвитку етнонаціонального конфлікту в Країні Басків. Проаналізовано та систематизовано основні політико-правові механізми врегулювання конфлікту та окреслено перспективи його розв'язання [136].

Забезпечення національних інтересів України у процесі врегулювання придністровського конфлікту досліджує Є. Єнін. Автор аналізує сучасні підходи до визначення сутності політичного конфлікту, досліджує особливості політичних конфліктів на пострадянському просторі. Є. Єнін доводить, що збільшення рівня впливу України на перебіг політичних процесів у Молдові та Придністров'ї дозволить скоротити врегулювання придністровського конфлікту, а також підвищити статус України як активного суб'єкта процесу формування системи європейської безпеки [71; 72].

Політико-правовим засадам управління етнічним конфліктом присвячено дисертаційне дослідження А. Кіссе, в якому автор проаналізував основні концепції етнічного конфлікту, типологію етнічних конфліктів за різними критеріями та підставами. В роботі з'ясовано причини виникнення й охарактеризовано стадії розвитку етнічних конфліктів, запропоновано правові методи запобігання. Автор докладно показав ефективність використання макрополітичних методів управління етнічним конфліктом. Цікавим є аналіз основних сценаріїв розвитку етнічних конфліктів у посттоталітарних країнах та визначення превентивної діяльності, зокрема дипломатії, а також неурядових організацій у розв'язанні етнічних конфліктів [86].

Серед дисертаційних досліджень, які направлені на дослідження концептуальних питань розуміння політичного конфлікту та засобів їх розв'язання, слід відзначити роботу І. Станкевич. В цій роботі автором здійснений аналіз політичного конфлікту, розкрита його сутність, специфіка, об'єкт, предмет, джерела виникнення. Визначено структурні елементи, основні чинники, деструктивні та конструктивні наслідки політичних конфліктів для сучасного суспільства. Також автор здійснив спробу класифікувати політичні конфлікти у сучасній Україні на основі джерел їх виникнення, охарактеризував етапи політичного конфлікту, типи взаємин між його учасниками. Цікавим є розділ, що стосується виявленню відмінностей між основними поняттями впливу на політичні конфлікти – управлінням, розв'язанням, врегулюванням політичних конфліктів. Автором встановлено, що спільним для технологій врегулювання та розв'язання політичних конфліктів є спрямованість на їх джерело [162; 163].

Серед соціологів також є ґрунтовні дослідження. Так, Т. Білецька розглядає в своїй роботі соціально-політичний конфлікт в українському суспільстві періоду трансформації. Особливу увагу зосереджує на аналізі факторів виникнення і особливостей прояву конфліктів. Авторкою визначені група показників, що дозволяють зафіксувати фактори виникнення та динаміку соціально-політичних конфліктів. В роботі також проаналізовано структурно-динамічні характеристики, суб'єктивні та об'єктивні складові конфлікту,

фактори, що зумовлюють їх розвиток в умовах трансформаційних перетворень, окреслено методики управління соціально-політичними конфліктами [16; 17; 18].

Грунтовним є дослідження С. Ростецької, яка ретельно дослідила природу політичного конфлікту. Авторкою розкривається його сутність, причини, функції, основні підходи щодо класифікацій. В її роботі зроблено спробу встановити взаємозв'язок стану політичної системи з динамікою політичних конфліктів, проаналізовано та обґрунтовано особливості політичних конфліктів в сучасному українському суспільстві, їх джерела, динаміку, шляхи управління. Крім того, С. Ростецькою проаналізовано найбільш оптимальні технології управління політичними конфліктами, які властиві для даному стану розвитку українського суспільства і політикуму. Увага зосереджена на компромісному засобі розв'язання політичних конфліктів: досліджуються толерантні відносини як одна із умов ефективного управління політичними конфліктами [141; 143; 144].

Аналіз політико-інституційних механізмів регулювання політичних конфліктів в Україні представлений в дисертаційному дослідженні Г. Жекало. Тут мова йде про визначення поняття «регулювання політичного конфлікту» як про цілеспрямований вплив на конфлікт з боку управляючих з метою трансформації негативних та руйнівних наслідків конфлікту в конструктивні, а також задля попередження загострення, ескалації чи генералізації конфлікту, врегулювання відкритого протистояння, вирішення та розв'язання проблем, що стоять в основі конфліктного зіткнення. Цікавим є аналіз основного правового інструменту, спрямованого на вирішення конфлікту на Сході України – Мінських домовленостей. Автор наголошує на тому, що документ суперечить національному законодавству та усталеним процедурам укладання міжнародних договорів, не відображає природу й особливості учасників конфлікту та передбачає нелогічну послідовність етапів вирішення конфлікту, і цим самим призводить до розколу суспільства, внутрішньовладних суперечностей та недовіри населення до влади. Також в роботі здійснений

грунтовний аналіз проблемних аспектів нормативно-правового закріплення регулювання конфліктних викликів під час Революції гідності та агресії Росії проти України [73, с. 48].

Щодо аналізу урегулювання політичного конфлікту в умовах світу, що глобалізується, то можна вказати на дослідження Л. Збрицької. Авторкою розглянуто медіатизацію, яку вона визначає процесом впливу ЗМІ на індивідів і на всі сфери життя соціуму, що виражається в перетворенні соціальних змістів, а також соціального поля [79].

Серед останніх дисертаційних досліджень слід відзначити роботу Ю. Білецької, яка дослідила сучасні політичні конфлікти, їх сутність та способи вирішення. Авторка в дисертації визначила, що політичні конфлікти створюють деструктивний вплив на розвиток українського суспільства на сучасному етапі. В роботі досліджено базові поняттєві контури та категоріальний апарат, співставленні поняття: політичний конфлікт; політична криза, протиріччя, протиборство. Зазначено, що вітчизняні політичні конфлікти мають специфічні особливості в суб'єктно-об'єктному складі та безпосередньо в процесі їх протікання. Слід зазначити, що серед основних засобів вирішення політичного конфлікту авторка окреслює демократичні способи їх розв'язання, які актуальні в українському суспільстві. Вони поділені на два важливі блоки: до першого блоку відносяться розв'язання політичних конфліктів шляхом безпосередньої взаємодії сторін за допомогою консенсусу та компромісу у переговорному процесі; до другого блоку відносяться правові способи врегулювання політичного конфлікту, передбаченні національним законодавством та міжнародним правом, із залученням міжнародних організацій [30, с. 254].

Варто зазначити, що ознайомлення з багатьма дисертаційними дослідженнями щодо засобів урегулювання, управління та вирішення політичних конфліктів, дозволяє зробити висновок, що більшість авторів аналізують такі засоби як компроміс, консенсус та переговори. Але, як показує політична практика, ці засоби не дають можливості вирішити конфліктні ситуації, що виникають сьогодні. І, як правильно визначає Ю. Білецька, на

сучасному етапі існує потреба створювати нові механізми для вирішення політичних конфліктів. Важливе місце в цій діяльності відіграє наукова спільнота. Представництво наукової спільноти, провідних вчених політологів надасть можливість представляти наукові розробки безпосередньо політичній еліті. З цієї точки зору важливого значення набуває процес гуманізації освіти і виховання, підвищуються вимоги до викладання суспільних наук, передусім, політології, соціології, філософії. Нерозуміння цього на владному рівні вже призвело до глибокої політичної кризи українське суспільство. І часу на виправлення ситуації обмаль, бо можна втратити національну державність. Тому, саме на науковому рівні необхідною є більш ґрунтовна розробка новітніх, інноваційних засобів вирішення політичних конфліктів, які мають практичне втілення щодо сучасних форм конфліктних ситуацій. Це і є головною метою даного дисертаційного дослідження.

І цілому, можна сказати, що нова парадигма вирішення конфліктів в політичному дискурсі має такі характерні риси. По-перше, розширюється об'єкт регулюючого впливу. По-друге, в процесі політичного управління та прийняття державного рішення формуються якісно інші системоутворюючі характеристики, що призводить до формування таких понять, як маятниковий механізм і трансструктура. По-третє, культурні суперечності породжують нові типи політичних конфліктів, для вирішення яких необхідні якісно інші технології. По-четверте, в міжнародній сфері змінюється суб'єктність політичних конфліктів. В цьому аспекті, найбільш важливим є зіткнення двох парадигм в процесі вирішення сучасних політичних конфліктів. Фактично мова йде про зіткнення якісно різних типів мислення в політичному конфлікті, заснованих на різному знанні і поглядах на сутність протиріч в політичній сфері. В результаті сучасні політичні конфлікти можуть бути вирішені за допомогою як традиційного інструментарію, так і за допомогою сучасних технологій. Однак традиційний інструментарій не завжди ефективний, а застосування нових технологій не завжди можливо. Аналіз прикладного рівня знання про вирішення політичних конфліктів дозволяє визначити специфіку

методів, інструментів, технологій вирішення чи розв'язання сучасних політичних конфліктів, а також межі та можливості їх ефективного застосування.

1.2 Операціоналізація базових понять теорії конфлікту.

На рубежі XIX-XX ст. теоретичний інтерес до теорії конфлікту був очевидний. Основними ідеями, що зберігають свою актуальність і нині, є: конфлікт є нормальним соціальним явищем, оскільки природі самої людини властиві біологічні, психологічні, соціальні та інші чинники, що неминуче породжують численні і різноманітні конфліктні ситуації; конфлікт виконує позитивні функції в процесі суспільного розвитку, забезпечуючи загальний прогресивний рух суспільного життя, сприяє затвердженню загальнозначущих соціальних норм і цінностей; протилежність між правлячою меншиною і керованою більшістю є неминучим явищем, що викликає всілякі тертя, колізії, конфлікти; існує залежність між змінами економічної, політичної, духовної сторін життя суспільства і конфліктними ситуаціями, що виникають в результаті цих змін [154, с. 32].

В рамках сучасної системи знання про різноманіття теоретичних підходів до вирішення сучасних політичних конфліктів має форму трьохрівневої системи. На загальному рівні формулюються універсальні принципи розв'язання конфліктів і окреслюється понятійно-категоріальний апарат, суб'єкти конфліктної взаємодії, критерії класифікації конфліктів, принципи вирішення та засоби управління конфліктом і т.д. Середній рівень – це авторські концепції та методологічні підходи щодо врегулювання і розв'язання політичних конфліктів. Прикладний рівень – це систематизація емпіричного досвіду щодо вирішення політичних конфліктів, опис відповідного інструментарію і технологій, пошуки шляхів вдосконалення існуючих і розвитку нових способів регулюючого впливу на сучасні політичні конфлікти. Загальний рівень знання про вирішення політичних конфліктів містить визначення базових понять. Як

об'єкт регулюючого впливу на політичні конфлікти можна виділити соціальну напруженість. Методологія підходу до пошуку механізмів подолання конфліктів враховує загальний соціальний фон, специфіку сфери виникнення конфлікту, стадії його перебігу [7, с. 49].

Сучасна наука дає можливість розглядати врегулювання конфлікту з різних позицій та підходів. Морально-правовий (нормативний) підхід робить можливим врегулювання конфлікту з допомогою вибору правових і моральних норм. Результативність залежить від того, чи є між сторонами згода стосовно цих норм. Силовий підхід використовується, коли за нерівності партнерів сильніша сторона намагається придушити слабшу і нав'язати їй свою волю. Перемога з використанням силової моделі має, однак, перехідний характер, коли за певних умов переможець може стати переможеним. Реалістичний підхід називають ще методом торгу або примусово-переговорним. Прихильники даного підходу розуміють, що миру не може бути ніколи, тільки перемир'я, що довготривалої стабільності він не приносить, бо відбувається не вирішення, а тимчасове врегулювання проблем. Однак цей підхід залишається досить актуальним. Ідеалістичний підхід має місце, коли всі зацікавлені сторони, незалежно від стану і статусу, встановлюють взаємовідносини, прийняті для всіх, що відповідають індивідуальним поглядам кожного. За основу береться визнання того, що на даний момент усі сторони зазнають небажаних витрат, але зрештою виграють. Компромісний підхід (лат. *compromissum* – угода, згода) – згода, порозуміння з політичними противниками, досягнуті шляхом взаємних поступок. Консенсусний підхід (лат. *consensus* – згода, однастайність) – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди. Інтегративний підхід передбачає, що кожна із сторін, забуваючи про свої попередні цілі й цінності, знаходить нові взаємоприйнятні. У процесі реалізації цього способу важливо зрозуміти: оскільки вибір цілей і

засобів їх досягнення теоретично безмежний, то обов'язково знайдеться вибір саме неконфліктного характеру [98, с. 76].

Особливої уваги при розв'язанні конфліктних ситуацій заслуговують питання вибору стилю поведінки сторін. Їх, безперечно, є чимало, однак звернімо нашу увагу лише на декілька типів, а саме: ухилення, пристосування, співробітництво.

а) Ухилення – це заперечення наявності конфлікту, відмова брати на себе відповідальність за прийняття будь-яких рішень; спроби вийти з ситуації, нічим не поступаючись і не відстоюючи своїх інтересів; утримання від суперечок, дискусій, заперечень опоненту.

б) Пристосування. Цей тип поведінки можна назвати жертовністю і готовністю до вчинків усупереч власним інтересам; коли одна сторона, бажаючи уникнути обговорення спірних питань, погоджується з вимогами, претензіями свого партнера, замовчує розбіжності.

в) Співробітництво – це пошук альтернативи, яка повністю задовольняє інтереси обох сторін; характеризується спільним і відвертим аналізом розбіжностей. Відповідальність і виконання прийнятих рішень розподіляються за взаємною згодою.

Управління конфліктним процесом включає в себе інституціоналізацію (встановлення процедури врегулювання конфлікту); легітимізацію конфлікту (він має показати, наскільки добрі чи погані правила та норми, котрі виступають у формі законів, указів, протоколів, меморандумів); структурування конфліктуючих груп – мова йде про необхідність допомагати, а не протидіяти в оформленні нових партій, рухів і подібних організацій, оскільки неорганізовані індивіди потенційно є більш небезпечним джерелом підтримки існуючих суперечностей, ніж ті, що належать до організованих для конфлікту груп; завершальний етап управління конфліктом – редукція або послідовне ослаблення конфлікту завдяки його переведенню на інший рівень.

Методи подолання конфліктів включають в себе:

– метод відкладання – використовується на початковому, перед конфліктному етапі, коли конфліктна ситуація лише назріває. Цей метод є досить поширеним, однак малоефективним, оскільки новий конфлікт може спалахнути в будь-який час з новою силою;

– метод посередництва – застосовується на будь-якому етапі конфліктної ситуації, особливо на етапі її загострення. У ролі посередників можуть виступати особи, яким певна організація доручила ввійти у контакт з конфліктуючими сторонами; установа, яка за родом своєї діяльності покликана розв'язувати конфліктні ситуації (арбітраж); держава, що має найбільше можливостей (закони, матеріальну базу, авторитет) для вирішення наявних суперечностей;

– метод переговорів є найбільш результативним та надійним порівняно з іншими, оскільки він може використовуватись на всіх етапах розвитку конфлікту і завершується, як правило, прийняттям рішень, що влаштовують обидві конфліктуючі сторони;

– метод підміни конфлікту, тобто переміщення його в іншу площину;

– метод конфронтації виправданий у разі очевидної конструктивності очікуваного рішення, корисності його результатів для всіх, а головне – важливості виходу із конфлікту.

Важливу увагу має проблема вибору оптимальної процедури для вирішення конфліктів та криз. Для цього існують спеціальні конфліктологічні процедури: парламентські дебати, узгоджувальні комісії, громадські слухання, третейські суди тощо.

У. Шнекенер уточнює, що регулювання конфлікту менше зосереджується на таких процесах, як переговори чи посередницькі зусилля, які спрямовані на завершення конфлікту, а більше на структурах, тобто на створенні політичної, правової і соціально-економічної систем і різноманітних стратегіях, з ними пов'язаних [Цит. за 86, с. 677].

С. Ростецька вважає, що управління політичним конфліктом щодо його попередження, врегулювання, розв'язання виступає як більш універсальний за

своїм змістом процес. Управління конфліктом може здійснюватися як зсередини – одним, декількома або всіма його учасниками, так і ззовні – миротворцями, підбурювачами або посередниками. В ролі управляючих політичним конфліктом можуть виступати різні соціальні суб'єкти – від окремих індивідів до міжнародних організацій. З цієї точки зору, управління конфліктом включає в себе його закінчення не як імператив, необхідна категорична вимога, а лише як одну із задач, поставлених перед собою його учасниками. Ця задача може ставитися внаслідок росту ризику, що пов'язаний із досягненням цілей, поставлених учасниками конфліктної взаємодії або у зв'язку з їх успішною реалізацією [148, с. 409].

Можна визначити, за О. Чумиковим, основні дії з управління конфліктом. Першою дією з управління конфліктом слід вважати його інституціоналізацію. При інституціоналізованому (що протікає в межах установлених меж і правил) конфлікті, останній стає як мінімум передбачуваним. Неінституціоналізований конфлікт характеризується відсутністю будь-яких принципів або правил і частіше за все являє собою стихійний процес і невідвласний вибух незадоволення [175].

Наступним етапом управління конфліктом може бути названа його легітимізація. Адже проблема інституціональної процедури зводиться не до форми цієї процедури, а до наявності добровільної згоди, готовності людей дотримуватися того чи іншого порядку. Більше того, якщо один із законів не відповідає деяким реаліям, а інший, що відповідає новим умовам, ще не прийнятий, то роль ефективної інституціональної процедури може виконувати і зовсім незаконний, з точки зору юриспруденції, акт. Чим сильніша підтримка, тим ефективніше суб'єкт може управляти конфліктом і тим вища його здібність у випадку необхідності прийняти примусові міри для виконання поставленої мети. І навпаки, якщо відсутнє добровільне бажання виконувати запропоноване рішення, то такою ж мірою не визнається право управлінських органів застосовувати силу з метою забезпечення порядку.

Ще одна стадія управління конфліктом – структурування конфліктуючих груп, що дає змогу вимірювати їх силовий потенціал. Це в свою чергу дозволяє встановити неформальну ієрархію впливу в суспільстві, що об'єктивно стримує ескалацію конфлікту.

І останній етап – редукція, тобто послідовне послаблення конфлікту за рахунок переведення на інший рівень. Один із найпростіших варіантів: друг – союзник – партнер – співробітник – суперник – противник. Дані шкали необхідні для розуміння реалістичності задач редукції та для визначення перспективи конфліктної взаємодії [175, с. 55].

Для управління конфліктами політичний суб'єкт повинен враховувати загальні характеристики, які впливають на формування і перебіг конфлікту. До них належать: ступінь відкритості політичної системи; рівень політичної згуртованості конфліктуючих груп; характер втягнення широких соціальних верств у спірні взаємовідносини; емоційна насиченість політичної поведінки груп і громадян та їх здатність до самообмеження своїх владних домагань тощо.

У відношенні до конфліктів в політичній сфері передбачається досить широкий діапазон дій з контролю за розвитком та управлінням ним. Серед існуючих варіантів підходів до проблеми найбільшим впливовим вважаються інженерний, гуманітарний і власне управлінський підхід [114, с. 128].

На загальному рівні знання вирішується завдання щодо розмежування предметного поля понять.

Поняття попередження, врегулювання та вирішення (розв'язання) конфліктів в сучасній науці викликають менше дискусій в науковому співтоваристві, ніж співвіднесення політичної та соціальної природи конфлікту. Як правило, дослідники погоджуються з тим, що попередження конфліктів – це діяльність зі створення і закріплення в політичних відносинах таких умов взаємодії їх учасників, які виключали, або істотно зменшували ймовірність виникнення конфліктів.

Можна також відзначити, що в залежності від того, яке поняття береться за основу, в сучасній науці виділяють різні сфери дослідження процесу завершення етнополітичних конфліктів:

- попередження конфліктів – напрямок, який орієнтований на розробку стратегій, пов'язаних з тим, щоб не дати політичним конфліктам перейти в збройну стадію розвитку;

- управління конфліктами – напрямок, який акцентує увагу на конструюванні стратегій, пов'язаних зі зниженням рівня ворожості у взаєминах сторін конфлікту;

- вирішення конфліктів – напрямок, який спрямований на створення стратегій усунення причин, які викликали конфлікт, і формування нового рівня взаємовідносин учасників.

Таким чином, попередження появи умов для соціально-політичної напруженості в суспільстві є недопущення негативного інформаційного впливу на державу, її економічного та військового ослаблення, а також загострення рівня розвитку конфлікту. Політологи, поряд із заходами превентивного характеру, відзначають можливість управління політичними конфліктами, тобто спроби привести стан об'єкта у відповідність з намірами суб'єкта [121, с. 82]. Врегулювання політичних конфліктів визначається як усунення протиріччя з участю третьої сторони, в той час як вирішення політичних конфліктів передбачає спільну діяльність учасників, спрямовану на припинення протидії і вирішення проблеми. Тобто, врегулювання означає рух до компромісного рішення, досягнення деяких початкових цілей, в той час як вирішення проявляється в стратегії, яка спрямована на трансформацію ситуації в напрямку, який влаштовує усіх учасників конфлікту.

Можна говорити також про інший підхід, відповідно до якого виділяються такі способи вирішення політичних конфліктів, як: насильницькі, примусові, консенсусні, територіальні. Окремо слід згадати підходи до врегулювання політичних конфліктів, сконструйовані сучасними дослідниками на підставі альтернативної методології, наприклад, теорії ігор, тобто концепцій

Н. Ховарда, Дж. Неша, Н. Фрезера, К. Хайпеля, М. Кілгорома. Для даного підходу характерно моделювання ігрових ситуацій і пошук математичних рішень конфліктів, в яких стикаються інтереси взаємопов'язаних суб'єктів, що переслідують взаємно протилежні цілі. Обмеженість застосування теорії в рамках політичної конфліктології полягає в тому, що ігри моделюють політичні конфлікти та ґрунтуються на принципі раціональності, що призводить до виключення суб'єктивного фактору і елемента випадковості з модельованої конфліктної ситуації і звуження предметного поля регулюючого впливу до мирних методів і способів вирішення конфлікту.

Загальним для всіх концепцій, що відносяться до даного рівня знання і обмежених рамками сучасної епістемі, є визнання того факту, що політичний конфлікт може бути вирішений силовим, мирним або посередницьким способом.

Теоретичному аналізу методів, інструментів і технологій вирішення політичних конфліктів повинно передувати рішення наступного завдання. Відзначимо, що невідомо, чи збережеться трирівнева система знання про вирішення політичного конфлікту в постструктуралістській епістемі. Можна обмежитися лише виділенням деяких напрямків еволюції існуючих концепцій в сучасній політичній конфліктології і подальшим аналізом специфічних технологій вирішення політичних конфліктів. Об'єкт регулюючого впливу на політичний конфлікт значно розширюється. Це пов'язано з тим, що зміни зазнає структура політичної системи. Експансію політичної влади в сферу економіки і соціальних відносин фіксують не тільки політологи, а й філософи та теоретики організаційного підходу.

Г. Мінцберг використовує термін «політика» при аналізі організацій наступним чином. Системи впливу в організації легітимні: система повноважень заснована на легально санкціонованій владі, ідеологія – на загальноприйнятих переконаннях, повноваження експертної системи мають формальне підтвердження. Політика, навпаки, відображає владу як технічно нелегітимну, тому, що вона не має формальних повноважень, загального

визнання або офіційного підтвердження. Влада фактично знаходить нову форму в недержавних організаціях, які панують, і підвладні структури трансформуються в керуючих і керованих [118, с. 79].

За М. Фуко, політична влада – мережа активних відносин, яка захоплює тих, хто нею не володіє, конструюючи слухняного, корисного, підлеглого, упорядкованого елемента ієрархічної системи. Аналогічні підходи є і в політичній науці: вертикальна ієрархія порушується, і на зміну їй приходить горизонтальна, тобто держава починає виконувати функцію інтегративного, консолідованого громадського актора, що знаходиться в партнерських відносинах з недержавними організаціями та бізнес-структурами [172, с. 129].

В. Литвин прагне чітко розрізнити поняття «політичний конфлікт» і «конфлікт між політиками». Як і більшість дослідників він вважає, що конфлікт політичний має передусім торкатися інтересів більшості, а його основу повинні становити питання, які стосуються загального блага. Проте у випадку коли політик має особисті претензії до іншого і вдається до певних дій, через котрі виражає це ставлення, то це, безумовно, – конфлікт. Хоча той факт, що обидва його учасники є політиками, аж ніяк не надає йому статусу політичного, бо тут простежуються лише особисті інтереси. Аналогічна ситуація може скластись із політичними групами, але коли причина конфлікту – вузькогрупові інтереси, тоді конфлікт не повністю політичний. Учений акцентує на такому аспекті: якщо конфлікт – результат «особистого незадоволення» (незадоволення особистістю), тоді він хоч і є конфліктом у політиці, але не політичним конфліктом, а якщо в основу конфлікту покладено загальний (загальносуспільний, загальнодержавний) інтерес, тоді це насправді політичний конфлікт [107].

У сучасних політичних системах трансформується процес управління політичним конфліктом. На думку деяких авторів, безперервне множення цільових програм, які претендують на особливе місце в діяльності влади, призведе до формування широкого, багатоступінчастого, багаторівневого управління. У сфері політичного управління дослідники відзначають

ускладнення публічного дискурсу. Відповідно, зростає значення комунікативних процесів в ході управління політичним конфліктом, особливо в налагодженні діалогу між неформальними інститутами та органами державного управління. При цьому, держава зберігає колишнє значення, зокрема, в концепціях неоконтрактуалізму, як і раніше виходять з ідеї солідарності індивіда з тим, що «забезпечення внутрішнього спокою і інших основоположних суспільних потреб обіцяє колосальні вигоди» [128, с. 378]. Аналогічні підходи існують в сфері міжнародного управління сучасними політичними процесами, в тому числі і конфліктами. Особливо важливим фактором в мінливому процесі управління і вирішення політичних конфліктів є транзит від існуючих до якісно нових форм прийняття державних рішень. Це проявляється в процесі вибудовування інституціоналізованих управлінських структур, орієнтованих на загальносоціальні цілі, в систему владного домінування якоїсь соціальної групи, яка використовує для забезпечення позицій владно-примусові засоби. У процесі сучасного процесу прийняття державного рішення іншого значення набувають довільні форми активності державних службовців, взаємодія здійснюється між ізоморфними, інваріантними, інституціоналізованими і неформальними структурами. В результаті сучасними критеріями визначення ПГР стають асинхронність, багаторівневність і багатоярусність. Раціональність відходить на задній план, підвищується значущість суб'єктивного фактору і процесів комунікації. Дійсно, процес прийняття державного рішення як «багатоярусна, плюрально інституціоналізована, але центрована структура маятникового типу з контурами активності, які одночасно і багаторазово зміщується» [161, с. 2, 17, 44]. Таким чином, в сфері прийняття державних рішень можна зафіксувати зіткнення двох взаємовиключних тенденцій. З одного боку, формується транструктурна політична комунікація, яка відповідає флуктуаційній природі сучасних політичних конфліктів, але при цьому, централізація політичного управління і підсистема лідера продовжують зберігати свою важливу роль в даному процесі.

Необхідно особливо відзначити зміни в галузі культури і вплив нових тенденцій на політичні конфлікти в постструктуралістському дискурсі. По-перше, ціннісні конфлікти набувають статусу мультикультурних: вимоги визнання ідентичності, які раніше були відторгнені західноєвропейським суспільством таких соціальних груп, як гомосексуалісти, емігранти, прихильники різних конфесій і т. д., призводять до конфліктів ідентичностей [45, с. 205]. Вирішення виникаючих в результаті зіткнення цінностей конфліктів політичних культур здійснюється, з одного боку, – толерантністю, що передбачає культурну сумісність [45, с. 205], з іншого боку, – набирає силу консервативна контркультура, яка проявляється в таких ініціативах, як збільшення часу очікування натуралізації для іноземців, посилення імміграційного законодавства щодо біженців і т. д. По-друге, важливим є той факт, що якісно інші форми вирішення політичних конфліктів можуть виникнути і бути ефективними тільки тоді, коли в суспільстві формується достатній рівень постіндустріальної культури і відповідного мислення. Якщо кожен громадянин тієї чи іншої країни має мобільний телефон і доступ до Інтернету, то це свідчить про електронізацію, але не означає, що парадигма інформаціоналізму набуває поширення на території даної держави. Без якісно іншого типу мислення, на зразок того, який дозволив в класичній епістемі здійснити перехід від металевих до паперових грошових знаків, перехід до нових політичних відносин неможливий. Поки знак не втратив свою автентичність в ХХ столітті, вплив засобів масової інформації не мав вирішального значення в процесі маніпуляції суспільною свідомістю. Доти віртуальна реальність, мережева культура, нові типи етичної поведінки не осмислені і не визнані індивідом як значущі та актуальні, лімінальність політичного дискурсу є незначною, а межі застосування новітніх технологій вирішення політичних конфліктів істотно обмежені.

Деякі дослідники, які розглядають конфлікти в рамках міжнародних відносин, вважають, що існуючі в сучасній політичній системі протиріччя з часом посиляться і перейдуть в гостру конфліктну форму. Наприклад,

Д. Фельдман висловлює припущення про зміну суб'єктності міжнародного політичного конфлікту: конфліктуючі держави поступляться місцем глобальним організаціям [170]. У дещо іншій формі ця ідея присутня в концепції А. Манойло, який відзначає еволюцію міжнародних конфліктів та виникнення їх нових форм і використання інформаційно-психологічних технологій в умовах формування нового світового устрою і виникнення нових політичних полюсів, розбалансування традиційних механізмів забезпечення колективної безпеки тощо [112, с. 120]. Д.Фельдман також передбачає неминучість зіткнення визнаних на даний момент принципів і норм міжнародного права з правилами життєдіяльності соціуму як соціально-політичної структури [170].

Заслуговує на увагу думка І. Станкевич, яка вважає, що поняття впливу на політичний конфлікт включає певні категорії, які авторка розмежує та конкретизує. Так, управління політичним конфліктом – це цілеспрямований вплив владних структур на політичні процеси з метою подолання конфліктогенності. На її думку, регулювання політичним конфліктом передбачає дотримання певних правил і технологій поведінки, які призначені для усунення негативних наслідків протиріч. Запобігання політичного конфлікту – це підготовка і реалізація комплексу політичних, правових, організаційних та інших заходів, спрямованих на врегулювання політичної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення політичного конфлікту на основі даних моніторингу, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу політичних подій з метою недопущення їх переростання у кризову ситуацію або пом'якшення їх можливих негативних наслідків для держави. Відвернення політичного конфлікту, так само, як і запобігання політичного конфлікту, передбачає, перш за все, недопущення конфліктності, але містить можливість скерування політичного конфлікту у інше русло. Термін «вирішення політичного конфлікту» передбачає повне знесення або знищення одного з суб'єктів конфлікту разом з його цінностями, потребами, інтересами і цілями. Процес завершення політичного

конфлікту означає перехід його у заключну стадію управління, а саме, зняття гостроти у відносинах між конфлікуючими сторонами, вичерпання інциденту.. Це поняття конкретизується через такі терміни як врегулювання або розв'язання політичного конфлікту. Врегулювання, зокрема, припускає зняття гостроти протиборства сторін, а також прагнення суб'єкта управління уникнути найбільш негативних наслідків політичного конфлікту (для суб'єкта, партії, держави тощо). Однак, у будь-якому випадку, компроміс, що досягається між сторонами під час врегулювання, не може усунути причин політичного конфлікту, зберігаючи тим самим визначену ймовірність нового загострення вже врегульованих відносин. Розв'язання політичного конфлікту припускає вичерпання самого предмета або суперечки, таку зміну ситуації й обставин, що породили б безконфліктні відносини сторін, відносини партнерства, виключення небезпеки рецидиву розбіжностей [163, с. 130].

Доцільність застосування того чи іншого виду впливу на політичний конфлікт залежить від типу наявного політичного конфлікту в суспільстві. Доцільно використовувати технології врегулювання у випадку реальних (чи потенційних), легко керованих (чи важко керованих) деструктивних політичних конфліктів. Технології розв'язання є ефективними для застосування у випадку реальних (чи потенційних) легко керованих (чи важко керованих) конструктивних політичних конфліктів. Для політичних конфліктів, які важко піддаються управлінському впливу, доцільне комплексне застосування технологій врегулювання, що передбачають трансформацію джерела політичного конфлікту у більш податливе для впливу та технологій розв'язання, які, у свою чергу, передбачають усунення джерела політичного конфлікту. Використовуючи зазначені технології врегулювання чи розв'язання, що враховують джерела наявного політичного конфлікту, сприяють демократизації суспільства.

Успіх управління політичними конфліктами багато в чому залежить від поведінкових стратегій конфлікуючих сторін, які визначаються як суперництво, уникнення, пристосування, співпраця, компроміс та взаємодія.

Модель суперництва полягає в тому, що одна з конфлікуючих сторін демонструє максимальну активність, готовність захищати свої інтереси за будь-яку ціну і на шкоду інтересам іншої сторони, робить ставку на власну перемогу, прагматизує в окремих випадках, та й то за певних умов. Негативним моментом цієї поведінкової стратегії є те, що вона зорієнтована на виграш однієї сторони і на програш іншої, що може забезпечити лише тимчасове примирення, оскільки переможена сторона шукатиме можливості для реваншу, і політичний конфлікт може знову загостритися в будь-який час.

Поведінкова модель уникнення передбачає намагання вийти з боротьби без врегулювання спірних питань, уникнення протистоянню і конфронтації. Така стратегія веде до програшу всіх учасників, оскільки проігнорований, нерегульований політичний конфлікт може спалахнути знову, причому в ще більш гострій і руйнівній формі. Хоча інколи, особливо при нерівності сил і умов, ця стратегія може виявитися прагматично прийнятною і оптимальною.

У випадку наступної поведінкової стратегії, відбувається пристосування слабшої сторони до позицій і вимог сильнішої, відмова від власних претензій. Ця стратегія призводить до повного пожертвування власними інтересами слабшої сторони і перемоги сильнішої. Така поведінкова стратегія вважається неефективною і не сприяє розв'язанню політичного конфлікту, оскільки зберігаються конфліктогенні чинники та причини конфлікту, до яких у однієї із сторін додаються почуття невдоволення, образи і несправедливості.

Компроміс, як поведінкову стратегію в ході завершення політичного конфлікту, застосовують у тих випадках, коли краще віддати частину, ніж втратити усе. Компроміс – це деяке усереднення інтересів. Обов'язковою ознакою компромісу є необхідність поступатися частиною своїх інтересів.

Співпраця вважається найбільш ефективною стратегією поведінки в політичному конфлікті. Вона припускає прагнення опонентів до конструктивного обговорення проблеми, розгляд іншої сторони не як супротивника, а як союзника в пошуку рішення. Співробітництво передбачає спільний пошук шляхів і методів розв'язання політичного конфлікту,

забезпечення інтересів усіх конфлікуючих сторін та уникнення однобічних і не виправданих втрат. В основі процесу співпраці між конфлікуючими сторонами лежить метод діалогу, що реалізується в різних формах. Цей процес містить у собі усунення або мінімізацію проблем, що розділяють сторони, і досягнення згоди між учасниками політичного конфлікту.

Такі поведінкові стратегії, як суперництво, уникнення, пристосування, компроміс на основі проаналізованих характеристик передбачають лише врегулювання політичного конфлікту. Ці стратегії доцільно використовувати у випадку реальних (чи потенційних), легко керованих конструктивних, реальних (чи потенційних), важко керованих конструктивних політичних конфліктів.

Співпраця та взаємодія, інколи компроміс як стратегії поведінки в ході політичного конфлікту ведуть до розв'язання політичного конфлікту і вичерпання його основних характеристик.

Жодна орієнтація поведінки в політичному конфлікті не може бути кращою у всіх ситуаціях. Ефективність тієї чи іншої стратегії визначається обставинами, в яких діють учасники конфлікту.

Найбільш оптимальною процедурою для розв'язання політичного конфлікту в сучасному українському суспільстві є дискурсивно-консенсусна стратегія. Сутність цієї стратегії, як засобу управління політичним конфліктом, полягає у розв'язанні політичного конфлікту через діалог, через пошук рішень, певною мірою прийнятних для усіх сторін конфлікту, зближення розбіжних точок зору. Доцільність застосування цієї стратегії підтверджується характеристикою сучасних реалій, коли вона є найбільш оптимальною. Це, зокрема: тривале протистояння між владою та опозицією або його загроза; неможливість для сторін конфлікту вирішити його на свою користь силовим шляхом; симулятивність або недостатня дієздатність (постійна або тимчасова) інститутів представницької влади як майданчику для результативного діалогу між владою та опозицією, фактичне перебування однієї зі сторін політичного конфлікту поза рамками легальних політичних інститутів; бажання провідних політичних сил уникнути радикалізації політичної ситуації, вийти з політичної

кризи ненасильницьким шляхом; усвідомлення провідними політичними силами необхідності глибоких економічних реформ та збереження стабільності у суспільстві задля цього.

Ця модель поведінки в ході політичного конфлікту є формою взаємодії або комунікації діючих суб'єктів політичного конфлікту. Діалог дає можливість віднаходити підвалини для згоди щодо норм, що відповідають інтересам усіх суб'єктів, які беруть участь в обговоренні політичного конфлікту. Завдяки дискурсу теоретичні положення конфлікуючих сторін перетворюються у більш послідовні форми аргументованого досягнення консенсусу, тобто згоди щодо загальної суті, норм та цінностей. Ціннісні уявлення конфлікуючих сторін, які спочатку сприймалися як задані і здавалися безсумнівними, стають такими, що підлягають аргументованій критиці, перевірці та обґрунтуванню. Нормативно приписана згода змінюється аргументовано здійснюваним взаєморозумінням, яке постає у вигляді раціонально-комунікативної дії, або дискурсу. Дискурсивно-консенсусна модель є способом діалогічно-аргументованої перевірки спірних домагань значущості стверджувальних та нормативних висловлювань (а також дій) з метою досягнення універсального (тобто значущого для всіх, хто здатний до розумної аргументації) консенсусу в ході політичного конфлікту. Вирішальними кроками у напрямі застосування такої моделі поведінки будуть проведення круглих столів, семінарів, конференцій тощо. Ускладнює застосування такої технології небажання учасників політичного конфлікту налаштуватися на дискурс, компроміс, неготовність сторін політичного конфлікту йти на поступки, принципове небажання зрозуміти одне одного тощо.

Успішному врегулюванню політичного конфлікту сприяють такі фактори, як визнання учасниками існуючих розбіжностей, а також права сторін на свої позиції, згода сторін щодо дотримання визначених правил гри, що сприяє ефективній комунікації між сторонами.

Процес завершення політичного конфлікту передбачає обрання політико-правових шляхів. Правові шляхи вимагають застосування відповідних правових

норм, що містяться в національному законодавстві та в міжнародному праві. Політичні шляхи передбачають пошук взаємоприйнятної згоди конфліктуючих сторін за допомогою переговорів та посередницьких процедур.

Важливими умовами та сприятливими чинниками успішного розв'язання політичних конфліктів є: взаємна зацікавленість та участь у розв'язанні конфліктних ситуацій; принцип відмови від патерналістського ставлення до силових засобів примусу; певний кількісний склад представників зацікавлених сторін; дотримання принципу розмежування предметів діалогу; врахування взаємних інтересів; аргументованість та наукове обґрунтування позицій.

Критеріями ефективності управління політичними конфліктами на шляху його розв'язання в сучасному суспільстві вважаються: надійність їх прагматичного прогнозування, запобігання ескалації, утримання в цивілізованих рамках та конструктивне розв'язання. До критеріїв успіху можна віднести: задоволення учасників політичного конфлікту досягнутими домовленостями, створення сприятливих умов для розвитку їх взаємовигідного спілкування, а в кінцевому підсумку — політичну вигоду суспільства, зокрема – збереження політичної стабільності та зміцнення національної безпеки.

Конструктивне управління політичним конфліктом спрямоване на інтегроване розв'язання, тобто на виграш всіх учасників, алгоритм інтегрованого розв'язання полягає в тому, щоб переформулювати предмет політичного конфлікту, перейшовши від пропонованих учасниками конфліктних позицій до неконфліктних або менш конфліктних інтересів. Далі управління політичним конфліктом виконує пошук умов, при яких інтереси учасників політичного конфлікту будуть сумісні, після цього виконується пошук можливостей сумісності висунутих умов.

В ході цього процесу варто застосувати саме дискурсивно-консенсусну стратегію поведінки, оскільки вона дає можливість знайти погоджені умови та інші спільні рішення. Коли ці етапи управління виконані, кожна сторона політичного конфлікту погоджується на реалізацію інтересів іншої сторони при обговорених і спільних умовах. В подальшому виробляється погоджене

сторонами рішення, що враховує інтереси сторін політичного конфлікту і висунуті ними умови реалізації інтересу конфронтуючої сторони.

Для розуміння рівня інтенсивності політичного конфлікту слід звернути увагу на модельовані умови системи, в яких всі її параметри мають свої цінності, які зберігаються в рамках певного періоду часу. Тому модель може містити та проявляти ряд умов, в рамках яких ці параметри можуть не відповідати базовій моделі, але які, в той же час, допомагають зрозуміти сутність проблеми, яка підлягає аналізу. Переходи між станами системи і повернення системи в колишній стан складають динаміку моделі. Різні положення системи дозволяють поставити ряд аналітичних питань, які стосуються умов і оцінки параметрів, при яких певний стан системи буде зберігатися або переходити до іншого стану.

В еkleктичній моделі конфлікту існує два стану системи – низька і висока інтенсивність конфлікту, та існують дві форми переходу (ескалація і деескалація). Основною змінною є інтенсивність конфлікту, яка визначається як психологічними характеристиками учасників конфлікту, так і об'єктивними параметрами оцінювання ними своїх втрат і успіхів. Переходи від ескалації до деескалації можна описати сукупністю передумов, які базуються на принципах міжгрупового рівня аналізу.

При системному стані з низькою інтенсивністю конфлікту індикаторами інтенсивності будуть низький або помірний рівень сприйняття загрози, етноцентризму і недовіри до іншої групи, а також обмежене коло спірних питань. З точки зору теорії потреб важливо відзначити, що при низькій інтенсивності конфлікту основними протиріччями є відмінності в базових інтересах і цінностях, але разом з цим учасники конфлікту не вважають, що існує загроза їх фундаментальним потребам в ідентичності і безпеці, і вони не розглядають конфлікт як силову боротьбу за виживання. Представники конфліктуючих сторін, делеговані для переговорів щодо врегулювання конфлікту прагнуть досягти переважного балансу між співробітництвом і конкуренцією з точки зору кінцевих здобутків та втрат (витрат і винагород) в

процесі вирішення конфлікту. Конфлікти інтересів в галузі дефіцитних ресурсів і позицій швидше за все будуть вирішуватися традиційними засобами врегулювання, включаючи прямі переговори, посередництво і процедуру арбітражу. Однак є одна суттєва характеристика конфліктів з низькою інтенсивністю – вони дуже швидко і легко можуть перетворюватися в руйнівні конфлікти, якщо учасники переговорів виявляють емоційно неадекватні реакції і оцінки на ситуації розбіжностей. Багато з подібних процесів ескалації містяться в принципах еkleктичної моделі.

У конфлікті великої інтенсивності головними джерелами є відкидання і фрустрація базових потреб і боротьба за владу: обидві групи сприймають конфліктну ситуацію такою, в якій потреби в ідентичності, визнанні, безпеці та самовизначенні знаходяться під загрозою або їх задоволення блокується іншою групою. Така фундаментальна загроза вимагає від групи мобілізації всіх можливих і доступних ресурсів і форм впливу, щоб задовольнити або підтримати прийнятний рівень задоволення потреб, які не підлягають ніяким переговорам. Така ситуація може виникати двома шляхами. По-перше, конфлікти низької інтенсивності, які починаються з відмінності інтересів і цінностей, можуть посилюватися до такого стану, коли виникає загроза фундаментальним потребам, яким спочатку не було ніякої загрози. І це особливо часто відбувається в таких ситуаціях, коли загроза посилюється до такого рівня, що кожна сторона (або одна з них) починає загрожувати існуванню іншої сторони, її соціальній цілісності, безпеці та ідентичності. Саме така ситуація виникає, наприклад, в конфлікті між наддержавами, коли кожна сторона починає загрожувати самому існуванню і ідентичності опонента і коли мирне існування з такою системою не представляється можливим і прийнятним. По-друге, деякі конфлікти потреб з високою інтенсивністю можуть виникати з самого початку, коли групи знаходяться в таких позиціях, що сам факт існування однієї групи загрожуює існуванню іншій. Це особливо справедливо в таких ситуаціях, коли ідентичність груп переплітається з територією, яка частково співпадає і є взаємно спірною. Наприклад, в процесі

деколонізації вакуум влади, що виникає завдяки догляду нації-метрополії, найчастіше приводить до такої ситуації, коли групи, які конкурують за ресурси, починали загрожувати безпеці і існуванню ідентичності один одного. Прикладами цього є Індія і Пакистан або Шрі Ланка. Аналогічно виникнення Ізраїлю створило ситуацію, в якій безпека та ідентичність палестинців відразу ж були поставлені під загрозу, як тільки Ізраїль спробував реалізувати ці умови для себе. Таким чином, конфлікт існує (виникає) там і тоді, де визнання однієї групи іншою майже автоматично заперечує законність існування першої групи. Такі ситуації свідчать про те, що тиск в задоволенні базових потреб буде постійно здійснювати сильний вплив на міжнародні відносини і на процес соціальної історії в цілому. Такі ситуації є свідченням того, чому конфлікти великої інтенсивності у більшості випадків дуже затяжні, важко розв'язуються і не піддаються звичайним методам врегулювання. Тому, коли врегулювання подібних конфліктів і відбувається в яких-небудь тимчасових параметрах і формах, то це, швидше за все, означає капітуляцію однієї зі сторін або арбітражний тиск третьої, більш могутньої сторони. Однак, подібна форма регулювання пов'язана з поверхневими проблемами, а основна проблема полягає в тому, що не вирішення фундаментальних проблем приводить до деструктивної взаємодії, яка буде виникати знову.

Тільки вичерпний аналіз конфлікту в рамках проблемно-орієнтованого підходу, направленою на його вирішення, може бути успішним в роботі з конфліктами високої інтенсивності. Там, де можливо обговорювати потреби конфліктуючих сторін в такій формі і під таким кутом зору, як було викладено, конфлікт може бути ослаблений до такого рівня, коли відмінності інтересів і цінностей можна буде урегулювати традиційними методами управління.

Гуманістичний підхід та прикладна політична психологія дають ряд концептуальних і теоретичних ідей, які свідчать на користь теорії потреб, оскільки вони розуміються на сутності «людського». Зокрема, фрустрація та задоволення потреб в ідентичності представляються центральними елементами в обумовленні, ескалації та потенціальному вирішенні міжгрупового і

політичного конфліктів. Дослідження політичного конфлікту, відбите в еkleктичній моделі, підкріплює валідність теорії потреб в якості важливої концептуальної основи для розуміння і роботи з затяжними політичними конфліктами.

Запропонована модель є еkleктичною з точки зору її опори на широке коло джерел, разом з тим вона швидше є базовою, ніж всеохоплюючою для змінних взаємовідносин і конкретних політичних процесів. У цьому сенсі теорія потреб, соціальна ідентичність представляється як складова частина сутнісного пояснення затяжного міжгрупового політичного конфлікту. Проведений аналіз дає можливість говорити, що саме проблемно-орієнтований підхід до вирішення політичного конфлікту, як засобу встановлення життєздатних міжгрупових і міжкультурних відносин, при яких фундаментальні потреби індивідів і груп є предметом постійної турботи і уваги зі сторони держави. За допомогою таких підходів інтенсивні деструктивні політичні конфлікти можна послаблювати або, в окремих випадках, не допускати їх розвитку до рівня відкритого насильства і взаємної непримиренності.

Для даного дослідження також слід розмежувати терміни «конфлікт низької інтенсивності», «молекулярна війна», «збройний конфлікт» тощо. Війну можна визначити як контрольований, насильницький конфлікт між державами або соціально-політичними групами для досягнення політичних цілей. Відповідно до соціологічного підходу, війна визначається втратами 1000 або більш убитих на рік. Таким чином, молекулярна громадянська війна є нічим іншим, як неприкритим цинізмом, бо представляти «незначними» втрати понад тисячу убитими в рік є надзвичайно аморальним. Навіть для наддержави втрати понад тисячу убитими в рік є досить суттєвими не тільки з військової, але й соціально-політичної точки зору, і прикладом цього твердження є військові дії в Україні.

Слід зазначити, що термін «молекулярна громадянська війна» Ф. Фукуями дещо відрізняється від геополітичного терміну «конфлікт низької

інтенсивності». Однак, неможливо обманюватися щодо природи майбутніх загроз, що стоять перед людською цивілізацією, і не слід помилятися у виборі відповіді на майбутні виклики. Даний тип конфлікту є насильницькою, збройною загрозою статусу-кво громадському або соціальному світу локального суспільства або національної держави. Незважаючи на те, що Ф. Фукуяма стверджує про докорінну відмінність «молекулярної громадянської війни» від конвенційної війни, і вважає, що психологія даного типу конфлікту відрізняється від психології війни, але все ж цей тип конфлікту – війна і його слід розглядати як такий [Цитата за 41, с 30].

Рівні інтенсивності політичного конфлікту можна визначити як суперечку, ненасильницький конфлікт, насильницький конфлікт, обмежену війну і війну. Останні три рівня представляють собою категорію конфліктів із застосуванням насильства, на відміну від ненасильницьких конфліктів (спорів і ненасильницької кризи). У той час як суперечка здійснюється, не вдаючись до насильства, в ненасильницькій кризі одному з акторів погрожує застосування насильства [4, с. 118]. Це включає в себе насильство по відношенню до об'єктів без ризику завдати шкоди особам, відмова від здачі зброї тощо.

Обмежене збройне протистояння можна охарактеризувати як конфлікт з низькою інтенсивністю. Відповідно до думки Дж. Хемонду, конфлікт низької інтенсивності – це обмежена політико-військова боротьба, що спрямована на досягнення політичних, соціальних, економічних або психологічних цілей, здійснюється на певній географічній території, характеризується обмеженістю у використанні зброї, тактики і рівня насильства і є найімовірнішою моделлю конфлікту майбутнього. Наприклад, протистояння конфлікуючих сторін в етнічному конфлікті як різновиду конфлікту з низькою інтенсивністю є вельми тривалим і варіюється від дипломатичних, економічних і соціально-психологічних дій до тероризму і збройних дій [174, с. 134].

Конфлікт низької інтенсивності є як аналітичною концепцією, так і важливою галуззю геополітичних досліджень. Даний термін можна трактувати як певну модель конфлікту найближчого майбутнього. Однак, незважаючи на

концептуальну значимість, цей термін часто буває невідповідним для опису соціальних, етнічних і екстериторіальних конфліктів. Крім того, термін «конфлікт низької інтенсивності», за Ф. Фукуямою, є або «молекулярною громадянською війною», як основний тип збройного конфлікту майбутнього, або засобом розуміння війни не як війни, або цей термін може бути засобом переконання людей воювати за те, що вони не розуміють.

І в даному випадку використання будь-яких інших термінів для позначення війни (наприклад, «гуманітарна інтервенція»), є фаталістичним як для локального суспільства, національної держави, так і для системи міжнародної безпеки. Іншими словами, збиток, нанесений використанням даного терміну для пропаганди будь-яких ідей і дій, від ідей проліферації глобалізації до втручання, з необґрунтованих причин, у внутрішні справи суверенних національних держав, З. Бауман вважає анахронізмом історичного розвитку людства, що належить до світу епохи «кінця історії» [13, с. 112].

Як вважає І.Денисенко, раціональне врегулювання політичних конфліктів у кожному сучасному суспільстві (в тому числі й в українському) має місце тільки за тих обставин, коли суб'єкти управління (від державних установ до соціально-політичних організацій) готові і здатні адекватно реагувати на кризові явища, здійснювати на практиці експертизу соціально-політичних протиріч, що їх викликали, та послідовно реалізовувати механізм їхнього розв'язання. Очевидно, що організація і здійснення раціонального врегулювання політичних протистоянь являє собою процес ефективного використання накопичених знань про їхню природу і генезис в контексті звернення вітчизняних дослідників до теоретичних побудов західних колег, що запропонували в ХХ ст. різні варіанти теорії конфлікту. З цього випливає, що перспективи розвитку українського суспільства в контексті конфліктологічного підходу, насамперед, пов'язані з формуванням в ньому умов, за яких стає можливим саме це раціональне врегулювання політичних конфліктів. Тобто, вітчизняним фахівцям у проблемному полі політичного конфлікту необхідно найближчим часом:

- по-перше, більш детально дослідити наробітки своїх західних колег щодо врегулювання відносин між політичними опонентами;
- по-друге, здійснити спробу максимального адаптування запропонованих західними конфліктологами моделей врегулювання конфліктних ситуацій до умов української реальності;
- по-третє, розробити програму щодо вдосконалення політико-правового простору українського суспільства, який за будь-яких обставин повинен виступати підвалинами вище згаданого раціонального, ліберального ставлення до соціально-політичних колізій [62, с. 46].

Таким чином, в процесі вирішення політичного конфлікту в кожному конкретному випадку необхідно виявити, хто є суб'єктом вирішення конфлікту в конкретний момент часу, якими ресурсами він володіє, які його цілі і якою мірою вони вже досягнуті. Політичний конфлікт, зазвичай, розпочинається не заради самого конфлікту, оскільки він є засобом, а не метою. Конфліктуючі сторони, у більшості випадків, переслідують несумісні цілі. Якщо сторона через конфлікт намагається досягнути поставленої мети, то на стадії розвитку конфлікту в плани сторони не входить його врегулювання як таке. Суб'єкт конфлікту може імітувати бурхливу діяльність з вирішення політичного конфлікту, але цей процес буде зводитися лише до його ескалації [62, с. 47].

Для вироблення технологій контролю за політичним конфліктом необхідно враховувати, наскільки об'єкт управління залежний не тільки від загальних, макрополітичних чинників, а й специфіки цілей, які обираються, згідно з особливостями етапу і розвитку конфлікту. Таким чином, поведінка суб'єкта управління конфліктом залежить від динаміки конфлікту. Кожен етап конфлікту вимагає певної стратегії поведінки, тобто слід звернути увагу на зовнішній вимір конструктивного управління політичними конфліктами, зокрема, вплив на них з боку держави та її органів. Про це піде мова у третьому та четвертому розділах.

Висновки до розділу 1.

Роботи вітчизняних науковців, у своєї більшості, спираються на класичні постулати західної конфліктології, пряме застосування яких щодо українського сьогодення виявляється не надто коректним та продуктивним. Західні фахівці виходили з досвіду країн із сталим типом розвитку і намагалися опрацювати універсальні технології розв'язання будь-яких соціальних конфліктів з метою утримання суспільної рівноваги. Сьогодні вже на часі розгорнуті системні дослідження щодо прояву політичних конфліктів у політичному житті України та їх ролі у масштабних процесах суспільної трансформації. З іншого боку, сама ця специфіка, вочевидь, є наслідком своєрідного характеру пострадянських змін, які охоплюють усі без виключення сфери суспільних відносин відповідних країн і мають, до того ж, більш-менш явні національні відмінності.

Розділ 2

Методологічний інструментарій щодо дослідження механізмів вирішення політичних конфліктів

2.1. Формування конфліктологічної проблематики та методологічних підходів.

Методологічну основу дослідження засобів розв'язання політичних конфліктів складає комплекс філософських, політологічних і соціологічних ідей. У різних напрямках дослідження конфліктів відзначається істотна відмінність методології.

Сучасні конфліктологічні теорії склалися під впливом низки історико-культурних та ідеологічних факторів 60-70-х років ХХ ст. По-перше, поштовхом до появи нового дослідницького підходу слугували кризові явища в тогочасних розвинених суспільствах. Вони були пов'язані з різким розширенням після Другої світової війни впливу воєнно-промислового комплексу, який розпочав оволодівати потенціалом ядерної зброї, зі зростаючою монополізацією економіки та бюрократизацією всіх сфер суспільного життя, з обмеженням демократичних свобод, погіршенням умов життя та праці. Усі ці фактори викликали зростання напруженості в розвинених країнах Заходу, розширення соціальної бази не лише робітничого, але й національного, антивоєнного, молодіжного та інших рухів соціального протесту, підйом радикалістських і ліберально-критичних настроїв. Вчені фіксували, що більшість населення стрімко переходить від визнання існуючих соціальних інститутів і лояльності щодо них до їхньої наполегливої критики. З'явилися ознаки дестабілізації існуючої суспільної системи, постало питання про її адекватність і необхідність перетворень [2, с. 59].

Конфліктний підхід дав змогу висвітлити і зрозуміти багато актуальних проблем суспільного життя та запропонувати їх розв'язання. Численні дослідження в галузі політичної соціології, виробничих, расових і

міжнаціональних відносин, соціальної стратифікації, форм колективної поведінки тощо, які проводились у ракурсі конфліктного підходу, стали доказами його плідності й водночас обмеженості інших підходів, що ігнорували значущість проблем влади, розподілу благ і суперечливості інтересів різних соціальних груп та інститутів.

Головне завдання соціологічного аналізу в рамках дослідження політичних конфліктів – це обґрунтування вихідної, базової складової конфліктної ситуації. Вчені стали широко використовувати конфліктну модель суспільної системи в емпіричних спеціалізованих дослідженнях. При цьому виявилася й певна обмеженість конфліктного підходу, зокрема в поясненні громадянської солідарності, відчуття спільності, проблем свідомості та морального контролю. До того ж політична система західного суспільства другої половини ХХ ст. набула досить диференційованих і плюралістичних рис, що відкривало можливості для залучення різних його груп до спільних завдань соціального та політичного управління, для помітної гармонізації суспільних суперечностей. Це також позначилося на еволюції конфліктологічних концепцій. Також, поряд із проявом соціально-політичної кризи й у зв'язку з нею, проявилася й криза школи структурно-функціонального аналізу, яка являла собою один з ідейних засад соціального пізнання того часу і робила наголос на «загальних цінностях», «рівновазі» та «сталості» соціальної системи [187, с. 122].

Конфліктна теорія показала значення конфліктів як стимуляторів прогресу, факторів удосконалення соціальних структур, суспільних відношень та інститутів у якості природних форм суспільного життя та діяльності, здатних за відповідних умов виконати роль позитивного засобу інтеграції та стабілізації соціальних груп, інститутів і соціальної системи в цілому [187, с. 123].

Слід зазначити, що на формування конфліктологічної проблематики й методологічних підходів до її вивчення вагомий вплив здійснив марксизм і марксистська критика західного суспільства того часу. Західні теоретики неодноразово відмічали вплив на цей процес ідей як К. Маркса, як «класичного

теоретика конфлікту» (Л. Козер), так і всієї марксистської традиції в цілому [187, с. 128].

Теорія конфлікту, конфліктологічний підхід, конфліктна традиція – все це позначення важливого напрямку наукової думки ХХ ст. Конфліктний підхід можна звести до таких положень: – у всіх соціальних системах можна знайти неоднаковий розподіл обмежених у кількості цінних ресурсів; – нерівність закономірно й неминуче породжує конфлікти інтересів різних частин системи; – такі конфлікти інтересів рано чи пізно спричинять відкрите зіткнення між тими, хто володіє, і тими, хто не володіє цінними ресурсами; – ці конфлікти спричинюватимуть реорганізацію соціальної системи, створюючи нові види нерівності, що слугуватиме поштовхом для нових конфліктів і змін тощо. На цій основі розроблено свого роду конфліктологічну універсальну модель соціальної структури та соціальних відносин, де влада і власність, панування та боротьба є сутнісними ознаками [111, с. 113]. Найбільшим внеском у соціологічне теоретизування є: конфліктне розуміння соціального порядку, суспільних відносин людей; конфліктне бачення громадських інститутів; аналіз конфліктних процесів – їх причин, факторів, інтенсивності, тривалості, нарешті, соціальних функцій; дослідження ролі конфліктів у соціальній динаміці, суспільно-історичному розвитку. Найвиразніше конфліктний підхід виявився в таких сферах, як конфронтації класових культур, статевих і вікових страт, боротьба у виробничих сферах і торгівлі, а також у міжнаціональних напруженнях і геополітичному протистоянні [77, с. 43].

Важливим для даного дослідження є дедуктивні соціологічні парадигми – функціоналізм, теорія конфлікту, теорія раціонального вибору [187, с. 65]. У функціоналізмі суспільство розглядається як система взаємозалежних частин, у якій жодна частина не може бути зрозумілою у відриві від цілого. Зміни в одній частині системи розглядаються як такі, що ведуть до певної незбалансованості, що, в свою чергу, приводить до змін в інших частинах, тобто система як ціле переорганізовується. За основу у функціоналізмі взято модель органічної системи, яка використовується в біології, це макроструктурний підхід до

загальних характеристик суспільства і його складових. Функціоналізм підкреслює загальний взаємозв'язок і взаємозалежність частин системи; існування нормальних і патологічних станів системи, причому нормальний (врівноважений) стан розглядається за аналогією з нормальним здоровим станом організму; способи, якими реорганізуються всі частини системи, для того щоб повернутися до нормального стану. Рівновагу соціальні системи підтримують завдяки тому, що їх складові (тобто окремі особистості) поділяють загальну систему норм та цінностей. Така узгодженість означає, що індивіди морально довіряють суспільству.

Конфліктна парадигма – пряма протилежність функціональної, в ній акцент робиться на конфліктній природі всіх соціальних відносин. Якщо функціональна парадигма підкреслює інтеграцію, взаємозв'язок, взаємозалежність всіх частин системи, конфлікт розглядається тільки як тимчасове явище, і головна увага приділяється способам, якими система повертається у врівноважений стан, то з погляду прихильників конфліктного підходу, конфлікт – це норма [187, с. 69].

Загалом, в конфліктних теоріях акцент робиться на владі як на серцевині всіх соціальних відносин, яка розуміється як нерівномірно розподілений дефіцитний ресурс [80, с. 74]. Під ресурсом розуміється будь-яка приватна власність людини, те, що цінується іншими людьми. Конфліктний підхід розглядає дефіцитні ресурси, що наділяють людину тією або іншою владою. Причому в кожній системі є свої дефіцитні ресурси. В одній системі цей ресурс може бути потрібним, в іншій – зовсім не потрібним. Ідеї та цінності розглядаються в конфліктному підході як зброя, що використовується різними групами для досягнення власних цілей, а не як засіб підтримки стабільності й цілісності всього суспільства. При цьому застосовується поняття ідеології та легітимності.

У конфліктних теоріях виділяють два напрямки: критичний, який продовжує ідеї К. Маркса. Це марксизм, неомарксизм, франкфуртська школа. Його послідовниками є Ю. Хабермас, Р. Дарендорф, Р. Міллз, П. Бурд'є; та

аналітичний, який продовжує ідеї М. Вебера. До нього відносяться теорії Г. Зіммеля, Л. Козера, Р. Коллінза.

Практично всі науковці критичного напрямку вважають, що конфлікту в суспільстві можна уникнути. Представники аналітичного напрямку дотримуються погляду, що конфлікт неминучий [35, с. 76].

Теорія соціальної дії використана для пояснення причин політичних конфліктів в час переходу до постіндустріального суспільства, коли конфлікт втрачає свою класову сутність. Основними суб'єктами політичного конфлікту стають не класи і партії, а громадські рухи. Певним доповненням до теорії соціальної дії є теорія відносної депривації, яка значною мірою розкриває причини виникнення політичного конфлікту. Дана теорія дає можливість зрозуміти, чому в політичних конфліктах виникають насильницькі дії [68, с. 76].

На відміну від психології і соціології, де концепції конфлікту стали вже класичними, в політології власне конфліктологічні теорії виділити досить складно. Проблема конфлікту, як правило, включається в більш широку теорію. Тому слід вести мову про погляди політологів на роль конфліктів у суспільстві, їх причинність, управління політичними конфліктами. Інколи політологічними називають соціологічні теорії конфлікту, розроблені Л. Козером, К. Боулдінгом, Р. Дарендорфом. Незважаючи на зазначені труднощі, можна все ж виділити напрями дослідження конфліктів політологами: теорії політичних структур (груп); теорії політичної стабільності; етнополітичні теорії; теорії політичних груп.

Теорія соціального обміну дає можливість зрозуміти, яким чином відбуваються переговори, що є результатом компромісу та консенсусу. В рамках конфліктного менеджменту, що займається вивченням конфліктів на рівні організацій, розробкою методик їхнього вирішення і визначення моделей діяльності менеджера, консенсус розглядається тільки як один з елементів технології діяльності адміністратора [175] або як результат функціонування права. А в рамках теорії неокорпоративізму – як його своєрідний прояв у формі

«соціального пакту». У той же час, необхідність вивчення консенсусу (різноманітних його форм і видів, механізму його встановлення або досягнення) саме в рамках теорії соціального конфлікту є актуальною проблемою розвитку останньої.

Для формування концепції політичного конфлікту важливою є теорія соціальних змін. Такої думки П. Штомпка, який вважає, що одним із головних положень теорії діяльності (дії), яка робить спробу розкрити сутність, причини соціальних змін є думка про те, що напрямок, цілі і швидкість змін є предметом змагання між багатьма діями і стають областю конфліктів і боротьби [181, с. 33]. Зокрема, теорія соціальних змін розглядає конфлікт у якості одного з найважливіших джерел або чинників виникнення нового в будь-якій сфері життєдіяльності людини. Це підкреслює роль конфлікту в розвитку і функціонуванні соціальних систем. Вказує на необхідність дослідження кризових ситуацій і продовження розробки самої теорії конфлікту [89].

Неможливо розглядати проблему вирішення політичних конфліктів і без аналізу проблеми «історичності», тобто без урахування того, яким чином суспільство впливає на себе саме, перебудовує свою структуру, власні соціальні та політичні відносини, переорієнтується на нові соціально-політичні цінності [34, с. 45]. Тому слід використовувати конкретно-історичний підхід.

Найважливіша проблема методології вирішення політичного конфлікту – це проблема об'єктивності [35, с. 82]. Вона вирішується шляхом поєднання сучасних концепцій, включаючи концепцію згоди, інтеграції, з одного боку, і конфліктну модель суспільства, – з іншого через те, що політичний конфлікт і рівновага, інтеграція, що виражається в парадигмі згоди, – дві сторони, два взаємозалежних моменти одного і того ж суспільного процесу.

Як вважає І. Гончаренко, засадничими принципами сучасної конфліктології є: принцип детермінізму, який обумовлює всі явища дією тих чи інших причин; принцип системності, який передбачає вивчення явищ як внутрішньо взаємопов'язаних компонентів цілісної системи природничої, соціальної, психологічної; принцип розвитку, тобто визнання безперервних

перетворень змін усіх предметів і явищ, їхнього переходу від одних форм до інших. Основними її методами є: структурно-функціональний; процесуально динамічний; метод типологізації, прогнозування; розв'язання. Перші три використовуються для вирішення пояснювальних завдань, четвертий – забезпечує передбачення результатів вирішення конфліктів; останній, спрямований на практичні задачі управління конфліктами [52, с. 430].

Таким чином, можна сказати, що суперечливі трансформаційні процеси в Україні, а головне – невизначеність її подальшої долі, викликають потребу в організації та здійсненні широкомасштабних, міждисциплінарних, поліпарадигмальних і скоординованих міждисциплінарних досліджень як самого їх досвіду, так і окремих, пов'язаних з ними феноменів. Конфліктологічна парадигма може бути вельми плідною та евристичною як теоретико-методологічна основа критичної рефлексії, яка дозволяє адекватно реконструювати різноспрямованість процесів трансформації, виявити конструктивний або деструктивний потенціал наявних конфліктів щодо мети демократизації. Конфліктологічний підхід, поряд із багатьма іншими, дозволяє віднайти і вивести на поверхню складну сукупність факторів-детермінант, факторів-умов, соціально-психологічних та особистісних якостей учасників політичної взаємодії, які спонукають їх відстоювати свої цілком усвідомлені справжні інтереси конфліктним засобом. Дослідження ж суто політичних процесів варто здійснювати з урахуванням всього комплексу конфліктогенних факторів, які мають неоднакові наслідки, різну ступінь впливу на характер соціально-політичного життя і глибину відображення у суспільній свідомості. Зазначені фактори містяться як у «спадщині минулого», так і в тих нових умовах, які складаються підчас трансформації певного суспільства і основ сучасної цивілізації. Більшість класичних концептуальних схем, категоріального апарату та іншого дослідницького інструментарію, виробленого в попередню добу людського розвитку, потребує з методологічної точки зору значної корекції або принципового перегляду.

Так, вже починаючи з 1990-х років ХХ століття деякі дослідники не розглядають лише конфлікт як такий, а увага зосереджується на конфліктних процесах, а не, наприклад, лише на кількісних рамках конфлікту [160, с. 408]. Таким чином, наукова парадигма конфлікту стосується конкретних дій і зв'язків між сторонами конфлікту. Такий процес-орієнтований підхід дає аналіз політичних конфліктів, особливо щодо рівня інтенсивності конфлікту та тенденцій його розвитку [116, с. 34].

Починаючи з 2011 року, науковці Гейдельберзького університету переглянули своє визначення політичних конфліктів і реструктурували свою оцінку їх інтенсивності. Тепер не тільки враховується інтенсивність для даної зони конфлікту в даному році, але й визначається інтенсивність конфлікту для першого рівня субнаціональних політичних одиниць. Таким чином, це дозволяє здійснювати більш докладні вимірювання динаміки конфлікту. Крім того, дії і комунікації конфліктів, на яких ґрунтується оцінка насильницьких епізодів конфлікту в даний час оцінюються шляхом поєднання якісних і кількісних показників засобів і наслідків насильства. Це призначено для подальшого підвищення надійності, точності і відтворюваності інформації конфлікту.

Тут виходить на перший план так звана парадигма глибинної демократії, яка дозволяє вирішувати конфлікти без попередньої згоди будь-кого із задіяних осіб та зацікавлених сторін. Ця парадигма пояснює, як виникає і розгортається конфлікт, і головне, як його можна вирішити – на основі сучасної фізики, психології, теорії комплексних систем. Процесуальний підхід застосовується на відкритих форумах, у гарячих точках і під час громадських напружень, а також для виявлення бачення і створення стратегії розвитку в організаціях. Ключовою складовою цього підходу є зосередження на внутрішніх конфліктах, які відображають зовнішні тертя, і навпаки.

Використовуючи феномен полярності поля та симетрії, визначений квантовою механікою, а також поєднуючи цей феномен з теорією процесуальної психології для виявлення присутньої у полі інформації (що

мається на увазі або є відкритою), цей метод розв'язання конфліктів можна використовувати для вирішення внутрішніх конфліктів, для медіації розбіжностей юридичного характеру, для індивідуального коучингу серед сторін, які задіяні у конфлікті, а також для опрацювань різних питань і непорозумінь – як у невеликих командах в організаціях, так і у великих компаніях або групах, зокрема вирішуючи національні питання, які турбують всю країну.

Глибинна демократія – підхід, зосереджений на розумінні як ведучих, так і маргінальних думок. Цей тип розуміння може фокусуватися на групах, організаціях, індивідуальному внутрішньому досвіді, конфліктуючих людях і т. д. Розуміння того, яким чином індивіди та організації централізують і маргіналізують інформацію та досвід – найкоротший шлях для допомоги групам у розумінні й зміні установок, що перешкоджають знаходженню адекватних рішень. Світова робота має просту і практичну технологію культивування мислення, що виходить за звичні рамки. Такий підхід часто дає несподівані рішення як міжгрупових, так і міжособистісних конфліктів та внутрішніх суперечностей, в тому числі й політичних [117, с. 38].

На відміну від класичної демократії (зосередженої на правлінні більшості), глибинна демократія передбачає важливість будь-якої думки, будь-якої позиції і будь-якого світогляду. Глибинна демократія несе ідею про те, що будь-яка інформація, яку передають ці думки, позиції і світогляди, необхідна, щоб зрозуміти цілісний процес системи. Значення цієї інформації розкривається, коли встановлюється взаємозв'язок різних думок і моделей. Процесуальна модель дає організації можливість правильно визначити час для пошуку консенсусу і час для цілеспрямованого управління. Глибинна демократія – це процес взаємовідносин, а не статична картинка, що відповідає держзамовленням чи встановленому політичному курсу [116, с. 55].

Дуже цікавою для даного дослідження є теорія світової роботи. Вона спирається на фізику елементарних часток, а також на концепції з психології та антропології. Відповідно до даної теорії, при винесенні ізольованих аспектів на

передній план система набуває досвіду цілісності, що тягне за собою вирішення протиріч, новий творчий потенціал і глибину групового та індивідуального досвіду. Залежно від специфіки умов застосування, глибинна демократія може набувати різноманітних форм, залежно від культурних звичаїв і переконань. Даний підхід дозволяє однаково успішно працювати як із зліченими фактами і лінійної логікою, так і з інтуїтивно-емоційним досвідом у нелінійних процесах.

Методологія світової роботи включає інструменти з психології, соціальної психології, соціології та психофізіології. Важливим акцентом є стиль усвідомлення, властивий індивідові або організації. Стиль усвідомлення – психологічні процеси, що визначають ментальність. Дана парадигма являє собою транскультуральний, етноспецифічний підхід до лідерства. Транскультуральний тому, що його методи та теорія базуються на теорії складних систем, квантовій фізиці і ролі спостерігача в контексті об'єктивної науки. На цій підставі ґрунтується глобальна теорія і система, застосовна до різних культурних явищ і світогляду. Виходячи з цієї всеосяжної, комплексної перспективи, можна розробляти допоміжні теорії та методи, які ґрунтуються на усвідомленні того, що соціальні інститути, національні звичаї, різноманітні способи мислення і норми породжують історії, відображені в окремих етнічних прикладах, які є культурноспецифічними та використовуються членами суспільства для формування власного унікального лідерського стилю, форм організацій та установ.

2.2. Сучасні теорії конфлікту: нові напрямки та сутність.

Цікавою і водночас дискусійною є так звана «єдина теорія конфлікту», яка була створена в якості спроби теоретичного вирішення низки актуальних проблем сучасної конфліктології [152]. Даний підхід виник в результаті творчого синтезу і переосмислення результатів провідних соціальних наук. Він має необхідний логіко-математичний базис: в перелік основних понять входять

поняття теорії графів, теорії ймовірностей, теорії ігор, системної динаміки, символічної логіки. Дана теорія створена як нова об'єднуюча парадигма соціального знання, що дає нові нетривіальні відповіді на питання сучасності. Використання теорії графів дозволило узагальнити теорію структурного балансу, узагальнити відомі моделі когнітивного дисбалансу Ф. Хайдера і Л. Фестінгера, аномії Р. Мертона, сформулювати і довести основні твердження структурної та її розширення – ймовірнісної (мережевої) моделей конфлікту. У термінах теорії було показано, як за допомогою зазначених моделей можна пояснювати і пророкувати особистісні (свідомі і несвідомі), групові та цивілізаційні конфлікти. Зближення теорії ігор з конфліктною проблематикою призвело до створення теорії метаігор і на її основі – комп'ютеризованої моделі графічного аналізу та вирішення конфліктів. Синтез усіх цих теорій і моделей дозволив створити нове перспективне узагальнення – структурно ігрову модель аналізу і вирішення конфліктів як органічну частину єдиної теорії конфліктів.

У 90-і роки минулого століття було побудовано важливе відгалуження теорії метаігор – теорія (аналітичної) драми. Остання на початку цього століття була узагальнена і формалізована як частина єдиної теорії конфліктів. Її створення було б неможливо без логічного аналізу поняття конфлікту, з'ясування його еволюційного призначення і двох основних форм його вирішення – синергізму і антагонізму. В цій теорії, конфлікт – це нелогічні протиріччя, що сигналізують про виникнення в системі процесів саморуйнування. Цим визначається еволюційна функція конфліктів: вони – причина зміни траєкторій поведінки системи. Якщо уявити світ, в якому неможливі конфлікти, тоді в цьому світі будуть неможливі і зміни траєкторій поведінки систем. Якщо врахувати, що зовнішнє середовище диктує, як правило, правила поведінки систем, то їх нездатність до зміни приводила б їх до негайного знищення.

Єдина теорія конфліктів дає чітку відповідь на один з найбільш заплутаних питань сучасної конфліктології – чи можна антагонізм ототожнювати з конфліктом. Якщо відмінність конфлікту від синергізму не

викликає особливих труднощів, то між конфліктом і антагонізмом не тільки звичайні люди, а й багато фахівців не бачать особливої різниці. Наприклад, війни, теракти, акти руйнування і знищення досить часто прирівнюють до конфлікту. Але, з точки зору даної теорії, це невірно, бо всі подібні акти – це є антагоністичні засоби вирішення конфлікту, тобто, за своєю природою, безконфліктні, хоча і ініційовані базисним конфліктом, формою поведінки. Ототожнення конфлікту з будь-якою формою свого вирішення – теоретична помилка, якої не уникли Г. Зіммель і Л. Козер [153, с. 56].

Логічний базис єдиної теорії конфлікту становить близько двохсот визначень і теорем про структурні і динамічні властивості конфлікту, антагонізми та синергізми. До цікавих теоретичних результатів єдиної теорії конфліктів можна віднести доказ тверджень про рівність конфліктного і безконфліктного потенціалів систем, про можливість розв'язання будь-якого конфлікту, відсутність прямого зв'язку конфліктного і безконфліктного станів систем з лінійністю, нелінійністю, стабільністю і нестабільністю поведінки; про те, що конфлікт може мати лише два результати – синергетичний і антагоністичний, що ні синергізм, ні антагонізм не гарантують в тривалій перспективі збереження системи, яку вони сформували. Завдяки безлічі тверджень, що складаються з визначень, виводяться нові закони та фундаментальні теореми. Її методологічний базис утворює універсальну модель конфлікту – визначення конфлікту, яке узагальнює всі види нелогічних протиріч разом з безліччю теорем про властивості конфлікту та властивості його альтернатив – синергізму і антагонізму [152].

Об'єднання універсальної моделі конфлікту з математичним базисом породжує єдину теорію конфлікту у власному розумінні: єдина теорія конфлікту = математичний базис + універсальна модель конфлікту. Залежно від цілей дослідження єдиної теорії дозволяє побудувати робочу модель аналізованого конфлікту, оцінити його структурні, динамічні, теоретико-ігрові та інші особливості виникнення, розвитку і, головне, вирішення. Головна функція теорії полягає в тому, щоб надати досліднику ефективну допомогу в

конструюванні робочої моделі конфлікту, виявленні пояснень та прогнозування можливостей, розробці стратегій управління вирішенням конфлікту, емпіричної перевірки отриманих теоретичних висновків.

Створені А. Светловим теоретичні моделі конфлікту – структурна, імовірнісна, динамічна, теоретико-ігрова, структурно-ігрова – дозволяють аналізувати будь-які види конфліктів: від внутрішньо особистісних до соціально-політичних. Структурна і імовірнісна моделі дозволяють знаходити всі можливі способи вирішення конфлікту. Однак, за словами самого автора, в термінах цих моделей можна визначити, які з знайдених рішень слід вважати оптимальними (стабільними) щодо даних переваг гравців. Динамічна модель пояснює різноманітність видів конфліктних і безконфліктних систем і дозволяє досліджувати причини трансформації одних в інші, і навпаки. Разом з тим ця модель залишає за рамками аналізу суб'єктивну складову всякого конфлікту – гравців, їх дії і переваги. Теоретико-ігрова модель дозволяє знаходити стабільні результати, згідно з даними дій і перевагам гравців, але при цьому не пояснює їх зв'язок з можливими засобами вирішення конфлікту.

Один з можливих варіантів А. Светлову бачиться в структурно-ігровій теорії, що об'єднує елементи структурної та теоретико-ігрової моделей аналізу і розв'язання конфлікту. Головним методологічним принципом структурно-ігрової моделі є твердження, що будь-яка дія набуває певного значення лише як елемент певної перцептивно-поведінкової структури. В термінах іншої структури аналізована дія може мати зовсім інший зміст. Дії, що підкоряються одній і тій же структурі, тобто виконують одну ту ж функцію, визначаються ним як s -ізоморфні. Відношення s -ізоморфізму дозволяє привести будь-яку гру до мінімальної (біматричної) форми. Моделювання конфліктів в структурно-ігровій формі, на думку автора, значно спрощує пошук стабільних рішень: для цього потрібно обчислити індивідуальні аттїтуди гравців, а на їх основі – результуючий аттїтюд всієї гри [152].

У розробці структурно-ігрової моделі конфлікту А. Светлов використовує напрацювання групи канадських аналітиків, очолюваної професором

К. Хайпелем, який використовує методологію і техніку системного підходу для пошуку інноваційних рішень комплексних міждисциплінарних проблем, що виникають на стику взаємодії суспільства, технологій і навколишнього середовища. Основною сферою його наукових інтересів є розробка та застосування шляхів вирішення конфлікту, а також методик визначення послідовності часових проміжків з позицій визначення перспектив у проектуванні інженерних систем. Наприклад, до основних сфер технологій прийняття управлінських рішень відносяться управління водними ресурсами, гідрологія, проекти, пов'язані із зміною навколишнього середовища, а також проблеми сталого розвитку. За консультаціями до команди К. Хайпеля звертаються урядові установи, інженерні компанії, комунальні служби Японії, Бразилії, Сполучених Штатів Америки, Канади. Школа формального моделювання шляхів вирішення конфліктів К. Хайпеля виходить з того, що для інженерів і людей, що приймають рішення, знання шляхів вирішення конфліктів має величезне значення у зв'язку зі зростаючим впливом, що здійснюється соціальними і політичними факторами, впливом, значення якого вже неможливо не враховувати в ході самого процесу прийняття інженерного рішення. При проектуванні такого великомасштабного інженерного проекту як, наприклад, атомний реактор, інженер повинен бути впевнений в тому, що їхні кроки здійснюються не тільки з урахуванням фізичних, фінансових, економічних та інвайроментальних, але й соціальних, політичних позицій. В кінцевому підсумку уявлення про шляхи вирішення конфліктних ситуацій лише посилює позиції створюваного проекту, роблячи його більш глибоким і враховує більшу кількість обставин [152].

Формальна модель конфлікту є ефективним засобом фіксування та вивчення конфлікту з позицій системного підходу, що надає можливість знаходження компромісних рішень, що забезпечують стабільність, а також таких аспектів співробітництва, які роблять можливими варіанти типу «виграш – виграш». В основу цієї моделі пошуків шляхів вирішення конфліктів були покладені основні ідеї теорії графів з використанням теоретико-ігрових

моделей, а також вдосконалена версія теорії гиперігр. За допомогою останньої стало можливим аналізувати конфлікти, гравці яких мають неповну або помилкову інформацію про стратегії та переваги один одного, а також вираховувати відображення позицій один одного, що особливо важливо при пошуку причини помилкового сприйняття.

Рівень формалізації процедур, що вимагає використання математичного і логічного апарату, одночасно є очевидною перешкодою для його вільного використання тими, хто працює в традиційному політологічному дискурсі. Необхідним є рух у двох напрямках: з одного боку — підвищити рівень володіння основними логічними процедурами і методами тим, хто збирається використовувати нові можливості, що відкриваються в рамках нової парадигми, з іншого боку — необхідно здійснити ряд адаптованих інтерпретацій основних положень єдиної теорії конфлікту на рівні або теорій середнього рівня, або теоретико-дослідних матриць, використання яких не пов'язане зі знанням елементів вищої математики [153, с. 112].

Єдина теорія конфліктів не є замкнутою системою і допускає важливі розширення. Одне з найважливіших – створення необхідної технологічної, або обчислювальної основи, розробка методичного супроводу, практичний аналіз реальних конфліктів. Без такої основи єдина теорія не стане активним інструментом практичної реалізації вирішення політичних конфліктів.

Варто звернути увагу на загальну теорію конфлікту, яка запропонована Л. Крісбергом. Дана теорія покликана досліджувати найбільш загальні закономірності виникнення, розгортання та розв'язання конфліктів.

Методологічною основою дослідження і побудови загальної аналітичної моделі конфлікту є розуміння конфлікту як системи структурно-динамічних параметрів. Розроблена модель носить циклічний характер, що дозволяє враховувати як зворотні зв'язки, так і зміну параметрів. Тут втілюється ідея про те, що всім міжгруповим конфліктам притаманні загальні структурні і динамічні параметри.

Методологія, обрана Л. Крісбергом, дозволяє знаходити загальні орієнтири діагностики, виробляти способи регулювання різних конфліктів. Сам конфлікт виступає як активне ставлення між двома і більше сторонами, впевненими в тому, що в них існують протилежні, несумісні цілі. По суті, це твердження можна інтерпретувати в термінах теорії самоорганізації як стан «динамічного хаосу», знаходження системи в нерівноважному стані.

Діагностика – це визначення стану політичного об'єкту, предмета, явища чи процесу політичного управління за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення в них слабких ланок і «вузьких місць». Діагностика – це процес, який здійснюється в часі і просторі. Методи діагностування можна розділити на: аналітичні, експертні, лінійні та динамічне програмування, математичне моделювання та інші. Найбільш часто при діагностиці політичної кризи використовуються багатofакторні математичні моделі [75, с. 222].

Розроблена модель конфлікту носить циклічний характер, що дозволяє враховувати як зворотні зв'язки, так і зміну керуючих параметрів. Тут втілюється ідея про те, що всім міжгруповим конфліктам притаманні загальні структурні і динамічні параметри.

Л. Крісберг виділив наступні структурні елементи конфлікту: характеристики суб'єктів, учасників конфлікту; стан відносин між цими суб'єктами; природу спірного питання, а також вплив соціального середовища на перебіг конфлікту. Автор припустив, що повний цикл динаміки конфлікту складається з п'яти стадій, тривалість яких може відрізнятися в різних конфліктах: стадія виникнення конфлікту, коли суб'єкти усвідомлюють свої інтереси і цілі, як несумісні, протилежні; стадія ескалації конфлікту (прямої конфліктної взаємодії суб'єктів); стадія ослаблення та трансформації конфлікту; завершення конфлікту і його результат. Л. Крісберг підкреслює, що в деяких випадках завершення конфлікту може стати основою нового конфлікту зі своїм варіантом завершення.

Л. Крісберг припускає, що всі конфлікти мають деякі загальні структурні і динамічні параметри. Сутність своєї концепції він формулює так: конфлікт являє собою раціональну діяльність в тому сенсі, що конфлікуючі сторони оформляють свої інтереси у вигляді певних цілей, обирають шляхи їх досягнення і т. п. Виникнення, розвиток і завершення конфлікту визначається, насамперед, взаємодією конфлікуючих сторін. У зв'язку з цим, раціональні дії кожного конкретного учасника можуть зрештою призвести до непередбачених результатів. Взаємодія конфлікуючих сторін відбувається в певному соціальному середовищі з притаманними їй цінностями, процедурами регулювання конфліктних відносин. Політичні конфлікти, як правило, розвиваються в досить складній системі взаємовідносин, де поряд з ними існують співробітництво і партнерство [100, с. 17].

Політичні конфлікти розглядаються як події, що становлять невід'ємну частину політичного життя і виникають тоді, коли члени двох або більше політичних груп демонструють переконання в тому, що їхні цілі несумісні, що створює відкриті політичні конфлікти.

Л. Крісберг підкреслює, що навіть усвідомлення суб'єктами несумісності їхніх інтересів і цілей не завжди призводить до переростання у відкритий конфлікт. Це залежить від багатьох факторів, в тому числі від характеристик сторін, відносин між ними, значущості спірного питання, впливу політичного середовища. Тому в ситуації, коли спостерігач розглядає її як конфліктну, а її учасники такою її не вважають, не є сформованим соціальним або політичним конфліктом. Такі ситуації характеризуються як об'єктивні, потенційні або латентні конфлікти [100, с. 18].

Особливий вид конфлікту у Л. Крісберга – міжнародний конфлікт. Він припускає міждержавні відносини суперництва, крім того, насильство, на його думку, є найголовнішим способом вирішення міжнародних розбіжностей. Однак, підкреслюються подібності найрізноманітніших конфліктів, а також залученість в міжнародні конфлікти різного роду неурядових та урядових дійових осіб, роль ненасильницьких засобів і навіть непротивлення в ході

зіткнень. Л. Крісберг допрацьовує класифікацію конфліктів Л. Козера, і в зв'язку з цим визначає нереальні конфлікти як такі, що неадекватно відображають об'єктивну реальність. Вказує на наступні характеристики таких конфліктів: сторони стикаються з «нереального» приводу; рівень гостроти конфліктного зіткнення неадекватний переслідуванню цілям. Виникнення подібних конфліктних ситуацій можливий як наслідок викривленої інформації або неадекватного розуміння.

Багато уваги Л. Крісберг присвятив вивченню сили конфлікту. Згідно з його трактуванням, термін «сила» відноситься до індивідуального або групового використання негативних санкцій (примусу) для спонукання інших діяти, як цього бажають власники сили [100, с.19]. Сила носить співвідносний характер, тобто наявність і якість наявної сили може бути перевірено тільки в її застосуванні – використанні проти іншої сили. Згідно Л. Крісбергу, в розгляді цього співвідношення слід виділяти кілька основних компонентів. По-перше, для кожної сторони є своя вартість застосування насильства проти іншої сторони. У демонстрації сили проти іншої сторони або навіть в ході приготувань до цього витрати є неминучими. Розмір цих витрат співвідноситься з ресурсами, які залишаються для інших потреб, і впливає на силу кожної сторони щодо одна до одної. По-друге, витрати для кожної сторони в протистоянні насильства інший різні для кожної з них. Їх розмір залежить від природи насильства і обсягу ресурсів боку, піддається насильству. По-третє, витрати і бажання використовувати насильство і амортизувати насильство противника залежать значною мірою від значущості теми, поставленої на карту. Витрати значущі тільки у ставленні до прагнень (вибору) кожної сторони [100, с. 20].

На думку Л. Крісберга, вирішення конфліктів пов'язано з подоланням протиріч, як об'єктивних, так і суб'єктивних, і створенням основ взаєморозуміння [100, с. 21]. У зв'язку з цим, цитований автор стверджує, що існує ряд методів, які спрямовані на запобігання виникненню або розвитку деструктивних конфліктів. Методи, що застосовуються на даному етапі,

повинні сприяти пом'якшенню умов, які породжують конфлікти, шляхом зменшення заперечення базових потреб, заохоченням толерантності і поваги до людей з іншими поглядами та цінностями. Це сукупність всіх тих методів, які не сприяють посиленню боротьби. Інші методи вирішення конфліктів спрямовані на їх послаблення і трансформацію і включають дії для здійснення внутрішніх змін однієї чи обох сторін так, щоб існувала менша ймовірність розгляду їх цілей в якості несумісних. Такі методи можуть включати в себе діалогові зустрічі, проблемні семінари та переговори. Переговори – той метод вирішення конфлікту, для якого найчастіше необхідні посередники, які допоможуть забезпечити нейтральний соціальний і / або фізичний простір для зустрічі сторін, які ведуть переговори.

Л. Крісберг консультував багато урядових установ і неурядових організацій з проблем розв'язання конфліктів, виділяючи два види стратегій, спрямованих на практичну трансформацію затяжних конфліктів:

1. Прогресивний взаємний обмін в стратегії зменшення (GRIT) напруги. В цій стратегії одна сторона одностороннім чином ініціює спільні дії, оголошуючи їх і запрошуючи іншу сторону до взаємності. В даному випадку такі дії тривають протягом тривалого періоду.

2. Стратегія TFT – це коли одна сторона ініціює спільні дії, а потім лише відповідає на дії іншої сторони, незалежно від того, спільні чи дії чи ні [100, с. 22].

Л. Крісберг дає два варіанти результату вирішення конфлікту: розділений – компроміс як взаємні поступки сторін (програв / виграв); спільний – взаємна вигода (виграв) або взаємне руйнування (програв).

Перевага впровадження методів вирішення конфлікту в політичний процес допомагає відпрацювати мистецтво застосування проблемно-вирішального підходу щодо вирішення конфліктів, зрозуміти, як конфлікти варіюються по конструктивного до деконструктивного.

Таким чином, Л. Крісберг показав, що соціальні та політичні конфлікти є необхідними для соціальних або політичних змін. У концепції Л. Крісберга

вперше розглядається проблема взаємозв'язку стадій конфлікту, в тому числі вплив наступних етапів на попередні, що стає можливим на підставі припущень, інтуїції або через зворотний зв'язок. Л. Крісберг визначає конфлікт як раціональний в тому сенсі, що конфліктуючі сторони оформляють свої інтереси у вигляді певних цілей і обирають шляхи їх досягнення. Автор вказав на можливість вирішення конфліктних суперечностей, пов'язаних із застосуванням особливих методів, що полегшують мирний результат переговорів. Тут він підкреслив особливу значущість ролі посередника.

На його думку, в конфлікті як формі раціональної діяльності, сторони усвідомлено визначають свої цілі на основі відповідних інтересів, обирають шляхи їх досягнення, а також способи вирішення конфліктів. Але при цьому необхідно враховувати, за Л. Крісбергом, можливі «ірраціональні змінні», що визначають динаміку конфліктної поведінки. Таким чином, в розгортанні конфліктної ситуації та на її завершення впливають внутрішні, раціонально незрозумілі дії (обурення, тобто флуктуації), представлені в даній концепції як «ірраціональні змінні». У цьому положенні, з достатньою впевненістю, виражений принцип концепції самоорганізації «порядок з хаосу через флуктуації», тобто ірраціональні дії окремих індивідів або груп можуть не тільки визначати динаміку конфліктного процесу, а й його результат.

Розгортання та завершення конфлікту визначається, в першу чергу, взаємодією конфліктуючих сторін. Однак, раціональні за своєю суттю дії кожного учасника конфлікту можуть призвести до непередбачуваних результатів. Тут основний акцент робиться на нелінійності конфліктологічних процесів, де вище зазначені флуктуації (ірраціональні змінні) відіграють важливу роль.

Конфліктний процес розгортається в певному соціальному або політичному середовищі, з усіма принципами, цінностями, символами і т. п., прийнятними для різних типів взаємодії. Дана обставина вимагає осмислення конфліктних відносин в більш широкому контексті, ніж взаємодія лише протиборчих сторін. Цей контекст пов'язаний з тим, що відбувається взаємний

вплив конфлікуючих сторін та соціально-політичного середовища. Більше того, для протиборчих сторін це середовище та відкрита нерівноважна система, в якій можливе існування безлічі типів взаємодій, здатних як до самоорганізації, так і до руйнівних процесів. Відносна автономність конфлікуючих сторін, як підсистем складної соціально-політичної системи, дозволяє їм їх подальший розвиток. Разом з тим, поряд з можливими самоорганізаційними (у тому числі, дезорганізаційними) процесами, роль середовища може виявлятися і в впливі на відносини конфлікуючих сторін. Наприклад, через втручання в конфлікт політичних інститутів, з метою його деескалації або завершення, на основі конституції держави, міжнародних угод, угод про сфери впливу і т. п.

Політичні конфлікти розгортаються в складній системі взаємозв'язків, де поряд з насильством може здійснюватися і співробітництво, і партнерство, що призводить до варіативності способів досягнення поставлених цілей. Можна припустити, що таке поєднання примусових, насильницьких і ненасильницьких альтернатив і є взаємодія щодо організації і самоорганізації процесів в ході вирішення конфліктів.

У наведених положеннях, таким чином, можна виявити ті параметри, якими характеризується будь-яка система, що здатна до самоорганізації. Конфлікт виникає, розгортається і завершується в складній ієрархічній системі, здатній еволюціонувати. Для конфлікуючих сторін, як відносно автономних підсистем складної політичної системи, відкриваються перспективи їх подальшого розвитку, бо для них ця система та відкрите середовище, в якому можливе існування безлічі структур, є здатними до еволюції. Конфліктологічний процес має досить хаотичну природу і носить нелінійний характер. В процесі розгортання конфлікту, і особливо, в критичних стадіях (в стадіях активних взаємодій) непередбачені «ірраціональні змінні» (флуктуації) можуть вплинути на результат конфлікту.

Завершення конфлікту, після проходження стадії активних взаємодій (точки біфуркації), залежить від форми, в якій ця стадія проходила (ескалація

або деескалація), та пов'язане з різними варіантами. Ці варіанти можуть мати в якості своїх кінцевих станів (атракторів): компроміс, консенсус, диссенсус і т. п. Однак і при формальному завершенні конфлікту можуть зберігатися об'єктивні умови його продовження, як вихідних (начальних) підстав для нових конфліктів. У цьому випадку, новий виток конфліктної взаємодії починається на іншому рівні і інших умовах. Знову виникають конфлікти, які дозволяють більш об'єктивно осмислювати і оцінювати сутність вже подоланих конфліктів, що сприяє в подальшому зниженню ймовірності виникнення нових, на тих же підставах або близьких до них. Разом з тим, «успіхи» однієї зі сторін конфлікту можуть надихнути її на новий виток конфліктних відносин, як, втім, і іншу сторону, яка не задоволена досягнутими результатами. Тому важливою особливістю конфліктних досліджень є визначення (розрахунок) короткочасних і довготривалих наслідків конфліктів для кожної зі сторін конфлікту, для відносин між цими сторонами і певним соціально-політичним середовищем, яких ці результати зачіпають безпосередньо. Саме результати таких досліджень дозволяють осягнути, що мало місце в конфлікті насправді, і, що ще може статися [100, с. 24].

Таким чином, створена Л. Крісбергом модель динаміки конфліктної поведінки, містить елементи моделі систем, що самоорганізуються, хоча і представлені вони в неявній формі. Однак ця модель, на відміну від синергетичної, має і суттєвий елемент відмінності. Цим елементом є урахування в явній формі лише організаційного (управлінського, інституційного) впливу на конфліктний процес.

2.3. Математичний базис моделювання конфліктного політичного процесу.

На сучасному етапі в аналізі політичних конфліктів варто використовувати нетрадиційні методи, наприклад, математичні. Про це пишуть Дж. Мангейм і Р. Річ, вважаючи, що політичні процеси добре підходять для

математичної обробки [111, с. 129]. З них особливу увагу слід звернути на математичне моделювання та створення експертних систем. Дуже важко застосовувати в прикладній політології експертні системи, тому, на думку автора, слід використовувати саме математичне моделювання.

Затребуваність комплексних теоретичних моделей в політичному аналізі спонукає дослідника залучати до розгляду набагато більший обсяг інформації, ніж при вузькоспеціалізованому аналізі. Це породжує таке явище, як надмірність інформації, що загрожує досліднику величезними витратами часу на непродуктивну діяльність. Тому, для політичного аналітика особливе значення мають процедури і методи стиснення інформації, тобто отримання інформаційної вибірки. З одного боку, – все ще містить істотну інформацію, з іншого, – піддається реальному осмисленню. У зв'язку з тим, що робочий інформаційний масив, як правило, містить і кількісну, і якісну інформацію, то застосовують як методи абстрагування від несуттєвих зв'язків, так і математичні техніки, що зменшують кількість змінних і факторів.

Моделювання в політиці означає опис політичних процесів за допомогою обмеженої кількості значущих, вагомих факторів. Обмеження кількості факторів відбувається за рахунок абстрагування від тих, впливом яких на процес за певних обставин можна знехтувати. При цьому моделювання забезпечує отримання досвіду, дає змогу: припускаючись помилок, виправляти їх, уникаючи матеріальних і моральних втрат; здійснювати перевірку запропонованих модифікацій систем та процесів; вивчати організацію і структуру систем в динаміці до втілення їх у життя; відтворювати події минулого, сьогодення, а також і можливого майбутнього та перевіряти дію сил у тих процесах, які складно відтворити в реальних умовах або які взагалі відтворити неможливо [131].

Як вважає С. Денисюк, математичне моделювання стає все більш значущим, і зарубіжні дослідники знаходять його досить ефективним для вивчення політичних процесів. Перш за все, воно застосовується для дослідження і супроводу процесу ухвалення рішень. Моделювання дозволяє

визначати механізми розвитку політичного процесу, допомагає орієнтуватися в складному електоральному процесі, а також знаходити зв'язки між елементами процесу, недоступні іншим методам вивчення політичного процесу. Методика політичного моделювання, розроблена Томасом Сааті, може використовуватися, наприклад, в ході політичних переговорів. За допомогою математичного моделювання проводяться дослідження суспільно-політичної ситуації і формулюються стратегії політичної поведінки. Використання математичного моделювання в політології робить необхідним глибоке осмислення даного методу пізнання об'єктивних закономірностей функціонування і розвитку суспільства, що дає можливість отримати різні форми організації навчального процесу і забезпечують міждисциплінарне дослідження актуальних суспільно-політичних предметів [63].

Першими з представників соціальних та політичних наук математичне моделювання стали використовувати економісти, потім таким шляхом пішла психологія, яка почала користуватися формальними методами для вивчення особливостей поведінки людей [65, с. 112]. Політична наука також, з часом, поступово почала йти шляхом використання кількісних методик. Сьогодні, політологія, за широтою використання моделей соціальної поведінки поступається тільки економіці.

Більшість вчених вважають, що розвиток теорії політичного моделювання був розпочатий Л. Річардсоном в роботі «Математична психологія війни» (1919 р.). За цей час даний підхід пройшов деяку трансформацію та набув найбільшого впровадження в економічній науці. Великий внесок був зроблений також А. Даунсом, який поєднав теорію суспільного вибору і моделювання, що дало можливість використовувати цей метод до вивчення суспільно-політичних процесів. З часом, даний підхід набував все більшого розповсюдження та викликав у науковців не аби який інтерес. Це дало можливість розширити межі застосування математичного моделювання та впроваджувати в політичну практику цю методологію. Тут слід звернути увагу на розробки в цій галузі таких вчених як В. Райкер, Р. Шеннон,

М. Олсон, Г. Таллок, Ч. Лейв, Дж. Марч, Дж. Бьюкенен, Д. Паттон та інші. Щодо українських вчених, то слід відзначити підвищення інтересу до даного напрямку останнім часом. Це ґрунтовні дослідження С. Денисюк, А. Пехник, І. Пивончук, М. Польового та інших авторів.

Щодо використання математичного моделювання в рамках дослідження політичних конфліктів, то тут можна визначити, насамперед, праці К. Боулдінга. Хоча вони стосуються, більшою мірою, соціального конфлікту, але й припустимі у разі вивчення й проблем політичних конфліктів, зокрема, їх вирішення. Так, автор конструює дві моделі соціального конфлікту – статичну і динамічну. На його думку, всі колізії (конфлікти) мають загальні елементи і однакові шляхи розвитку. В теорії К. Боулдінга вперше створюється модель конфлікту в широкому її розумінні: в ній конфліктна взаємодія відтворюється в ідеалізованій формі, хоча і без будь-якої явної схематизації. Тим не менше, використання термінології теорії ігор в загальній теорії конфлікту свідчить про напрямок дослідження конфлікту не тільки в рамках загальної моделі, а й в напрямку шляхів подолання конфлікту. Автор вважає, що його абстрактна модель конфліктної ситуації або конфліктного процесу з деякими модифікаціями може бути застосовна до аналізу й міжнародних конфліктів і воєн, сімейних, правових, расових і політичних конфліктів [44, с. 268].

У тому ж значенні, що і К. Боулдінг, термін «модель конфлікту» вживають американські соціологи Р. Мак і Р. Снайдер. Використовуючи різні поняття, які виражають відносини конфлікту: антагонізм інтересів і непримиренність цілей, соціальний розкіл і напруженість взаємин, агресивність, ворожість, конкуренцію і суперництво. Вони визнають, що жодне з них не є синонімом конфлікту. Властивості цього поняття становлять модель для впізнання (ідентифікації) і характеристики конфліктного феномену. До них можна віднести: обмеженість загального об'єкту домагання сторін, поведінка кожної сторони, яка розрахована на те, щоб заподіяти шкоду іншій стороні, за рахунок програшу якої можна було б здійснити свій виграш [Цит. за: 44, с. 144–145].

Для розв'язання завдань дослідження вчені застосовують різні моделі прикладного моделювання [70, с. 55]. Наприклад, на основі системного підходу створені і активно використовуються змістовні моделі, перш за все – моделі криз, революцій, катастроф, хаосу. Не менш розробленим підходом до вивчення засобів вирішення політичного конфлікту є теорія раціонального вибору, на основі якої досить часто застосовується метод моделювання. В першу чергу, маються на увазі ігрові моделі конфлікту і процесу ухвалення рішень. Також важливу роль відіграють динамічні моделі, які моделюють розвиток деякого процесу в часі.

Прикладом динамічних моделей є модель Л. Річардсона, який досліджував «гонку озброєнь». Модель Річардсона базується на системі диференційних рівнянь. Бажання озброїтись є результатом взаємодії страху та реальної загрози. Мотиви обох сторін є симетричними, кожна з них боїться іншої і цей страх спонукає їх підвищувати витрати на безпеку [195, с.115].

Модель Річардсона відрізняється від класичної теорії ігор, яка з'явилась пізніше, відсутністю сплатної функції. Контекст, в якому працював Річардсон, призвів його до висновку, що чим нижчою є вірогідність війни або витрати на озброєння, тим вищим є спільний виграш сторін. Але для Річардсона війна або мир не є бінарною альтернативою з нульовою сумою. У статистичному аналізі конфліктів його фокусом була динаміка людських втрат сторін протягом конфлікту, що поєднує його дослідження з більш сучасними науковими школами.

Гонка озброєнь, на його думку, теж є динамічним процесом і може бути описана за допомогою математичної моделі. Л. Річардсон зупинився на моделі, яка враховує дію всього лише трьох факторів. Перший з них полягає в тому, що держава Х відчуває наявність військової погрози з боку супротивника – держави Y. Чим більшою кількістю озброєнь розташовує Y, тим більше озброєнь захоче придбати X у відповідь на сприйману нею погрозу. Однак, у той же самий час, держава X змушена вирішувати й важливі соціальні завдання, і не може перевести всю економіку на військове виробництво. Отже, чим

більшою кількістю озброєнь володіє X , тим менше додаткових озброєнь вона зможе придбати через існуючий тягар витрат. Також, на думку Л. Річардсона, існують і минулі образи, що впливають на загальний рівень озброєнь. Важливість моделі Л. Річардсона полягає в її автономності: якщо вам відомі значення коефіцієнтів і рівні озброєнь держав X і Y в якомусь році, ви можете за допомогою цієї моделі прогнозувати рівень озброєнь у будь-якому наступному році. Це надає моделі здатність прогнозувати майбутнє, і Л. Річардсон сподівався, що, якщо політики зможуть пророкувати наближення війни, то вони зможуть навчитися їй запобігати їй. Однією з найважливіших характеристик моделі Річардсона є стабільність. У найпростішій формі стабільність визначається тим, якими – прискореними або вповільненими – темпами розвивається гонка озброєнь [195, с. 128, 130, 135].

Наприкінці 70-х років М. Уоллес виявив, що нестабільність гонки озброєнь тісно корелює з війною. Використовуючи трохи більш складне, однак, засноване на моделі Л. Річардсона визначення гонки озброєнь, М. Уоллес виявив, що з 28 серйозних міжнародних конфліктів, що супроводжувалися гонкою озброєнь у період з 1816 по 1965 рр., 23 завершилися війною. А з 71 конфлікту, які не засновані на гонці озброєнь, тільки 3 перейшли у стадію війни. Модель Л. Річардсона, є однією з динамічних моделей. Багато з цих моделей реалізуються у вигляді диференціальних рівнянь, а багато запозичують математичний апарат з моделей демографічного росту й інших біологічних процесів. Ще більш складними є динамічні комп'ютерні імітаційні моделі, які комп'ютеризують складні процеси за допомогою великих систем рівнянь, що не піддаються вирішенню алгебраїчними засобами. Об'єктами комп'ютерних імітаційних моделей найчастіше є цілі держави або глобальні політичні або економічні системи [Цит за: 111, с. 307–308].

Після Другої світової війни математичний підхід став використовуватися для вирішення проблем, пов'язаних з військовими діями і контролем над озброєнням. Так, наприклад, Сааті Томас, займаючись дослідженням питання про можливість ядерної війни і подальших подій у цьому напрямку (чи

можливе її закінчення на початковому етапі при мінімальних руйнуваннях), створює свою динамічну модель ядерної війни. Аналіз цієї моделі дозволяє зробити деякі висновки про те, як починаються війни, як вони протікають і як закінчуються. Модель визначає співвідношення ракет, яке з великою часткою ймовірності не призведе до війни. Залежно від умов, визначається оптимальна стратегія для нападаючої сторони: нанести по основних центрах противника або рішучий тотальний удар, або контрольований тотальний удар [150, с. 103-109].

С.Томас виділяє три класи математичних моделей: детерміновані моделі, представлені у формі рівнянь або нерівностей, що описують поведінку системи; моделі оптимізації (нормативні) моделі, що містять вирази, представлені в алгебраїчному, диференціальному або інтегральному вигляді, які необхідно максимізувати або мінімізувати; імовірнісні моделі, які також виражаються у формі рівнянь або нерівностей, але мають імовірнісний сенс, наприклад, в них може йти мова про математичні очікування [150, с. 29–30]. Запропоновані Т. Сааті математичні моделі можуть бути застосовні до опису будь-якого соціально-політичного явища або процесу.

Математичний опис конфліктної взаємодії з часом був наповнений новими дослідженнями та концепціями, зокрема, теорією ігор. Модельні описи створювалися з метою вибору оптимального варіанту регулювання можливого розвитку конкретної конфліктної ситуації. Однак, надії на те, що за допомогою класичної теорії ігор вдасться знаходити рішення будь-яких конфліктів, причому в різних системах, включаючи соціальні та політичні, зазнали краху [131].

Важливе місце моделювання конфлікту займає в єдиній теорії конфлікту В. Светлова, яка заснована на системному аналізі, доповненому елементами теорії графів, теорії ймовірностей, динамічного аналізу та теорії ігор [153]. Про це йшла мова у попередньому підрозділі.

За логічними рівнями моделі поділяються на макро– і мікромоделі. Залежно від способу опису об'єкту моделі, останні є кількісні та якісні [24,

с. 17]. За відношенням до реальності розрізняють моделі даного, можливого і бажаного стану системи. Перші використовуються при дослідженні властивостей реально існуючого об'єкту. Моделі другого і третього типу формуються при необхідності врахувати можливі зміни заданого об'єкту під впливом різних обставин. При виникненні суперечності між даним і бажаним станом системи використовується модель проблемної ситуації. Шляхи і засоби для подолання даної суперечності містяться в моделях вирішення політичного конфлікту [63]. Класифікують моделі за їх походженням також на штучні і природні. Перші створюються цілеспрямовано для розв'язання конкретних завдань, другі формуються як результат певного процесу.

Процес моделювання конфлікту може бути розглянутий за різним ступенем деталізації. В узагальненому вигляді можна виділити наступні його етапи:

1. Постановка завдання. Моделювання необхідно з метою дослідження причин виникнення конфліктів, а також їх ескалації; розгляду різних варіантів вирішення конфлікту; визначення співвідношення і рівноваги сил в оборонних або наступальних діях; прогнозування ефективності застосування тої чи іншої стратегії в конфліктній ситуації; планування переговорів в частині вироблення оптимального рішення.

2. Вибір моделі. На цьому етапі дослідник від попереднього вивчення конфлікту переходить до створення «заступника», на підставі вивчення якого, можна вирішити поставлене завдання найбільш раціональним способом.

3. Дослідження моделі. На даному етапі модель стає предметом теоретичного аналізу. Всі дії дослідника спрямовані на отримання знань про цей об'єкт, його властивості і відносини. На цьому етапі можлива математична обробка моделі.

4. Інтерпретація результатів. На базі отриманих результатів знання про моделі трансформуються в знання про досліджувану ситуацію, описуються сценарії можливого розвитку подій, оцінюється ймовірність подій в кожному

сценарії, обирається оптимальна стратегія поведінки, що дозволяє сформулювати відповідне рішення поставленого завдання [131].

Повноцінна формалізація при здійсненні аналізу політичних конфліктів може бути здійснена тільки за наявності емпіричних даних, які містять кількісні уявлення або дозволяють продукувати їх. Математичне моделювання не обмежується операціями з кількісними показниками, воно також працює з якісними характеристиками політичного конфлікту. В цьому випадку математичні моделі є засобом вивчення логічних наслідків політичних конфліктів. Вирішальним прогностичним інструментом при цьому є характер траєкторії, яка відображає динаміку політичного конфлікту.

Ще один методологічний підхід до пошуку адекватних засобів вирішення політичних конфліктів є морфологічний аналіз, який виступає як один з прикладів пошукових методів. Морфологічний підхід пов'язаний зі структурними взаємозв'язками між об'єктами, явищами і концепціями. Один з його принципових аспектів загальність, тобто використання повної сукупності знань про об'єкт. Необхідною вимогою для морфологічного аналізу є відсутність будь-якого упередженого попереднього судження. Морфологічний підхід являє собою упорядкований спосіб розгляду предметів і отримання систематизованої інформації по всіх можливих рішеннях досліджуваної проблеми.

За допомогою морфологічного аналізу в ряді випадків вдається не тільки впорядкувати вхідну інформацію, а й отримати якісно нову інформацію. Цей метод дозволяє відповісти на три типи питань: які кошти необхідні для отримання всієї інформації про дане явище; яка послідовність всіх явищ, що відбуваються з певної причини; як простежити всі рішення даної конкретної проблеми. Тобто, для аналізу засобів вирішення конфліктів даний метод є досить цікавим.

Морфологічний аналіз включає цілий ряд прийомів, але принцип в них один: систематизований розгляд явищ, предметів, прагнення не пропустити жодної можливості, нічого не відкидаючи без попереднього вичерпного

дослідження. Цієї меті служить прийом систематизованого охоплення, при якому дослідження починають з даного рівня знань. Потім систематично переглядають одну за одною всі можливі області знань, поки не буде досягнуто інший рівень знань. В процесі аналізу всі об'єкти розбиваються на групи, кожна з яких піддається ретельному вивченню. Такий підхід дозволяє накопичувати дані для подальших досліджень за методом «морфологічного ящика», який включає наступні етапи: точне формулювання проблеми, що підлягає вирішенню та ретельний аналіз всіх параметрів, важливих з точки зору вирішення даної проблеми. Ці параметри виявляються в результаті формулювання проблеми, тобто першого етапу роботи.

Побудова «морфологічного ящика», потенційно, тримає всі рішення. Такий «ящик» є багатовимірним простором. Якщо викладена проблема повністю вирішена, то кожне відділення цього «ящика» буде містити тільки одне можливе рішення політичного конфлікту, або взагалі не буде його мати. Поява двох або більше рішень в одному відділенні вказує, що не всі параметри були враховані або введені в систему. Тому проводиться пошук втрачених параметрів.

«Морфологічний ящик» будується в вигляді дерева або матриці, в клітинах яких поміщені відповідні параметри. Послідовне поєднання одного будь-якого параметру першого рівня з одним з параметрів наступного рівня є одним з можливих рішень політичного конфлікту. Загальна кількість можливих рішень політичного конфлікту дорівнює добутку числа всіх параметрів, представлених в «ящику», узятих по рядках. В ході такого упорядкованого аналізу можливо не тільки повністю охарактеризувати заданий об'єкт деякого класу, але й встановити перелік характеристик, які залишатимуться в силі для будь-якого об'єкта того ж класу. На основі такого набору загальних характеристик можна шляхом перестановок і різних поєднань виробити імовірнісні характеристики об'єктів, які ще не існують, але можуть існувати. Тобто, ми можемо прогнозувати майбутніх учасників політичного конфлікту, і

як наслідок, є можливість попередження наступних політичних протиріч. Для предмету даного дослідження це вкрай важливо.

Наступний крок в аналізі «морфологічного ящика» вивчення всіх отриманих рішень з точки зору їх функціональної цінності. Для цього встановлюється шкала оцінок. Про характеристики можна судити, тільки виходячи з бажаних цілей. При поставлених цілях політичного конфлікту цінність різних рішень конфлікту представляється графічно у формі так званих топологічних характеристичних карт.

Заключний етап – це вибір найбільш бажаних конкретних рішень конфлікту та їх реалізація.

Таким чином, в результаті цього методу створюється нова інформація про політичний конфлікт і виробляється оцінка всіх можливих альтернатив для кожної складової частини конфлікту. Переваги даного методу в тому, що його можна здійснити при наявності малої кількості інформації щодо політичного конфлікту.

Наприклад, перший рівень включає параметри, пов'язані з учасниками конфлікту. Другий рівень включає параметри, що характеризують сам конфлікт: тип конфлікту, мандат, за яким проводиться операція і тому подібне. Третій рівень включає параметри, пов'язані з характеристикою конфліктних операцій: тип території, інтенсивність конфліктних дій, тип населення тощо.

В даному випадку такі значення можуть приймати виділені параметри на всіх трьох рівнях аналізу.

Рівень 1 (учасники конфлікту): на першому рівні аналізу виділимо такі параметри як:

- відносини між найбільш впливовими і сильними учасниками політичного конфлікту, інтереси учасників, які зачіпаються даним конфліктом, сфера конфлікту, потенціал учасників конфлікту;

- відносини між основними учасниками конфлікту. В якості одного з параметрів обраний характер взаємин між найбільш впливовими учасниками конфлікту, так як це може впливати як на джерела політичного конфлікту, так і

на застосовувані методи вирішення політичного конфлікту. Ці взаємини можуть мати наступний характер: учасники знаходяться в стані конфлікту; партнерські відносини, що носять нестійкий характер; союзницькі відносини.

Б) Інтереси, які поставлені політичним конфліктом. Залежно від того, які інтереси учасника зачіпає аналізований конфлікт, будується поведінка того чи іншого політичного актора. Розглянемо наступну класифікацію: інтереси, пов'язані з національною безпекою (територіальна цілісність і державний суверенітет); стратегічні інтереси (стратегічно важлива територія, ресурси, інфраструктура); економічні інтереси; символічний інтерес (національний престиж); питання ідеології та релігії; інтереси, пов'язані з етнічним питанням.

В) Сфера політичного конфлікту. Під сферою конфлікту мається на увазі регіон, в якому має місце конфлікт. Регіон може бути позначений в географічних або політичних термінах: НАТО; СНД; Східна Європа; Балкани; Близький Схід; Північна Африка.

Г) Військова потужність учасників політичного конфлікту. Військова міць кожного учасника конфлікту може бути оцінена якісно або кількісно. Найбільш узагальнений варіант опису: високий рівень; середній рівень; низький рівень.

Рівень 2 (конфлікт): Для опису характеру самого політичного конфлікту пропонується ввести такі параметри як: тип конфлікту, мандат, правила застосування сили.

А) Тип політичного конфлікту. Параметр тип конфлікту може приймати значення: невійськовий конфлікт; внутрішньодержавний конфлікт; регіональний конфлікт; континентальний конфлікт.

Б) Мандат. Втручання в конфлікт може здійснюватися тільки за мандатом, виданим ООН. Це може бути: операція з підтримання миру; операція з примусу до миру; колективна оборона; операція здійснюється без мандата.

В) Правила застосування сили. Правила застосування військової сили можуть різнитися від одного конфлікту до іншого. Але загалом, їх можна

визначити як: застосування дозволених видів озброєння; застосування заборонених видів озброєння.

Рівень 3 (військові операції): вибір параметрів залежить від мети дослідження. Це, перш за все, відноситься до третього етапу аналізу. Так як в даному прикладі основна увага приділяється плануванню військової операції в зоні передбачуваного конфлікту, і тут доцільно виділити наступні параметри: характер місцевості; інтенсивність військових дій, простір протистояння, застосовуються військові технології.

А) Характер місцевості, де будуть вестися військові дії. З точки зору військового планування інтерес можуть представляти такі характеристики: відкрита місцевість; пересічена місцевість; місцевість міського типу.

В) Інтенсивність військових дій. Для цього параметру можна виділити наступні характеристики: низька інтенсивність (заколот, терористичні акти); партизанська війна; висока інтенсивність конфлікту із застосуванням звичайного озброєння; висока інтенсивність конфлікту із застосуванням не тільки звичайного вигляду озброєння.

В) Простір політичного протистояння. Можна виділити наступні типи простору, на якому відбувається взаємодія учасників політичного конфлікту: земля; повітря; море; космос; інформаційний простір.

Г) Військова техніка. Даний параметр визначає рівень і тип застосовуваної військової техніки в зоні політичного конфлікту. Обмежимося узагальненою класифікацією рівнів: високий; середній; низький.

Таким чином, морфологічний аналіз є одним з методів, що застосовуються для вивчення засобів вирішення конфліктів. Важливим питанням є вибір параметрів конфлікту і визначення відповідних значень обраних параметрів. Параметри формуються, не тільки виходячи з сформульованої проблеми, а також з урахуванням мети дослідження.

Висновки до розділу 2.

Таким чином, були показані та проаналізовані підходи до побудови сучасної теорії конфлікту, які свідчать про те, що в сучасній науці проступає тенденція, що характеризується рухом до формування нової парадигми — конфліктологічної, яка намагається синтезувати всі види гуманітарного, політичного та психологічного знання на основі системної методології, використання логічних і математичних методів, комп'ютерного моделювання та аналізу. «Адисциплінарний» характер цього напрямку представляє собою вказівку на потенційно пов'язані додаткові можливості в пошуках відповідей на питання політичної динаміки, суспільного прогресу і регресу, стійкого і нестійкого розвитку, пошуку та обґрунтування найбільш оптимальних політичних та управлінських рішень.

Математичне моделювання стає все більш значущим, і зарубіжні дослідники знаходять його досить ефективним для вивчення політичних процесів. Перш за все, воно застосовується для дослідження і супроводу процесу ухвалення рішень. Моделювання дозволяє визначати механізми розвитку політичного процесу, допомагає орієнтуватися в складному електоральному процесі, а також знаходити зв'язки між елементами процесу, недоступні іншим методам вивчення політичного процесу. Методика політичного моделювання, розроблена Т. Сааті, може використовуватися, наприклад, в ході політичних переговорів. За допомогою математичного моделювання проводяться дослідження суспільно-політичної ситуації і формулюються стратегії політичної поведінки.

Основні підходи до практичного вивчення політичних конфліктів пов'язані з дослідженням причин і функцій даного феномену, динаміки конфліктної поведінки і спробами побудови, виходячи із загальної теорії конфлікту. Тим самим, можна говорити, про побудову ґрунтового методологічного та загальнотеоретичного фундаменту для моделювання конфліктів за допомогою виявлення загальних структурних і динамічних показників та індикаторів. Сьогодні потреби суспільного розвитку створюють об'єктивну необхідність в такому знанні, на підставі якого проблеми вирішення

політичних конфліктів можна було б здійснювати найбільшим оптимальним шляхом.

Розділ 3

Операційні технології вирішення політичних конфліктів нового покоління.

3.1. Засоби впливу на трансформацію політичного конфлікту.

Будь-яке суспільство, що знаходиться в стані трансформації, є середовищем для виникнення різноманітних політичних конфліктів [119, с. 45]. При цьому характер, форми, моделі, а головне – результати саме політичних конфліктів мають безпосередній і вирішальний вплив щодо напрямків трансформації та змісту суспільних перетворень.

Аналіз політичної конфліктності в сучасній Україні доводить її наявність до досить високого потенціалу. Публічна презентація образів конфлікту з боку його безпосередніх учасників найчастіше є лише засобом вирішення власних тактичних проблем, приховування своїх справжніх інтересів та відвертих маніпуляцій із масовою свідомістю з метою здійснення конфліктної мобілізації прихильників. Предмет більшості з таких конфліктів не має відношення до з'ясування й розв'язання реальних протиріч перехідного періоду. Тому, конструктивні функції таких конфліктів є деструктивними, стосовно демократичного майбутнього України. Прояви участі в політичних конфліктах з боку суб'єктів мезо– і макрорівнів соціальної взаємодії носить спорадичний, часом вимушений, емоційний або суто прагматичний характер. Але й тут чітко простежується, що для вирішення завдань реформування політичної системи сучасні адаптаційно-захисні моделі масової поведінки аж ніяк не придатні [165].

Україна й досі перебуває у стані спонтанної соціальної еволюції, залишаючись зоною радикальної невизначеності та підвищеної конфліктності. Гіпотетичні виходи з цієї ситуації можна знайти в формуванні політичної еліти, яка б мала змогу та бажання відформувати політичне життя шляхом встановлення та впровадження, а можливо й нав'язування суспільству

сукупності загальнозначущих формальних принципів та певної моделі інституційного формату.

Конфлікт, як і будь яка органічна форма, має свій власний життєвий цикл. Він виникає, досягає емоційного, навіть насильницького кульмінаційного пункту, спадає, зникає і часто виникає знов. Це відбувається тому, що окремі особи і групи, нації, держави мають цілі, які можуть бути несумісними, виключати одна одну, наприклад, коли дві держави бажають мати одну і ту ж територію чи дві нації претендують на одну і ту ж державу. А коли цілі несумісні, народжується проблема, суперечність. Загалом, слід відзначити, що будь-яка особа чи сторона з нереалізованими цілями почувається розчарованою і невдоволеною і це почуття є тим сильнішим, чим більш фундаментальними є ці цілі. Розчарування і невдоволеність інколи ведуть до агресії, змінюють внутрішнє ставлення обраних чи зовнішню поведінку у вигляді будь-якої форми насилля. Насилля може поширювати спіральне контр-насильство як захист чи помсту, а воно, в свою чергу, перетворюється в метаконфлікт.

Таким чином, конфлікт може мати вічне життя, подразнюючи та завдаючи шкоди, може зникати та виникати на новому рівні, з новими складовими тощо. Конфлікти можуть комбінуватися, серіями чи паралельно, формуватися в складні конфліктні формації з багатьма сторонами і цілями, бо залучені одні й ті ж сторони і цілі. Елементарна конфліктна формація з двома сторонами і однією метою зустрічається досить рідко і її частіше застосовують як поляризовані результати тих, хто постраждав. Нормальний конфлікт включає велику кількість діючих осіб, багато цілей та проблем. Він досить складний, важко окреслюється, але складання мапи конфлікту є дуже важливою справою.

У більшості випадків, основний конфлікт розгортається довкола головних цілей, а одним з типів таких цілей є основні потреби, які різняться залежно від місця та часу, але емпірично ці потреби можна виділити групувати наступним чином: виживання (як біологічна потреба); індивідуальне, або колективне; добробут, що переважно означає наявність їжі, одягу, житла, закладів охорони

здоров'я відповідного рівня; ідентичність, тобто те, заради чого живуть; свобода, тобто можливість вибору перших трьох. Деякі з цих основних потреб інституціоналізовані як права людини.

Потреби / права – це те, що реалізується в особистостях; тобто, саме особистості відчують потреби, задовольняють їх, порушують права тощо. Основні інтереси містять основні потреби членів груп, а отже, можуть призводити до основних конфліктів між колективами, наприклад, з приводу обмежених водних ресурсів. Основні конфлікти, як правило, бувають більш насильницькими, тривалими і складніше піддаються трансформації. Основні потреби дозволяють пояснити, чому деякі конфлікти стають настільки складними, тривалими, фундаментальними і важко вирішуються. Це відбувається тому, що вони є основними (фундаментальними), оскільки розгортаються довкола основних цілей (цінностей та інтересів). Цінності – це щось таке, без чого учасники політичного конфлікту не може жити, це є необхідність. На особистісному рівні такими цінностями є основні людські потреби, що мають вартість в рамках всіх культур. На колективному рівні ці основні цілі відомі під назвою основних інтересів, і також, інтерес колективу в задоволенні основних потреб всіх його членів.

Життєвий цикл конфлікту можна поділити на три фази – до насильства, під час насильства і після насильства, які відокремлюють одну від одної відкриття і припинення вогню. Але це не означає, що насильства не можна уникнути взагалі, і що конфлікт неминуче супроводжується насильством і руйнацією. На відміну від фізичного, економічного, військового або психологічного, політичне насилля має системний, загальний характер, оскільки існуюча політична система, майже завжди, намагається будь-що зберегти владу, створену політичну систему від розпаду.

На різних фазах, циклах конфлікту є можливість змінювати його рівень, площину, об'єм та форми. В даному випадку ми говоримо про процес трансценденції, яка є процесом створення нового типу політичної реальності. Щось, що завжди існувало потенційно, стає емпіричною реальністю.

Прикладом з теорії та практики політичних конфліктів може бути ідея кондомініуму, тобто коли дві чи більше держав спільно володіють спірною або просто певною територією. Наприклад, Андорра, Антарктида, Аландські острови, Шпіцберген, давні домовленості щодо Камеруну тощо. Конфлікт між двома державами з приводу спірної території може закінчитись таким чином: перемогою однієї з них у війні або у судовому процесі; компромісом, внаслідок якого територію буде поділено між ними; відмовою обох від своїх претензій і залишенням території іншій стороні; спільним володінням цією спірною територією. Зрозуміло, що лише останній варіант трансцендує емпіричну реальність [184].

Трансценденція вводить нову реальність, відкриваючи новий, зокрема, політичний ландшафт. Трансформація конфлікту – це перенесення його у нову реальність. Трансформувати конфлікт означає трансцендувати цілі учасників і учасниць конфлікту, визначивши для них інші цілі, знявши конфлікт з ґрунту, який учасниці й учасники підготували для цього конфлікту включно з дискурсами, що обстоюють нездоланність цієї несумісності (неможливість трансцендувати суперечності), і, нарешті, перенісши його у більш перспективне місце. Щоб досягти цього, конфлікт має бути трансформований ще й через доповнення його сторонами та цілями, про які учасники не мають уявлення. Так, усунення певних сторін в політичному просторі може стати серйозною помилкою, як екстремістських сил, так і поміркованого крила. Шлях до продуктивної трансформації лежить через комплексифікацію (ускладнення), що створює можливості для певного групування учасників та цілей і водночас запобігає деформації конфлікту.

Наприклад, у разі утримання заручників спроби трансцендувати конфлікт мали б зосереджуватися не так довкола проблеми незаконного, насильницького захоплення майна та заручників, як у напрямку вирішення первинної проблеми в країні. Таким чином, повинно статися переключення з метаконфлікту на корінний конфлікт, трансцендування самої дефініції конфлікту. Для трансформації конфлікту необхідно було б розширити цей конфлікт. Потім

запропонувати рішення для трансформованого конфлікту, поставити завдання перед його учасниками, причому, щоб одночасно відбувалось розв'язання первинного конфлікту. В противному випадку має місце деформація, а не трансформація, а первинний конфлікт вибухатиме знову і знову.

Якщо визнаємо, що конфлікт може бути як джерелом руйнування, так і джерелом творення, тоді для трансформації конфлікту треба діяти таким чином, щоб творчі аспекти домінували. Це більш, ніж лише спрямовувати конфлікт у ненасильницький напрямок. Це спрямування конфлікту в русло розвитку, як гуманітарного розвитку окремих його учасників, так і соціального розвитку колективних учасників та світового розвитку в цілому. Ті, хто вступає у конфлікт, повинні мати амбіційні метацілі, наприклад, мир та добробут, подолання бідності тощо.

Такого роду метацілі повинні базуватися на глибокому розумінні культури та структур, в межах яких розгортається конфлікт, учасників конфлікту та понад усе самого політичного конфлікту. Практика розв'язання конфлікту має бути вкорінена у теорії, а теорія виходити з практики. Конкретні люди мають бути творчими особистостями, а не лише такими, що співчують і уникають насильства (цих двох якостей замало). На думку дисертанта, це повинні бути професіонали з розв'язання конфліктів, так звані *conflict workers*. Основним їхнім інструментом є діалог з учасниками конфлікту, а не лише сприяння налагодженню такого діалогу. Для цього експерти потребують знань в галузі теорії та практики вирішення політичних конфліктів і, зокрема, того, чого можна досягти завдяки співпереживанню, ненасильству та творчому підходу. Водночас вони повинні знати про типи насильства, тобто не лише про відкрите насильство, що проявляє себе у метаконфлікті, а й про насильство, вкорінене в культурі та структурах, які мають відношення до політичного конфлікту, про несприятливе середовище, за межі якого треба винести цей конфлікт. Решта – трансформація конфлікту задля миру шляхом ще глибшого діалогу. В результаті отримуємо трансформований конфлікт, з яким далі можна працювати ненасильницькими і творчими методами [184].

В якості прикладу, можна привести конфлікт щодо Корейського півостріву. Одним з варіантів вивести конфлікт на позитивний рівень є відкриття залізничного чи автомобільного сполучення між двома Кореями, як це пропонує Економічна комісія ООН. Це кордон не тільки між двома Кореями, це водночас кордон між бідними країнами, такими як В'єтнам, Китай, Північна Корея, так і багатими – Південна Корея, Японія, Тайвань, які з часом можуть створити Східноазіатський спільний ринок, економічний союз чи спільноту на зразок ЄС. В обох напрямках буде відбуватися товарообмін і, як слідство, почне зростати добробут населення. Тобто, у даного політичного конфлікту є можливість трансформації, яка містить декілька аспектів: переключення дискурсу, а саме: зосередження на економічній кооперації та спільності культур на противагу політичним та військовим структурам; формулювання нової мети, що вимагає залучення не лише двох країн, але й чотирьох їхніх сусідів; зусилля щодо видалення конфлікту з теперішнього його місця і перенесення у сферу складних, але не летальних проблем економічної кооперації; від двох корейських держав не вимагається жодних радикальних змін, взаємної любові чи довіри – їм пропонується працювати заради власної вигоди; в даному випадку всі шість сторін одержують можливість нарощування добробуту; план є реверсивним, але тут закладені переваги, які можуть стимулювати інших учасників взятися за реалізацію цього проекту; в нових умовах можна буде поступово артикулювати і навіть вирішити решту питань.

Варто зазначити на такий важливий аспект. Політичний конфлікт – це також запрошення сторін, суспільства, усього світу звернути увагу на щось, презентуючи проблему в головному, з емпатичним ставленням (до всіх сторін), ненасильством (щоб зупинити від розвитку мета конфлікту) і творчістю (для пошуку шляхів виходу). Головне завдання – трансформувати конфлікт на позитивний напрямок, знаходячи позитивні цілі для всіх сторін, уявляючи шляхи комбінування, і все це без насильства. Це серйозна помилка – трансформувати конфлікти так, щоб вони вели до насильства.

Діаграма пропонує чотири фокуси роботи в політичному конфлікті. В фазі 1 насильство може бути вкоріненим у насильницьких культурах, які виправдовують насильство; в насильницьких структурах (репресії, експлуатації і відчуження, утримування людей окремо від тих, з ким вони хотіли б бути разом, і занадто близько до тих, від кого вони хотіли б бути окремо); і в насильницьких діючих особах, яких приваблює насильство (щоби показати відвагу, здобути владу) і ненависть (будувати свою власну ідентичність за рахунок інших груп). Коли зростають ненависть і схильність до насильства, більш потрібними становляться емпатія, ненасильницькі підходи і творчість, але в глибоко поляризованих конфліктних формаціях такі таланти мають менше шансів. Проте, завжди забуваються конфлікти, якщо їх цілі стоять на шляху. Такі конфлікти збирають разом насильницькі культури, насильницькі структури і насильницьких діючих осіб; будь-яка неувага збільшує шкоду і ушкодження в його усвідомленні. Тобто, загальне завдання складається в тому, щоб повернути конфліктні процеси в середовище миру, шляхом використання мирних культур, структури і діючих осіб так, щоб конфлікти розвивалися без насильства. Необхідно трансформувати так званий синдром політичного конфлікту [184].

Варто звернути увагу й на той факт, що не слід ототожнювати політичний конфлікт із насильством – обидва поняття набагато ширші. Конфлікт може розвинути в метаконфлікт через пряме насильство, але попереднє і наступне структурне / культурне насильство можуть бути ще більш підступними, оскільки вони менш очевидні. Не слід також ототожнювати перемир'я, що припиняє пряме насильство, метаконфлікт із миром. Таке трактування може навіть приховати початковий конфлікт. Так званий мир, або мирний процес, означає припинення усіх видів насильства з тим, щоб у майбутньому політичні конфлікти можна було розв'язати ненасильницькими і творчими засобами.

Щодо мирної культури, то тут слід звернутися до традиції прав людини, а щодо мирної структури – до демократичної традиції. Обидва – корисні приклади ширшого підходу. Але вони не є безпроблемними, наприклад,

внаслідок культурних відмінностей. Вони краще приживаються у західних культурах з високим ступенем індивідуалізму, індивідуальних прав і думок, процедурою голосування під час виборів і керуванням в наступному, правилами більшості. Це менше підходить до культур, де присутня сильна позиція групи (клану, плем'я, нації), колективних прав і консенсусних діалогів.

Фокус на мирних діючих особах може означати більш активне залучення жінок, а також тих, хто діє в релігійній, інтелектуальній чи торговій сфері, менше – аристократів і військових. Це може слугувати для мобілізації достатньої емпатії, ненасильства і творчості для трансформування конфлікту. Це може відбуватися як через окремі діалоги з кожною із сторін, так і через прямі діалоги.

Також важливим є питанням про зміст форми насильства, яке використовується в політичних конфліктах. Наприклад, структурне насильство може бути поганим – гіршим за пряме насильство. Люди помирають чи живуть у злиднях, бо вони політично репресовані, економічно експлуатовані чи позбавлені свободи бути близькими з тими, з ким вони себе ідентифікують, водночас, бути в тісному контакті з тими, з ким вони не бажають бути. Виникає питання: чи можна оцінювати такий вплив як раннє попередження прямого насильства? Пряме насильство повинне розглядатися як занадто пізнє попередження про нестерпні структурні або культурні умови існування експлуатованих діючими особами.

При наявності бажання трансформації політичного конфлікту необхідно розуміти перспективи розвитку країни та населення. Традиційна перспектива використовує більш розвинуті країни як моделі для менш розвинутих країн, розцінюючи різницю між ними як дефіцит останніх. Цей дефіцит долається шляхом одержання коштів з тим, щоб імпортувати з розвинутих країн речі, які вважаються необхідними атрибутами розвиненості. Але, розвинуті країни розвиваються самі, виробляючи продукцію і перетворюючись на країну, яка імпортує. Будь-який імпорт означає більше ресурсів для одних і менше – для

інших. Конфлікти виникатимуть, а насильство може перевершити всі матеріальні досягнення внаслідок неуваги до культури і структури.

Відповідно до даних звіту Програми розвитку ООН щодо людського розвитку, оцінюється багато різноманітних факторів, включно з економікою, споживанням, здоров'ям, освітою, гендером, довкіллям, доступом до комунікацій і інформації, військовими витратами і безпекою продуктів – для оцінки загального порівняння людського розвитку в усьому світі [36, с. 25]. Проте цей звіт не бере до уваги показники соціального миру: стану, коли громадяни країн, про які йдеться, живуть в остраху прямого насильства в разі виникнення політичного конфлікту: від правоохоронних органів, з боку сусідніх країн тощо. Цей звіт наводить індекс наявності в державі інструментів прав людини, але не оцінює кількість скарг. Для виміру свободи від страху було б корисно розглядати кількість політичних ув'язнених, насильницьких злочинів та військових агресій як внутрішніх, так і міжнаціональних.

Тому, відповідно, під час насильства першим завданням є, звичайно, припинення насильства, бо воно робить первинний конфлікт менш керованим.

Наступна фаза 2 – надходить з походження, коріння конфлікту: насильство використовується для не спроможнення іншої сторони чи інших сторін для нав'язування своїх власних цілей. Це інколи називається військовим вирішенням. І інший аспект даної фази виходить від того, що агресія відбувається через фрустрацію від перебування заблокованими ким-небудь; тобто насильство із ненависті. Що ж до логіки метаконфлікту: конфлікт як можливість отримати честь і славу через виграш, перемогу; або показати сміливість і здобути пошану шляхом насильства, навіть тоді, коли не виграєш. Або, насильство як реванш за насильство зараз чи в минулому.

Засоби політичного насильства перестають використовуватися, коли вичерпуються засоби знищення (техніка, зброя, інтелектуальні й людські ресурси); цілі, зазначені для знищення (матеріальні цінності, люди); готовність знищувати (бойовий дух понижується, розчарування зростає); надії на перемогу. Очікування цього моменту (тобто, коли супротивники відчують

готовність вести адекватний діалог) обертається новими жертвами. Про це свідчать сучасні події в Україні.

Сьогодні можна вести мову про такі шляхи припинення насильства: ембарго на продаж зброї та рекрутування найманців; евакуація людей та усунення цілей як таких (тактика спаленої землі); роз'яснення прямих та непрямих наслідків насильства, щоб викликати почуття свідомого спротиву насильству; пояснення усім сторонам політичного конфлікту, що вони лише втрачатимуть в разі подальшої ескалації насильства.

Якщо говорити про досягнення миру мирними засобами, тоді варто звернутися до Розділу 6 Статуту ООН. Там говориться про те, що ефективність миротворчих операцій залежить не лише від уміння військових використовувати засоби насильства, але й від уміння підтримувати правопорядок, діяти ненасильницькими методами та залагоджувати конфлікти [40, с. 8]. Про це піде мова у наступну розділі.

Після припинення насильства відбувається фаза 3. Припинення насильства і пов'язане з цим відчуття полегшення часто засліплює людей. Вони не помічають прихованих і довготривалих наслідків насильства (травми, прагнення слави та помсти тощо), а також того, що в культурах, структурах та особистостях з'являється ще більше насильства. Завдання стає ще складнішим, ніж до вибуху насильства. Завдання реконструкції після вибуху насильства, реабілітації постраждалих та відбудови матеріальної бази, може виявитись настільки складним, що про примирення (залагодження метаконфлікту) та розв'язання (урегулювання первинних, глибинних конфліктів) мова вже не йде. Завдання, які доводиться вирішувати, є дуже складними: реконструкція політичного простору; відбудова політичних стосунків та зв'язків; реструктуризація: побудова мирних структур; рекультивування: розвиток поведінки миру; примирення – створення відповідної політичної структури.

Проблема насильства в політичному конфлікті дає можливість говорити, як вже зазначалось, про такі стадії конфлікту: до, протягом і після насильства. Професіонали з вирішення політичних конфліктів мають демонструвати свою

професійність й до, протягом і після насильства. Звичайно ж, період після насильства може бути періодом «до» нової фази насильства. У реальному світі не існує простих, лінійних ситуацій. На всіх стадіях необхідно багато і наполегливо працювати. До насильства – запобігання насильству; усунення причин насильства/війни (колективного насильства). Під час насильства: ослаблення насильства; посередництво; втручання. Після насильства: відновлення, примирення та розв'язання. Слід наголосити, що основною особливістю цього підходу до вирішення політичних конфліктів та насильства є те, що він не допускає жодної альтернативи трансформації конфлікту ненасильницькими та творчими методами.

Що стосується особливостей метаконфліктів, то він має лише одну мету – перемогти, тобто домінування однієї сторони. Метаконфлікт може здійснюватися фізичними засобами, шляхом насильства, війни і завжди веде до перемоги однієї сторони і поразки іншої. Такий конфлікт може вестися і вербальними засобами, але загалом структура його та сама. Загалом, це дуже асиметричний тип визначення переможця. Метаконфлікт часто використовується для вирішення основного конфлікту за принципом переможець одержує все, включаючи те, що є предметом основного конфлікту. Це може вважатися прийнятним результатом. Однак метаконфлікт може розглядатися просто як демонстрація фізичної чи юридичної сили. Будь-яке рішення на користь лише однієї сторони виглядає спрощеним і суперечливим, хоча ніхто не заперечує існування конфліктів, де одна сторона є правою. Ніхто також не заперечує того, що суд – це краще, ніж війна.

Відхід від конфлікту може спрацювати на короткий час, але рано чи пізно конфлікт доведеться вирішувати. Традиційним способом є переговори між сторонами; проблема лише в тому, що сторони можуть вважати стіл переговорів як поле словесної битви і в кращому разі досягти формального компромісу, який не задовольняє нікого і не дає можливості рухатися далі. Саме тому перевага надається трансценденції – виходу за межі. Найкращим

методом є діалог між сторонами, але розпочати його, можливо, краще за участю тих, хто працює з конфліктами.

Науковці розуміють ненасильницькі методи політичної діяльності таким чином. М. І. Семененко визначив ненасильницьку політичну діяльність, як сукупність гуманістичних методів, форм і засобів вирішення соціальних протиріч, інтеграції загальнодержавних, корпоративних і особистісних інтересів з урахуванням розумних і справедливих інтересів учасників політичного процесу для досягнення соціального миру і злагоди і гуманістичного еволюційного засоби затвердження в суспільно-політичному житті принципу соціальної справедливості [155, с. 8].

Як вважає А. Полухіна, досвід ведення ненасильницької боротьби може підвищити упевненість в собі населення в протистоянні загрозам режиму і його здатності протистояти репресіям, пов'язаним з насильством. Такого типу боротьба надає засоби відмови від співпраці і непокору, за допомогою якої населення може учинити опір недемократичному правлінню будь-якої диктаторської групи. Ненасильницька боротьба може використовуватися для затвердження практики демократичних свобод, наприклад, свободи слова, свободи преси, незалежних організацій і свободи зборів перед лицем репресивного управління. Ця боротьба дуже сприяє виживанню, відродженню і зміцненню незалежних груп і інститутів суспільства, що описуються вище. Вони є важливими для демократії, оскільки здатні мобілізувати силу населення і обмежити реальну потужність будь-якого потенційного диктатора [138, с. 172]. На думку Дж. Шарпа, ненасильницька боротьба дає засоби, за допомогою яких населення може чинити дію на репресивні акції поліції і збройних сил, що належать диктаторському уряду. Ненасильницька боротьба дає методи, за допомогою яких населення і незалежні інститути можуть в інтересах демократії обмежити або перекрити джерела сили правлячої еліти, створивши загрозу її здатності продовжувати володарювати» [177].

Ненасильство використовується не лише для висловлювання думки народу проти репресивних режимів, але й для того, щоб відновити

справедливість у сферах довілля, суспільства, економіки, а також політики, що, в свою чергу, є прекрасним інструментом в просуванні глобального громадянського суспільства [137, с. 250].

Будучи дійсно принципово різними і навіть антагоністичними за своєю суттю, мирні методи (переговори) і силові підходи протягом багатьох століть складають діалектичну єдність: війни інколи закінчувалися мирними переговорами, а рішення, які були прийняті в результаті переговорів порушувалися в ході воєн. Більше того, у багатьох випадках ці крайні використовували методи які доповнюють один одного в досягненні політичних цілей. Класичними прикладами поєднання військових та переговорних методів є випадки, коли одна зі сторін починала військові дії проти іншої і, завоювавши частину території, сідала за стіл переговорів, але вже з позиції сили. Часом учасники конфлікту вели бойові дії і одночасно налагоджували переговорний діалог. Тобто, збройні дії та переговори є супутніми, іноді конкуруючими засобами, але не взаємовиключними типами відносин в людському суспільстві та в політичному просторі.

Співвідношення силових і несилових методів вирішення проблем не є раз і назавжди заданим. Воно змінювалося протягом історичного розвитку. По-різному ці методи представлені і в різних культурах. Роль дипломатії і медіації як інструментів для створення діалогу для зменшення і вирішення конфліктів, а також інструментів управління ними перевіряється практикою. Водночас не можна не визнати, що не у повному обсязі використовуються юридичні інструменти, які є в нашому розпорядженні.

Дотримання миру також щільно пов'язане з ефективним використанням всіх інших гуманітарних законів серед сил безпеки й інших учасників збройних конфліктів; із забезпеченням безперешкодного доступу гуманітарних працівників до тих, кому вони потрібні; із забезпеченням безпеки гуманітарного персоналу; із розглядом ефективніших засобів захисту дітей під час збройного конфлікту включно з забезпеченням того, що діти завжди визначаються пріоритетом усіх зусиль при побудові миру і вирішенні

конфліктів; із обережним визначенням санкції для мінімізації їх негативного гуманітарного впливу і впровадженням ембарго на зброю; із припиненням безкарності за військові злочини і злочини проти людства; із попередженням використання новин в засобах масової інформації як засобу всебічних дипломатичних і нарешті військових засобів разом з економічними, гуманітарними аспектами і аспектами розвитку в управлінні конфліктами.

В історії західної цивілізації спочатку роль політичних переговорів зводилася, головним чином, до підведення підсумків війни або спробам переробки світу напередодні війни. Тобто, протягом тривалого часу міжнародні переговори використовувалися, у більшості випадків, як засіб легалізації результатів збройних конфліктів, або як інструмент підготовки нових військових операцій [9, с. 45]. В результаті цього, переговори були частиною військової стратегії, покликаної компенсувати військову слабкість держави, або вони давали можливість повніше реалізувати військову перевагу одній зі сторін. Наприклад, в тлумачному словнику, виданому в СРСР в 1935-1940 роках, є визначення тільки мирних переговорів, які проводяться після закінчення війни. Інші переговори взагалі не згадуються. Таким чином, вони раніше виконували допоміжну функцію по відношенню до силових методів розв'язання протиріч.

Такий пріоритет силових методів над переговорними в історії пояснюється, перш за все, тим, що на протязі багатьох століть міжнародні відносини будувалися головним чином як відносини, спрямовані на розподіл і перерозподіл сфер впливу, ресурсів і т. д. Силовий фактор і військова міць були домінуючими у визначенні ролі держави на міжнародній арені. Хочу зазначити, що й сьогодні деякі держави намагаються довести свою могутність лише за рівнем військової техніки та веденням військових дій.

Цікавим є те, що, наприклад, в так званих традиційних культурах до вирішення конфліктів відносяться по іншому, зокрема в бушменську племенах, що живуть на південному заході Африки. Там конфлікти і суперечки

необов'язково вирішуються силою. Існують різні процедури і механізми для того, щоб уникнути насильства і вирішити конфлікт мирним шляхом.

Якщо ж говорити про світ у цілому, то еволюція співвідношення переговорних і силових засобів впливу на глобальному рівні все ж йшла по шляху підвищення ролі переговорів при врегулюванні конфліктів. Цьому сприяв такий факт, як розвиток і вдосконалення військових технологій. Світ дійшов в цьому напрямку певної межі – появи засобів масового знищення. У зв'язку із загрозою повного знищення всіх учасників конфлікту їх застосування стало безглуздом. В результаті стала набирати силу тенденція, суть якої полягає в тому, що незворотний процес втрати «силовим фактором» своєї ролі фундаменту світової політики сприяв зростанню значення політичних інструментів. Акценти в сучасній політиці і дипломатії поступово зміщуються від методів жорсткого військового примусу до мистецтва «врегулювання» і «угоди». Крім того, односторонні, в першу чергу військові дії все більше обмежуються не тільки військовою, але також економічною, екологічною, інформаційною, соціальною та іншою взаємозалежністю світу. Як наслідок переговори стають єдиною можливим засобом врегулювання найбільших політичних конфліктів.

З часом була сформована система міжнародних переговорів, яка має тенденцією відображати за своєю суттю і структурою існуючу систему сучасних політичних конфліктів і суперечок. Ця система стає все більш універсальною та об'єднує в формальні і неформальні процедури вирішення політичних конфліктів і певні правила поведінки: ненасильство, орієнтацію на спільний пошук політичного рішення, співпраця.

Розвиток процесу політичної та економічної інтеграції у світі одночасно сприяє зміцненню і вдосконаленню самого переговорного механізму, його інституціоналізації. Це виражається, зокрема, у створенні постійних переговорних форумів, таких як НБСЄ, які оформились згодом в міжнародну організацію ОБСЄ; у використанні міжнародних організацій, в першу чергу ООН [39, с. 3], для вирішення конфліктних ситуацій.

Визначаючи підхід до вирішення конфліктних ситуацій в світі на глобальному рівні як перехід від силових методів до переговорів, слід зробити застереження, що це можна розглядати тільки як загальну історичну тенденцію. Даний процес складний, суперечливий і зовсім не виключає використання силових методів у тій чи іншій конкретній країні або регіоні. Так, кінець 80-х і початок 90-х років ХХ століття характеризувалися різким зростанням кількості збройних локальних конфліктів в Європі. Взагалі ж, на локальному рівні силові методи вирішення конфліктів залишилися вельми поширеними. Більше того, можна говорити про розповсюдження терористичних дій в деяких країнах.

Масштаби використання політичного насилля зумовлені типом політичного режиму. І хоча до насилля вдаються за всіх режимів, найдієвіше та особливо активно його використовують тоталітарний та авторитарний режими. Зазначимо, що будь-який політичний режим намагається хоча б якоюсь мірою або і повністю обґрунтувати, виправдати та легалізувати насилля. За демократичного режиму, на відміну від інших політичних режимів, насилля практично не застосовується, оскільки життя суспільства є організованим на основі чітких правових і моральних норм. Проте, це не означає, що в демократичному суспільстві абсолютно немає або не може бути політичного насилля, адже ідеального співвідношення інтересів, їх узгодження в такому суспільстві досягти фактично неможливо.

Варто пам'ятати і те, що здобути владу без насильства майже нікому і ніколи не вдавалося. Тому питання правомірного політичного насильства, його можливості та форми, - завжди було і залишається актуальним. Інколи, політичне насильство є цілком виправданим. Прикладом цього є боротьба з тоталітарним режимом, який у власних інтересах використовує політичне насилля проти власних громадян.

Слід також враховувати м'якість або важкість політичного конфлікту. У м'якому політичному конфлікті одна чи обидві сторони готові йти на поступки, принаймні на деякий час. У важкому конфлікті обидві сторони вважають, що їх цілі не підлягають обговоренню; наслідком цього може бути ескалація

насильства. Єдиним підходом до такого конфлікту є спроба трансцендувати його, вийти за його межі, знайти щось нове. Сторони починають упиратися через те, що їм важко вийти за межі вузької перспективи, визначеної їх власними цілями. Головне завдання – покласти край їх непоступливості. В цьому випадку, слід обговорювати зі сторонами можливість м'яких підходів. Втім, вони можуть продовжувати наполягати, що переслідують фундаментальні цілі, а інша сторона не піде на поступки, якщо її не примусити це зробити.

Трансцендування є найскладнішим, але водночас і найбільш плідним підходом. Використовуючи його, є можливість не лише усунути деструктивний компонент політичного конфлікту, але й, вийшовши на новий рівень, реалізувати його конструктивний компонент.

3.2. Стратегія та тактика вирішення політичних конфліктів.

Технологія вирішення політичних конфліктів представляє сукупність найбільш ефективних прийомів, способів, процедур, спрямованих на зниження соціально-політичної напруженості і стабілізації політичної системи. При цьому, технології включають в себе прийоми досягнення як негайного, локального, короточасного результату (тактика), так і глибинного, глобального, тривалого ефекту (стратегія).

Найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого технології та інструментарій вирішення політичних конфліктів слід розглядати в ракурсі проблеми співвідношення ролі інтересів і цінностей як мотивів конфліктної поведінки. Співвідношення інтересів і цінностей дає можливість ідентифікувати конфлікт як конфлікт інтересів чи конфлікт цінностей. Це співвідношення може бути різним. В структурному плані це проявляється в тому, що конфліктні групи складаються з різних підгруп. Для деяких з цих підгруп в якості основного стимулу участі в конфлікті можуть виступати інтереси, а для інших – цінності. Конфлікт інтересів може з часом перерости в конфлікт цінностей. Відзначаючи складність ідентифікації подібного

конфлікту, в якості одного з атрибутів ціннісного конфлікту можна виділити його «невловимість». Тобто, такий конфлікт є суб'єктивним; суперники, які опинилися в конфлікті цінностей, іноді не можуть пояснити природу свого суперництва. Коли конфліктуючі сторони описують свої проблеми в категоріях історії, подій або значимості, зовнішньому спостерігачеві може здатися, що він чує різні думки. Суб'єктивний досвід суперників формується специфічною культурною реальністю і історичним контекстом. Крім того, суперники сприймають один одного зовсім по-різному. Те, що одній стороні представляється як боротьба за свободу, іншій – як тероризм. У конфлікті цінностей передбачається зміна політичної системи, зміна правил політичної гри. Практично всі політичні революції – це є прояв ціннісних конфліктів. Процес трансформації, який переживає сьогодні Україна, також виступає в якості такого різновиду. У конфліктах подібного роду відбувається зіткнення різних систем цінностей, різних ідеологій.

У конфліктах інтересів боротьба ведеться за володіння матеріальними або іншими ресурсами. Інтенсивність такого конфлікту зазвичай нижча, а досягнення компромісу сторін є більш реальним.

Розведення конфлікту інтересів і конфлікту цінностей є принципово важливим для проблеми вирішення політичних конфліктів. Прихильниками концепції конфлікту інтересів розроблені численні методика їх вирішення на основі узгодження інтересів. Але, вони не застосовні до ціннісних конфліктів (перш за все етнополітичних) [97, с. 105]. Перші можна розв'язати тому, що об'єкти цих конфліктів, як правило, подільні або можуть бути використані спільно. Дієвих механізмів вирішення ціннісних конфліктів (в сенсі усунення глибинних причин конфліктного протистояння) практично немає. Тому, на думку деяких вчених, перехід конфлікту ідентичностей в стійку латентну фазу можна розглядати як оптимальний вихід з ціннісного конфлікту.

Незважаючи на всі складнощі ціннісних конфліктів, слід враховувати, що наявність ціннісних протиріч, а тим більше відмінностей у суб'єктів, зовсім не обов'язково призводить до конфлікту. Вона лише створює умови для його

виникнення. Якщо ціннісний конфлікт все ж виникає, то це не означає, що він взагалі не може бути вирішений мирними засобами. Як і всі явища соціального життя, цінності розвиваються і змінюються. Цей процес змін є досить тривалий. Тому можна впливати на цінності учасників конфлікту, формуючи їх у тому чи іншому напрямку, активізувати ті групи цінностей, які призводять до пом'якшення конфлікту, і т. п. Наприклад, під час боротьби проти колоніалізму в деяких африканських країнах була висунута ідея самовизначення. Згодом, ця ідея стала використовуватися всередині самих цих країн, створюючи небезпеку їх дезінтеграції, оскільки територію цих держав населяють різні етнічні групи. Щоб уникнути цієї небезпеки, Кенія, наприклад, заявила, що принцип самовизначення можна застосовувати тільки по відношенню до іноземного панування, але не можна використовувати всередині багатонаціональних спільнот в Африці.

Пошук сучасних засобів вирішення політичних конфліктів сьогодні повинен йти за такими напрямками: політико-правовий, який спрямований на пошук правових засобів політичного рішення масштабних конфліктів; політико-психологічний, що стосується питання мотивації до ініціювання конфлікту, участі в ньому, його затягування та завершення конфліктних взаємовідносин; державно-силовий, який направлений на пошук оптимальних шляхів і засобів ведення конфлікту для досягнення певних цілей політики.

Існують дві основні стратегії вирішення політичних конфліктів – стратегія контролю і стратегія управління конфліктом. Спільними для них виступають наступні алгоритми: конфлікти можна витіснити або перемістити з одного рівня політичної сфери на інший; врегулювати, тобто позбавити найбільш гострих і руйнівних проявів для політичних акторів; вирішити, знищивши самі джерела і причини суперечностей; придушити, не рахуючись з формами і ресурсами опору сторін.

В стратегії контролю головна увага робиться на превентивних заходах, які пов'язані з виявленням конфліктогенних чинників, їх первинним аналізом і спробами не допустити руйнівних форм, тобто, запобігти застосування

насильства у вирішенні конфлікту [5, с. 67]. Однак, в будь-якому випадку важливою умовою ефективного контролю конфліктів виступає моніторинг політичного та соціально-економічного стану соціуму як базовий принцип управління.

Під моніторингом політичних конфліктів розуміється спеціально організована і постійно діюча система необхідної статистичної звітності, збору та аналізу статистичної інформації, проведення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень (опитування населення і т. п.), оцінка (діагностика) стану, тенденцій розвитку і гостроти політичних ситуацій і конкретних проблем. Головне завдання моніторингу полягає у створенні надійної та об'єктивної основи для вироблення державної політики конфліктного регулювання. Труднощі в створенні системи політичного моніторингу мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Серед головних – невідповідність структури, якості та оперативності статистичної інформації суті політичних конфліктів. При цьому частина конфліктних проблем, взагалі не входить до предметів традиційної статистики [151, с. 65].

Моніторинг політичних конфліктів повинен відповідати таким вимогам:

– системність, тобто він повинен бути здатним надавати характеристику соціальним, економічним, правовим та іншим аспектам проблеми в їх взаємозв'язку. Окремий фрагмент, представлений без урахування загального контексту ситуації або проблеми не дає можливості зрозуміти ситуацію у цілому.

– структурність, тобто він повинен бути повним і логічно завершеним, включати загальнообов'язкові стадії збору певної інформації, її аналізу та оцінки політичної ситуації або проблеми. Тут особливо важливі ті сторони конфліктів, які майже неможливо висловити мовою статистики. Це настрої, мотивація, спосіб життя, економічна та соціальна поведінка, національне самопочуття та інші моменти індивідуального і колективного побуту населення. При цьому важливо мати інформацію, що стосується статевих та

вікових груп, учасників різних форм господарської діяльності міського і сільського населення, окремих соціальних груп і т. д. [151, с. 68].

Таким чином, метою такого моніторингу є з'ясування стану і динаміки напружень і конфліктів, аналіз і оцінка різних управлінських впливів на ці ситуації з метою їх врегулювання.

Поряд зі статистикою необхідно відстежувати динаміку ступеня незадоволеності населення різними аспектами своєї життєдіяльності. Залежно від того, наскільки поширені серед населення напружені відносини, можна визначити і перспективу їх трансформації у відкритий конфлікт, здатний дестабілізувати діяльність як окремих політичних груп, так і суспільства в цілому. У зв'язку з цим слід враховувати ті показники, які фіксують ставлення соціальної групи до відкритого протесту: ставлення людей до акцій протесту і до участі в них; сформованість протестних намірів; мотивацію включення в акції протесту; наявність, характер сил, які виступають ініціаторами і організаторами протестних дій.

З'ясування параметрів включеності в напружені, конфліктні взаємодії передбачає: збір та аналіз статистичних даних щодо предмету конфлікту; контент-аналіз матеріалів ЗМІ; спостереження за поведінкою учасників конфліктів; уточнення експертних оцінок конфліктів в рамках фокус-групового методу; конфліктологічну переробку наявної соціологічної інформації, вторинний аналіз емпіричних даних; конфліктологічне картографування.

Недосконалість, а частіше відсутність системи моніторингу призводить до того, що в реальності доводиться мати справу з вже сформованим конфліктом, вирішення якого може здійснюватися шляхом угоди, компромісу, підпорядкування, поступки або розриву.

Друга стратегія – стратегія управління – передбачає здійснення конкретних процедур і дій щодо цілеспрямованої модифікації поведінки конфліктуючих сторін і зміни зовнішнього середовища: проведення певної інформаційної політики (це може бути й дезінформація), формування

інституційних структур для ведення переговорів, залучення додаткових економічних ресурсів для примирення сторін і т. д.

Там, де конфліктна взаємодія сторін пов'язана з ієрархічною системою і нормами службових взаємин, найбільш поширеним варіантом стратегії є витіснення і врегулювання конфлікту за допомогою арбітражу посадової особи. Вищі органи відіграють провідну роль у попередженні конфліктів та контролі за їх протіканням, а також при безпосередньому врегулюванні.

Застосування вертикальних методів врегулювання конфліктів має негативні сторони. Подібна практика характерна для найбільш гострих, деструктивних конфліктів. У ряді випадків політичним структурам слід підтримувати суперництво як найважливіше джерело розвитку системи управління.

Окремої уваги заслуговують підходи до вирішення конфліктів, які застосовуються щодо конфліктів у державно-адміністративній сфері. Вони передбачають досить широкий діапазон дій з контролю за перебігом конфлікту та управління ним. Найбільшим цікавими є інженерний, гуманітарний і управлінський підходи. Щодо інженерного підходу, конфлікт – це така ситуація, управління якою вимагає свідомої добудови (або побудови нових) організаційних структур в сфері діяльності конкретних суб'єктів і / або в області їх мислення. Прихильники гуманітарного підходу наголошують на активному зближенні сторін – учасників конфлікту із залученням посередників, на основі проведення всебічних консультацій та експертиз. Прихильники управлінського підходу бачать вирішення проблеми в постановці перед конфліктуючими сторонами таких специфічних завдань, які б зближували їх позиції, дозволяючи при цьому, досягати своєї мети.

Ці підходи є застосовними й до вирішення політичних конфліктів та направлені на такі завдання: запобігання виникнення конфлікту або його переходу в більш гостру фазу; виведення латентних, тіньових конфліктів з цієї форми у більш відкриту, що дає можливість більш оперативно реагувати на них; мінімізація ступеня політичного збудження.

На практиці вибір операційних технологій багато в чому визначається конкретною фазою розвитку конфліктного протистояння, що свідчить про необхідність визначення етапів в управлінні та вирішенні політичного конфлікту. Етапи в управлінні політичним конфліктом повинні визначатися фазами природного розвитку протиріч і, отже, потрібні особливі методи і засоби, що застосовуються на стадії виникнення, розвитку і завершення конфлікту.

На стадії виникнення конфлікту потрібно встановити причини розбіжностей; дати оцінку характеру конфлікту; структурувати групові позиції; визначити правила і норми взаємодії сторін; створити сприятливі зовнішні умови для протікання конфлікту. Другий етап передбачає відстеження факторів, які впливають на ситуацію, кількість яких з часом лише зростає. Також, необхідно уточнити образи і позиції конфліктуючих сторін; з'ясувати стратегічний задум і тактику контрагентів; визначити рамки допустимого втручання; оцінити можливості партнерів і супротивників конфліктуючих суб'єктів. При цьому найважливішим завданням залишається зближення позицій сторін і пошук засобів цілеспрямованого впливу на їх ставлення один до одного. На завершальному етапі характер контролюючих процедур залежить насамперед від того, за яким з двох сценаріїв розвиваються події: чи рухається конфлікт у напрямку примирення сторін, або, незважаючи на всі зусилля, складається тупикова ситуація. Примирення конфліктуючих сторін може мати як примусовий, так і мирний характер і виявлятися або у вирішенні спору, або в повному або частковому його врегулюванні. При цьому, мирне врегулювання політичного конфлікту може мати наступні форми: досягнення компромісу на основі збереження вихідних позицій; взаємні поступки, зумовлені виснаженням ресурсів однієї або декількох сторін; зближення позицій завдяки взаємній пошані і розумінню суб'єктами позицій один одного. Примусове ж примирення передбачає набуття однієї з сторін додаткових ресурсів, що забезпечують їй перевагу або ізоляцію, а то й повне знищення одного з суперників.

Для України проблема стратегічних підходів і тактичних прийомів вирішення політичних конфліктів надзвичайно складна і поки недостатньо розроблена. Сьогодні, поки що, вона має інноваційний характер. Це пояснюється тим, що опрацюванням технологій вирішення політичних конфліктів стали займатися зовсім недавно. Також, в українському суспільстві й досі панують неформальні норми політичної поведінки, персоніфікація відносин, переважання ціннісно-раціонального підходу у взаємодіях. Результатом цього є наявність політичної нестабільності та невизначеності. Громадські перспективи пов'язані зі зміцненням формальних інститутів, а також механізмів контролю за виконанням норм. Саме ці інститути зменшують ступінь невизначеності шляхом встановлення стійкої структури взаємодії між політичними акторами. Крім того, політичний досвід показує, що поза організації груп інтересів регулювати розвиток політичного конфлікту вкрай важко, якщо взагалі можливо: цьому перешкоджає дифузний характер, неувважність, незв'язаність протистоять угруповань і об'єднань. Для української форми політичної діяльності характерна саме така ситуація і тому розробка технологій вирішення політичних протиріч знаходиться в початковій стадії.

Загалом, в основу таких технологій покладено методику зарубіжних авторів, що пройшла апробацію і отримала визнання. Класичними, з точки зору розробки процедур вирішення політичних конфліктів, вважаються роботи Р. Фішера, К. Томаса, А. Раппопорта та ін. Важливим є досвід групи Л. Блумфільда, яка ще в 60-і роки минулого століття зробила спробу формалізованого аналізу конфлікту на основі бази даних та комп'ютерних програм. База даних, що була в розпорядженні дослідників, включала в себе банк по 27 конфліктним ситуаціям і заходам, вжитим для послаблення конфлікту. Програма забезпечувала прогноз щодо розвитку нового конфлікту. Інформація про це нове протистояння вводилася в машину в формалізованому вигляді і порівнювалася з попередніми випадками. Така модель знайшла широке застосування в державних структурах США для аналітичної підтримки при прийнятті рішень в конфліктних ситуаціях.

Безумовно, застосування тієї чи іншої стратегії вирішення конфліктів залежить також від цілей, які учасники конфлікту ставлять у відношенні один до одного. Перша мета полягає в тому, щоб ліквідувати противника, в тому числі і позбавити його можливості діяти, ізолювати його. Друга передбачає зміну умов, в яких опонент висував небажані вимоги. Серед таких умов, що визначають небажаний курс суперника, можуть бути здоров'я, свобода, активність, цілеспрямованість, фізичне, матеріальне і душевне благополуччя його близьких. Третя мета виходить з тези про мінливість навколишнього середовища, тому зорієнтована на трансформацію несприятливих обставин, тобто, зміна їх на більш адекватні, без будь-якого зовнішнього втручання, в тому числі, і зі свого боку. Якщо навіть в новій ситуації противники збережуть бажання протидіяти, то принаймні може зменшитися сила опору опонента, що дозволить суб'єкту досягти своєї мети з меншими втратами. Третя мета передбачає очікування зміни інтересів інших учасників конфліктних взаємовідносин. Четверта мета, на відміну від попередніх, що розглядають інших учасників як суперників, виходить з установки про можливість партнерства між усіма суб'єктами найскладніших конфліктних ситуацій. Для цього потрібно, щоб учасники постаралися знайти такі варіанти вирішення спірного питання, які дозволили б в максимальному обсязі задовольнити інтереси всіх суб'єктів відносин.

Поєднання зазначених цілей з відповідними їм діями і є відповідними стратегіями поведінки в політичних конфліктах. Виділяється чотири варіанти таких стратегій.

1. Стратегія «сили» зорієнтована на ліквідацію супротивника або як біологічного організму, або як дієздатного і вільного у виборі своїх дій суб'єкта.

2. Стратегія «ураженого» противника передбачає зміну обставин, в яких опонент висував небажані вимоги. Оскільки «переміщення» в нові умови є акцією, що обмежує свободу опонента, то можна вважати, що ця стратегія вражає противника, ставить його у не вигідне становище.

3. Стратегія «ухилення» полягає в очікуванні слушного моменту для висування вимог, вона не передбачає впливу на іншого учасника або учасників.

4. Стратегія «партнерства» спрямована на пошук таких варіантів вирішення проблеми, які дозволили б задовольнити інтереси всіх сторін.

При врегулюванні конфліктів головна увага надається інтересам дійових осіб, а не їх ідентичності та цінностям. Інструментальні методи, які розглядають міжетнічний конфлікт як зіткнення інтересів, вважаються більш ефективними, ніж ціннісні підходи. Віддаючи пріоритет інтересам, можна знизити значимість емоцій і ідентичностей. У цьому випадку конфлікт формулюється в категорії матеріальних ресурсів, які включають територію, право на власність, політичну владу, економічний потенціал. Хоча врахування інтересів і має істотне значення, все ж такий спосіб вирішення, наприклад, міжетнічних конфліктів є недостатнім. Необхідно систематично застосовувати ціннісний підхід до врегулювання конфліктів. Значимість ціннісного підходу обумовлена тим, що в конфліктах, пов'язаних з етнічною чи іншими типами ідентичності, мова йде про проблеми культури, в той час як в основі звичайних політичних конфліктів знаходяться переважно матеріальні інтереси та інституційні взаємини. В рамках ціннісного підходу передбачається уважне вивчення міжкультурних відмінностей в рамках ведення переговорів, а також тонкощів соціальних процесів і цінностей, з якими стикаються сторони переговорів.

До ненасильницьких стратегій вирішення конфліктних ситуацій можна віднести насамперед стратегію «консоціації». Консоціальна теорія виникла в політичній науці в процесі дискусій з питання врегулювання конфліктів і забезпечення політичного світу в соціумах, де існує ряд груп, що мають відмінні один від одного політичні або релігійні переконання і вірування або володіють різним етнічним корінням. Тому, хоча акцент в цій теорії робиться на етнічний компонент, поле її застосування є значно ширшим. Так, в якості прикладів її успішного використання можна назвати Нідерланди на початку ХХ століття, коли соціальне питання, питання про загальне виборче право і

питання освіти загрожували виживанню нації, тому що викликали глибокий розкіл нідерландського суспільства. У Бельгії до 70-х років ХХ століття мали місце міжрелігійні та мовні конфлікти. В цих випадках консоціальна демократія спрацювала досить ефективно, тому її можна розглядати як «систему акомодатії» і компромісу між елітами, в рамках якої держави змогли зберегти політичну стабільність. Звертає увагу її універсальний характер. Це стратегія врегулювання конфліктів в суспільствах, всередині яких існує поділ на основі мультикультуралізму, тобто, цю теорію, можна застосовувати в усіх ситуаціях, для яких характерний плюралізм (етнічний, релігійний, мовний, соціальний і т. п.). При цьому, консоціальна демократія є елітарною, маси поважають еліту, компроміс шукають і знаходять на вищому рівні, а всі найважливіші рішення приймаються за згодою лідерів різних спільнот. У той же час, в рамках цієї концепції акомодатія досягається завдяки участі представників всіх груп в управлінні країною, автономії цих груп, пропорційному представництву і наявності права вето у меншості.

Найбільш ефективно дана модель проявляє себе при врегулюванні конфліктів в мультиетнічних товариствах. Її зміст полягає в узгодженні етнічних інтересів шляхом інтеграції етнічних груп в політичну і адміністративну структуру суспільства. В цьому випадку етнічні спільноти наділяються представництвом і правами, іноді, аж до права вето для кожної етнічної групи.

Особливістю стратегії синкретизму є розуміння етнічної групи як неполітичної, культурної спільноти. Культура кожної етнічної групи проголошується частиною загальнодержавної культури. Кожна з цих частин вважається однаково важливою, однаково ціниться і розвивається, але при цьому етнічним групам не надається ніякої політичної чи етнічної незалежності. Ці спільноти добровільно входять до складу нової синкретичної нації-держави.

Ще однією стратегією розв'язання етнічних конфліктів є стратегія децентралізації, яка здійснюється у вигляді федералізму, автономізації або

регіоналізму. Хоча цей напрямок, в основі якого лежить територіальний поділ влади в поєднанні з вертикальним розподілом повноважень, не гарантує від розгортання етнонаціональних конфліктів, вона розглядається як найважливіший засіб їх вирішення. Децентралізація забезпечує крупним етнічним групам певну ступінь самоврядування та політико-символічне самоствердження, а дрібним – реальну участь в управлінні, якого їм важко домогтися на рівні центральної влади. Одночасно, вона дає можливість диверсифікувати законодавство і політику в більшості сфер життя, відповідно до конкретних умов і потреб етнічних і місцевих спільнот. Така стратегія може значною мірою сприяти узгодженню інтересів, інтеграції і притуплення етнічних почуттів. Децентралізація стимулює створення нових сфер інтересів, об'єднань і нових зразків самосвідомості, хоча в реальності ситуація не є такою оптимістичною: місцева влада, як і центральна, може бути неефективною, корумпованою і псевдodemократичною.

В цілому, тактичні методи та прийоми впливу на конфліктні ситуації поділяються на дві групи:

1) із застосуванням насильства (війни, революції, перевороти, терористичні акти, погроми і т. д.);

2) ненасильницькі дії, тобто, традиційні інструменти мирного вирішення конфліктів, що існують на рівні влади (суд, референдум, парламент і т. п.) [114, с. 119]. Суперечки вирішуються, зазвичай, на користь якоїсь однієї сторони. Перемагає в цьому випадку або проста більшість, або «складна більшість» доказів, аргументів, юридичних норм, що захищають позицію однієї сторони і засуджують позицію іншої. Тим самим проблема виграшу – програшу постійно знаходиться на першому плані.

Більш перспективною, з точки зору досягнення згоди, є переговорний процес, що дозволяє домогтися компромісу і встановити консенсус. В ході цієї процедури учасники можуть застосовувати різні прийоми: тиск (шантаж, погрози, ультиматуми), очікування (метою є: змусити партнерів давати

першими інформацію), затування, «догляд», поступове підвищення складності і т. д.

Слід враховувати, що зазначені прийоми і методи не є остаточними, вони змінюються, розвиваються і ускладнюються. З часом з'являються все нові види тактичних прийомів. Особливо інтенсивно цей процес став розвиватися останнім часом у зв'язку із загальною інтенсифікацією переговорних процесів в світі. Наприклад, шлях так званої «народної дипломатії», коли представники недержавних організацій виступають як учасники переговорного процесу.

Інший шлях врегулювання конфліктів – посередництво – сприяє зміні розстановки сил і створює стимули для мирного врегулювання. Механізм посередництва залежить від конкретних результатів політичного конфлікту: наприклад, в одному випадку це може бути перемога влади над сепаратистськими силами, в іншому – перемога де-юре і де-факто сепаратистських сил над центром, в третьому – фактична перемога «бунтівних» регіонів над центром, в четвертому – поява «зон обмеженого суверенітету», де фактично встановлюється міжнародний протекторат. Але, незалежно від результату в зоні постконфліктного розвитку третя сторона (посередник) вирішує ряд найважливіших практичних завдань. Ця сторона налагоджує переговорний процес на всіх рівнях, а також під міжнародним контролем створює умови для проведення референдуму про статус території. Необхідними умовами в даному випадку є визнання сторонами відповідальності за те, що сталося і визнання завданих збитків; готовність виправити помилки, включаючи готовність провести судові процеси над військовими злочинцями; відновлення відносин на рівні спільнот, створення атмосфери довіри. Тобто, третя сторона використовує технології посередництва і фасилітації. При цьому застосовуються різні прийоми: «довіряти крок за кроком», «втягування в процедурні рамки», «формування кінцевої картини» і інше. Також, до завдань третьої сторони є реконструкція економічної сфери та систем життєзабезпечення. Основні їх компоненти: політичний, який проявляється у відновленні структур державної влади і налагодження функцій управління,

допомога в розробці Конституції, підготовка і проведення виборів до органів місцевого самоврядування, формування органів правопорядку і судових структур; економічний, який направлений на відновлення роботи підприємств та відновлення зруйнованої інфраструктури; соціальний, який здатний вирішувати проблеми зайнятості, особливо молоді; відновлювати роботу навчальних закладів; створювати мережу соціальних служб; облаштовувати біженців та ін.; інформаційний, направлений на відновлення роботи ЗМІ, закладів культури. Наступні дії – це реабілітаційна робота з населенням, яке постраждало в ході політичного конфлікту, внаслідок чого розвиваються масова невротизація і колективні фобії. У цьому плані важливими є соціальна реабілітація людей, надання їм робочих місць, навчання в центрах зайнятості і перекваліфікація, надання допомоги, забезпечення інвалідів і т. д.; психологічна реабілітація, психологічне консультування, психотерапевтична робота та ін.; медико-біологічна реабілітація, лікування хворих, надання допомоги пораненим, профілактика захворювань, запобігання епідемії та ін. Таким чином, третя сторона надає масштабну допомогу населенню або створює канали для її надходження.

При вирішенні всіх цих завдань інколи виникають серйозні проблеми. Перша проблема пов'язана зі спокусою великих держав стати головним організатором на постконфліктному просторі для того, щоб стати важливим геополітичним актором. Друга проблема стосується можливої боротьби за лідерство, що неминуче руйнує роль посередника в якості єдиної сили, здатної вирішити конфлікт.

Слід наголосити, що досить часто головною проблемою є залишений без вирішення політичний конфлікт з його насильницькими культурами, структурами та учасниками. Також помилкою є зволікання з діями, доки конфлікт не призведе до насильства. Ще гіршою тактикою є дозволити насильству тривати, доки сторони вже не будуть вимушені вести переговори.

Тобто, при вирішенні політичного конфлікту слід використовувати три тактики – розв'язання, реконструкцію та примирення. Розв'язання – для того,

щоб розв'язати первинний, кореневий конфлікт; реконструкція – для того, щоб відновити зруйноване; примирення – для того, щоб розв'язати метаконфлікти, причини яких можуть критися в минулому.

І головне, безумовно, це адекватний діагноз конфлікту та створення карти формування конфлікту. Реальні конфлікти є складними і заплутаними, але в межах кожного з них можна виділити елементарні (не складні) політичні конфлікти з двома сторонами, які переслідують одну й ту ж мету. Для не складних політичних конфліктів можна визначити такі можливі варіанти завершення, які дають можливість осмислення політичного конфлікту, вироблення відповідної стратегії та конкретних дій: перемога однієї сторони – результатом є те, що одна сторона домінує, інша втрачає; перемога однієї сторони: домінує ця сторона; відхід: обидві сторони відмовляються від своїх вимог (на деякий час); компроміс: обидві сторони від чогось відмовляються, а щось здобувають; трансценденція: ситуація визначається по-новому; обидві сторони здобувають більше, ніж втрачають.

3.3. Державні форми вирішення сучасних політичних конфліктів

Історія розвитку цивілізації завжди супроводжується різними процесами, що обумовлено природою людини, яка, з одного боку, прагне мирного розвитку та співіснування з іншими членами суспільства, а з іншого, – вона готова пожертвувати цими цінностями заради задоволення власних потреб. Такі процеси породжують досить багато конфліктних ситуацій, які мають можливість перетворитися на стадію розвитку збройного, або військового конфлікту. В даний час відбувається трансформація не тільки самого миротворчого процесу як явища, але сьогодні спостерігаємо зміну характеру конфліктів, загроз, зміну підходів учасників і відносин між учасниками миротворчих операцій, бачимо появу нових організацій і держав. Виникає цілий ряд протиріч, які характеризують епоху трансформації і найбільш виразно проявляються в умовах конфлікту. Це спонукає держави все активніше

реагувати на події, що відбуваються в інших країнах. Процес вироблення механізму взаємодії між різними державами і міжнародними організаціями в процесі врегулювання конфліктів знаходиться в початковій стадії і тому виникає необхідність шукати взаємоприйнятні шляхи і форми.

Служіння суспільним інтересам – це головне завдання уряду та державних установ. Громадяни очікують чесного, справедливого і неупередженого виконання посадовими особами державних органів своїх функціональних обов'язків. Суспільство дедалі частіше висловлює сподівання, що уряд створюватиме такі умови, за яких приватні інтереси, ділові та інші зв'язки державних посадових осіб, не зможуть компрометувати механізм прийняття державних рішень або підірвати авторитет системи державного управління. Суспільство постійно підвищує рівень вимог до уряду, тому неефективне врегулювання конфліктів інтересів державних посадових осіб може підірвати довіру громадян до органів державної влади [139].

Суспільство ніколи не було однорідним політичним простором. У ньому співіснують різні прошарки людей, що диференціюються за природними ознаками (статтю, віком, темпераментом, рівнем інтелекту), доступом до влади, соціальним статусом, політичною свідомістю, громадськими інтересами, що створює умови для конфлікту. Там, де спостерігається надмірне втручання держави у суспільне життя чи наявна фанатична боротьба за владу, має місце політичний конфлікт. На теренах сучасного українського соціуму відбуваються радикальні зміни соціально-економічної, політичної й духовної системи, що демонтують усталені структури та установи. Ці процеси за своєю сутністю глибоко конфліктні [53, с. 7–8].

Більшість політичних конфліктів може бути оптимізована на будь-якому рівні та на будь-якій стадії. Звідси постає стратегічне завдання відносно політичних конфліктів — перетворення небагатьох масштабних, гострих та небезпечних конфліктів у багаточисельні, дрібні, негострі й ненебезпечні конфлікти. Органам державної влади необов'язково кожного разу втручатися в будь-які форми конфліктів. Існують інші інститути, що сприяють вирішенню

конфліктів "в обхід" держави. Втручання державних органів є необхідним в тому випадку, якщо конфлікти загрожують суттєво зачепити інтереси громадян, що не беруть участі в них; якщо виникають загрози встановленому порядку; у випадку здійснення суб'єктами конфлікту актів незаконного насилля; якщо виникають інші загрози національній безпеці. Державне управління має бути налаштоване на профілактику й попередження конфліктів. Однак таке упереджене управління не зупиняється перед рішучим втручанням у конфлікт з метою його врегулювання. Безсилля державних органів, яке сьогодні піддається критиці з боку громадськості, скоріше всього, є результатом несвоєчасного реагування. Керувати означає передбачити й попереджати, інакше органи державного управління вимушені боротися з симптомами конфліктів замість їх причин [159, с. 139].

Існуючі сьогодні моделі, способи і методи впливу на конфліктні ситуації мають досить чітко виражені національні та державні особливості. Вважається, що державні відзнаки в технологіях врегулювання сучасних конфліктів пов'язані з типом політичної системи держави, залученого в конфлікт, яка диктує певну тактику політичного реагування на конфліктну ситуацію. Національні відмінності пов'язані, в першу чергу, з заснованому на менталітеті політичний світогляд націй і етнічних груп, що складають населення країни, з прийнятими і вкоріненими в рамках етнічних груп правилами соціально-політичної поведінки, з національними соціально-культурними традиціями врегулювання конфліктів, закріпленими в глибинних психологічних архетипах, з історичним досвідом взаємодії (в т. ч. – конфліктного) з іншими етнічними спільнотами [112, с. 119].

Ефективність дій влади на етапі розвитку конфлікту визначається здатністю законними методами забезпечити зниження напруженості в стосунках сторін, повернути їх до компромісу, встановити певні норми та правила взаємодії; організувати діалог і відкрито інформувати громадськість про позиції сторін, уживані заходи з врегулювання конфлікту; локалізувати

соціально-психологічне збудження, спричинене політичним конфліктом, не допустити його ескалації в суспільстві [67, с. 12].

Як вірно відзначає Ю. Білецька, формування українського суспільства на засадах демократії, вимагає від нас нових форм політичної поведінки. При цьому здатність мирно вирішувати протиріччя і конфлікти в суспільстві, уникаючи кровопролиття, повинно стати головним мірилом оцінки політичних груп, партій, їх лідерів. Готовність до компромісів, толерантність, здатність (хоча б в інтересах самозбереження) враховувати трагічні, навіть для самих владних лідерів, уроки історії, і насамкінець уміння вести діалог з усіма суспільними групами, враховуючи при цьому їх законні інтереси – це ті якості політичної еліти, що є вкрай необхідними для формування відкритого демократичного суспільства. За відсутності окреслених вище моментів ймовірність соціального вибуху у суспільстві є досить високою [22, с. 85].

При розгляді різних форм впливу на конфліктну ситуацію можна виділити міждержавні відмінності. У більшості випадків, науковці спираються на положення соціальної конфліктології, і це, насамперед, класичні теоретичні конструкти розуміння конфлікту Г. Зіммеля, Р. Дарендорфа Л. Козера [57; 5859; 61]. Цей підхід заснований на поділі державних систем на системи «відкритого» і «закритого» типу. Тут можна виділити дві форми забезпечення стабільності (збереження структури соціально-політичної системи від руйнівного впливу конфліктів): придушення конфліктного потенціалу в структурах «жорсткого» типу («закритих» суспільствах); пристосування до конфліктів і використання їх в якості сигнальної системи в суспільствах «відкритого» типу.

Для більш повного розуміння державних форм впливу на конфліктні ситуації в рамках сучасного політичного процесу слід визначити такі концептуальні положення, які дають можливість забезпечити їх вирішення. Так, наприклад, на жаль, вирішення конфліктів силовими методами в сучасних суспільствах все ще залишається реальністю. Великі країни гнучко поєднують військову силу з м'яким впливом політичних технологій. Наприклад,

політичним колам Росії притаманний імперський підхід. Водночас технології, засновані на насиллі, досить рідко вирішують конфлікти, вони можуть на деякий час їх призупинити, посиливши цим самим у майбутньому конфліктне протистояння. Відповідно використання сили є безперспективним.

Слід відзначити, що розв'язання сучасних конфліктів не може відбуватися автоматично, вони не регулюються самостійно, необхідним є активне втручання соціально-політичних акторів не лише з боку суспільства, ціннісно-нормативної його основи, але й з боку держави та владних інститутів. Технології регуляції сучасних конфліктів повинні базуватися на пошуку консенсусу, виходити із необхідності і навіть нагальної потреби досягнення між конфліктуючими сторонами угоди в межах правового поля, у відповідності із діючими культурними установками і ритуалами. Ця технологія не може бути розроблена і впроваджена без стабільного правового фундаменту. При цьому закони повинні бути легітимними, відображати інтереси усіх членів суспільства [82, с. 53–54]

Міждержавні відмінності в формах впливу на конфліктну ситуацію знаходяться, насамперед, в політичному курсі, який держава послідовно проводить у відносинах з іншими суб'єктами зовнішньої політики, особливо – в його відносній миролюбності або агресивності. Політичний курс держави формує правляча еліта, тобто досить невелика кількість громадян країни, якій ця влада належить. Але, сам курс може не тільки не збігатися з декларованими демократичним суспільством гуманістичними принципами, але й суперечити їм. Наприклад, в Росії послідовно ведеться агресивний курс, спрямований на безумовне силове підпорядкування Росії інших держав, незважаючи на те, що частина населення країни його не схвалює. Таким чином, в сучасних умовах «відкрита» держава може проводити на міжнародній арені силову лінію на придушення конфліктів і будь-яких протестних рухів взагалі, а країни, які традиційно вважалися «закритими» суспільствами, можуть демонструвати здатність досить гнучко змінювати свій політичний курс, пристосовуючись до умов конфлікту [87, с. 320].

Другий найважливіший фактор, що має відношення саме до міждержавних особливостей інформаційно-психологічного впливу на конфлікт, це рівень розвитку національних інформаційно-психологічних технологій, здатність держав самостійно розробляти ці технології і випробувати в межах реальних міжнародних конфліктів, використовуючи сучасні конфлікти як полігон для тестування і вдосконалення цих технологій інформаційно-психологічного напрямку в рамках впливу на масову та індивідуальну свідомість.

Розглядаючи перший критерій (політичний курс), можна стверджувати, що багатогранність тактичних комбінацій, які спостерігаються в реагуванні різних держав на конфліктні ситуації, можна згрупувати в три основні групи: політичні комбінації, які застосовуються щодо конфліктів державами, які проводять активну зовнішню експансіоністську політику; політичні комбінації, які застосовуються щодо конфліктів державами, які прагнуть підтримувати існуючий баланс сил, допускаючи його незначні коливання щодо положення рівноваги; політичні комбінації, які застосовуються щодо конфліктів державами, політичне становище яких на міжнародній арені змінюється не в кращу сторону в результаті порушення існуючого балансу сил державою-агресором [112, с. 120].

До цього переліку не включені держави, політичний курс яких знаходиться на лінії одного зі світових лідерів (наприклад, Росії), оскільки, в цьому випадку, між ними міждержавних відмінностей в реагуванні на конфліктну ситуацію практично не існує.

Держава-агресор, незалежно від того, наскільки вона є тоталітарною або демократичною, застосовує таку модель поведінки: в сфері геополітичних інтересів держави-агресора відбувається ініціація безлічі дрібних політичних і етнічних конфліктів, які створюють політичний хаос, розхитують, дискредитують або знижують роль політичних інститутів, що підтримують політичну стабільність, дроблячи і поляризуючи різноспрямовані політичні сили, втягують в свою сферу сторонніх учасників; держава-агресор приходить у

створений політичний вакуум в ролі єдиного арбітра, використовуючи технології інформаційно-маніпуляційного впливу для управління полем політичних конфліктів. Тут слід відзначити, що держава-агресор не зацікавлена у врегулюванні всіх виникаючих політичних конфліктів: багато конфліктів не мають прямої загрози, а будь-які інші розглядаються агресором як об'єкт політичного управління та інструмент політичного впливу як на конкурентів, так і на союзників. В цьому випадку концепція управління конфліктами перестає ефективно працювати, якщо немає множинності: поодинокі конфлікти, навіть в разі ескалації, не володіють потенціалом, достатнім для політичної дезорганізації; крім того, чим більше конфліктів, тим більше інструментів політичного впливу. Крім того, важливим є те, що політичні конфлікти зручні для маскування застосування технологій інформаційно-маніпуляційної війни.

Відносно ролі і місця технологій інформаційно-психологічного впливу в моделях реагування держави-агресора на конфліктну ситуацію, можна відзначити наступне:

– як технології управління конфліктами, в основі яких лежить західна ідеологія «Crisis management», так і технології створення керованого політичного хаосу засновані на використанні комплексних технологій інформаційно-психологічного впливу на масову та індивідуальну свідомість населення в зонах конфліктів, однак, переважна мета їх застосування - врегулювання конфлікту на умовах агресора;

– на практиці технології інформаційно-психологічного впливу для врегулювання конфліктів застосовуються агресором тільки в тому випадку, коли цілі агресії досягнуті, або конфлікт як інструмент політичного управління повністю вирішився, або втратив свою практичну цінність [112, с. 121].

Держава, яка прагне підтримувати існуючий політичний баланс, в цілому, прагне перетворити політичний конфлікт та деструктивний процес, який супроводжує цей конфлікт, в інституціоналізований політичний процес. Таким чином, відбувається входження конфлікту в політичну систему регіону, в

якому він виник, для того, щоб цей конфліктний процес був присутній в цій системі спочатку. В регіонах, з нестабільним становищем, політична система безперервно змінюється, і те, що ще вчора було причиною конфлікту, завтра може стати звичайною складовою політичної організації суспільства. Крім того, держава має можливість пов'язати політичний конфлікт з іншими процесами в регіоні, які є більш стабільними, забезпечивши, таким чином, їх взаємоузгоджену зміну зі швидкістю, що не перевищує швидкість протікання стабільних політичних процесів. При чому, важливо те, що в даному випадку держава бажає ввести в поле конфлікту правила політичної гри, яких будуть дотримуватися усі сторони конфлікту. Щодо ролі міжнародних організацій, то тут держава встановлює контроль над міжнародними організаціями, перетворивши їх в офіційних посередників в процесі врегулювання конфлікту і уникнувши, тим самим, прямого конфлікту з інтересами агресора чи іншого домінанта в регіоні.

Слід зазначити, що ці цілі неможливо вирішити військовим шляхом, особливо, в умовах, якщо конфлікт ще не перейшов до стадії відкритого збройного зіткнення, але вже є близьким до цього. Однак, саме ця категорія держав є основним суб'єктом міжнародної політики, які віддають пріоритет використанню інформаційних технологій для впливу на конфліктну ситуацію, в тому числі - з метою вирішення політичних конфліктів.

Для того, щоб змінити напрямок розвитку конфлікту, необхідно провести корекцію свідомості населення в зонах конфліктів, замінити в ньому впроваджені раніше маніпулятивні стереотипи, ідеологічні установки, асоціації, що забезпечують добровільне підпорядкування екстремістським силам. Все це можливо тільки за допомогою технологій інформаційно-маніпулятивного впливу на масову та індивідуальну свідомість, на здатність забезпечити комунікативний зв'язок і донесення до свідомості кожного учасника конфлікту ціннісної інформації, як через канали медіа-мовлення, так і через створений зв'язок міжособистісної, внутрішньогрупової, міжстратової мережевої комунікації. Як визначає Л. Кочубей, маніпулятивні технології використовують

такі емоції людини, як невдоволення, страх, заздрість, нетерпимість і т. п. Живильним ґрунтом для таких технологій є нестабільність у країні, розірваність соціальних зв'язків, втрата ідейних і моральних орієнтирів, низький рівень політико-електоральної культури громадян тощо [98, с. 18]. Такий ефект досягається шляхом створення в свідомості населення певного образу конфлікту, відмінного від того, який формує офіційна ідеологія екстремістів, що розв'язали конфлікт. Образ конфлікту може помітно відрізнятись від реального становища, але мотивація, яка формується у свідомості, породжує ту політичну активність населення, яка може вийти з під контролю екстремістів і створити умови для стабілізації ситуації.

Відзначимо, що головною особливістю державної політики даної категорії країн щодо форм маніпулятивного впливу на конфліктну ситуацію є те, що інформаційні технології застосовуються даною групою держав саме з метою врегулювання політичних конфліктів, на відміну від держав першої групи, які ведуть активну експансіоністську політику.

У випадку, коли держави, політичне становище яких є нестабільним в результаті виникнення конфлікту на їх території або поблизу кордонів, впроваджують в життя такі форми вирішення конфлікту: основні зусилля спрямовані на пряму протидію конфліктам і надання опору спробам його розростання. Управління конфліктом в таких умовах є практично неможливим. З технологій інформаційного впливу у більшості випадків використовуються найбільш прості методи, які не вимагають довготривалої попередньої підготовки, наприклад, політична пропаганда, чутки, дезінформація. Напрямок інформації направлений не на всі категорії населення, а тільки на лідерів та їх оточення. В таких випадках обробка великих територій та груп не застосовується. Багатоходові комбінації із застосуванням технологій інформаційного впливу будуються тільки щодо потенційних союзників, їх населення та керівництва міжнародних організацій, здатних виконувати посередницькі функції. При наявності прямої загрози збройної агресії можливе застосування принципів інформаційного стримування, від демонстрації різних

загрозливих дій до застосування маніпулятивних прийомів державного шантажу.

Як визначає С. Шубін, для запобігання або попередження виникнення соціально-політичного конфлікту деструктивного, руйнівного характеру, спровокованого радикально-опозиційними силами, який може негативно вплинути на стан безпеки держави, необхідно представникам державного управління та органів місцевого самоврядування вжити такі заходи:

1. Здійснення державними органами влади і місцевого самоврядування своєї діяльності в суворо правових межах, в полі їх компетенції, з використанням правових процедур вирішення соціально-політичних суперечок і колізій.

2. Зміцнення, упорядкування і вдосконалення правового статусу державних органів влади та інших інститутів соціально-політичної системи, включаючи місцеві органи самоврядування, політичні партії, громадські організації та рухи.

3. Встановлення на рівні з правовими та політичними нормами певних соціально-політичних відносин, що не мають юридичного характеру, регулюючи соціально-політичну поведінку різних груп суспільства, політичних партій і рухів, у тому числі й усних домовленостей між політиками.

4. Здійснення чіткого управління, моніторингу і аналізу змін в громадській думці як регулятора соціально-політичних процесів в державі.

5. Уважне відстеження і правильне оцінювання домінуючих тенденцій в розвитку соціально-політичної структури і співвідношення політичних сил в процесі розвитку в Україні і в окремих регіонах держави.

6. Встановлення професійних зв'язків державних владних структур і місцевих органів влади з громадськими організаціями, що беруть участь в соціально-політичних процесах, а також здійснення діалогу з опозиційними політичними партіями, організаціями і рухами [183].

На думку А.Щура, суть принципів конструктивного впливу на суспільно - політичні події для запобігання конфліктів з акцентом на політичні відносини полягає в наступних аспектах:

- не доводити суспільство до високого рівня нестабільності, за яким починаються спонтанні дезінтег - раційні процеси. В результаті такої ситуації може бути перехід суспільства на нищий, примітивний рівень своєї організації. Коли соціально-економічне та політичне становище населення не покращується, а погіршується, то існує велика вірогідність того, що виникне політичний конфлікт. Подібна ситуація призвела до виникнення «помаранчевої революції» в Україні;

- якщо розпад суспільства неможливо зупинити, тоді необхідно створювати умови для відведення, поглинання або накопичення в одному руслі незадоволе - ної енергії населення. Найкраще, щоб ця енергія спрямовувалася у сферу економічної активності, що є в інтересах як особи, так і суспільства. Держава повинна чітко визначити систему дій, які будуть спрямовані на певну нейтралізацію екстремістсько настроєної частини населення чи об'єднань. Це повинно бути зроблено демократичним, правовим і цивілізованим шляхом. Слід звернути увагу на надмірно активних політичних лідерів в країні. Доцільно енергію таких людей використовувати шляхом залучення їх до роботи в різних комісіях чи радах, які створюються при місцевій чи центральній владі;

- необхідно звернути увагу на готовність суспільства і його членів переходу до нової більш вищої організації суспільних відносин. Якщо пришвидшити або за - тормозити процес переходу, то це може призвести до загострення конфліктних і кризових ситуацій.

Отже, якщо перший та другий принципи передбачають не доводити суспільство до високого рівня самозбудження і відводити надлишки енергії, то третій вимагає достатнього енергетичного забезпечення. Тобто, йдеться про можливість суспільства і активність його членів для переходу на новий більш високий рівень суспільної організації [185].

Якщо суспільство, на його стабільному рівні, не зацікавлене у виникненні різних конфліктів, то запропоновані підходи є досить конструктивними. Перелічені принципи конструктивного впливу дадуть можливість запобігти переростанню існуючих конфліктних ситуацій у реальні деструктивні конфлікти. Проте цього є не достатньо для запобігання політичних конфліктів.

Завдання результативної політики вирішення конфліктів не повинно полягати виключно в забороні на ті або інші дії. Безпосереднє завдання має полягати в формуванні в суспільстві принципів доброчесності в вирішенні будь-якої суперечки, та об'єктивності офіційних політичних і адміністративних рішень і системи державного управління в цілому. При цьому слід пам'ятати, що невирішений політичний конфлікт спричиняє до різноманітних проблем у розвитку суспільства. Це завдання можна вирішити створенням гарантій того, що державні органи будуть впроваджувати відповідні критерії і стандарти політики, які заохочуватимуть доброчесність; ефективні процеси виявлення ризиків та врегулювання існуючих політичних конфліктів; адекватні механізми зовнішньої та внутрішньої політики; а також відповідні підходи – в тому числі санкції – аби забезпечити відповідальність виконання таких стандартів.

Існує така ситуація, коли різні підходи держав до врегулювання ситуацій навколо політичних конфліктів інтересів віддзеркалюють відмінності їх історичних та правових традицій, а також традицій державного управління. Операційні заходи виявляються ефективними, включаючи обмежене або вичерпне оприлюднення розкритих інтересів груп, які приймають участь в конфлікті [87, с. 321].

Таким чином, можна стверджувати, що держава, у разі вирішення політичних конфліктів, має можливість здійснювати активний вплив на цей процес у інформаційно-маніпулятивній формі. Цей напрямок сьогодні найбільш використовуваним, про це свідчать події в світі, які спостерігаємо практично щодня. І в даному випадку на міжнародній арені склалася ситуація, коли розвинуті держави самостійно розробляють технології інформаційного впливу та випробують їх у реальних політичних конфліктах. В умовах формування

ринку технологій впливу країни-розробники створюють ці технології, випробують їх в реальних конфліктах, і потім як комерційний продукт продають третім країнам. Країни, які не в змозі розробляти або купувати такі технології, вимушені обмежуватися окремими способами і прийомами інформаційного впливу. Технологічний відрив країн-розробників від споживачів цієї продукції з часом буде тільки зростати. І тому дослідження у цьому напрямку є необхідними та своєчасними та мають великий науковий потенціал.

Висновки до розділу 3.

Процес контролю над конфліктними політичними ситуаціями передбачає проведення ряду спеціальних процедур. Перше: необхідним є взаємний і оперативний обмін достовірною інформацією про інтереси, наміри і кроки сторін, що беруть участь в конфлікті. Друге: наявність свідомого взаємного утримання від застосування сили або загрози застосування сили, здатної зробити конфліктну ситуацію некерованою. Третє: необхідне оголошення взаємного мораторію на дії, що загострюють конфлікт. Четверте: важливим є підключення арбітрів, неупереджений підхід яких до конфлікту гарантований, а рекомендації приймаються за основу компромісних дій. П'яте: обов'язковим є використання існуючих або прийняття нових правових норм, адміністративних та інших процедур, що сприяють зближенню позицій сторін, які втягнуті в конфлікт. Шосте: важливо створити та підтримувати атмосферу ділового партнерства, а потім і довірчих відносин як передумов вичерпання поточного конфлікту і запобігання аналогічних конфліктів в майбутньому.

Сучасні події як в світі в цілому, так і в Україні підтверджують можливість вирішення масштабних конфліктних ситуацій за допомогою політичних компромісів, створення систем взаємного контролю за виконанням прийнятих зобов'язань. Перспективи вирішення політичних конфліктів повинні бути тісно пов'язані з культурною трансформацією суспільства, політичною елітою, кожним громадянином. Держава, або лише будь-які політико-правові

механізми є недостатніми для вирішення соціально-політичних завдань, в тому числі й для вирішення конфліктних ситуацій. Для успішного врегулювання політичних протиборств необхідні і громадські зусилля, і якісні зміни в формуванні масової політичної свідомості.

Розділ 4

Процедурні технології вирішення конфліктної ситуації у сучасному політичному процесі.

4.1. Сучасні засоби політичного маніпулювання та маневрування.

Ускладнення сучасних політичних відносин обумовлює необхідність вдосконалення технологій врегулювання конфліктів. В політичному житті вже активно використовуються і засвідчують свою високу ефективність зокрема, такі, як інформаційна, комунікативна, організаційна, правова, технологія соціально-психологічного впливу тощо. Технології врегулювання конфліктів включають у себе відповідні засоби, методи впливу, численні тактичні прийоми. Таке органічне поєднання наявних ресурсів дає можливість здійснювати моніторинг конфліктів, розробляти тактичні прийоми і здійснювати ефективне їх врегулювання [168, с. 63].

Українському суспільству для стабільного функціонування необхідна постійна та стабільна політична влада. Політичною практикою відпрацьовано шляхи стабілізації системи, які дозволяють попереджувати політичні конфлікти. Сутність цих методів полягає в тому, що за їх допомогою стає можливим послабити конфронтацію між політичною владою та інтересами обмеженої частини суспільства, а отже, зведення до неконфліктного рівня антиурядової політичної орієнтації опозиції. До таких методів можна віднести: політичне маневрування – це перерозподіл частини політичних ресурсів в інтересах опозиції. Обсяг перерозподілу залежить від розмірів політичних ресурсів, рівня політичної напруженості, гнучкості, яку виявляє політична група, в якій вилучають політичні ресурси, та від професіоналізму політичного керівництва.

Політична боротьба здійснюється з використанням найрізноманітніших прийомів, найскладнішими і найефективнішими з яких є маніпуляції, міфи та насилля [133, с. 78]. Маніпуляція – це вплив, досконале здійснення якого

призводить до прихованого спонукання в іншій людині намірів, що не збігаються з її реально існуючими бажаннями. Політичне маніпулювання – система засобів ідеологічного та духовного впливу на масову свідомість з метою нав'язати певні ідеї, цінності; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямку.

Політичне маніпулювання слід досліджувати у двох напрямках – апологетичному та соціально-критичному. Згідно з апологетичним напрямом політичне маніпулювання розглядається як необхідний засіб управління свідомістю мас. За соціально-критичним напрямом політичне маніпулювання кваліфікується як принципово нове сприйняття політичної реальності. Обидва напрями мають сенс, особливо в умовах принципово нової ролі засобів масової інформації у формуванні масової політичної свідомості. Технологія політичного маніпулювання здійснюється завдяки впровадженню у свідомість під виглядом об'єктивної інформації несправжнього, але бажаного для окремих груп людей змісту; впливу на больові точки суспільної свідомості, які спричиняють страх, тривогу, ненависть; реалізації певних прихованих цілей, досягнення яких пов'язується з підтримкою громадською думкою своєї позиції.

Політичні маніпуляції можуть бути двох видів – міжособові та масові. І ті, й інші мають відповідну мету і технології, завдяки яким досягається мета. Для здійснення міжособових маніпуляцій важливо знати тип і особливості особистості, оскільки саме з їх урахуванням здійснюється вплив на людину (особистість), а для того, щоб маніпулювати групою осіб, особливо великою, необхідно досконально знати її загальні характеристики та вразливі місця.

У питанні управління інформаційно-комунікаційними потоками можна виокремити два підходи: «маніпулятивний» і «продуктивний». Відповідно до першого, управління інформацією полягає, наприклад, у не допуску в інформаційний простір небажаної інформації та осіб, зменшенні значущості події шляхом підкреслення її негативних характеристик, передуманні викладу матеріалу автономних оцінок, які впливають на формування ставлення громадськості до новини тощо. У даному випадку комунікатор, вступаючи в

комунікацію з аудиторією, за допомогою замовчування, применшення значущості, іронічного або негативного висвітлення події тощо має на меті таємно вплинути на вибір або дії аудиторії, щоб досягти певної мети. Що стосується другого підходу, то, як зазначалось автором раніше, під управлінням інформаційно-комунікаційними потоками розуміється свідомий, цілеспрямований та ефективний вплив на зміст, інтенсивність, напрями політичної комунікації з метою досягнення стабільного розвитку політичної системи, у результаті якого кожен з її елементів отримує власну користь [54]. У рамках продуктивного підходу серед найважливіших завдань, які має вирішити управління інформаційно-комунікаційними потоками, слід відзначити, по-перше, виявлення інформаційних масивів і потоків, необхідних для ефективного політичного керівництва суспільством; по-друге, збір і обробку даних, затребуваних для прийняття політичних рішень і оцінки їх наслідків; по-третє, зберігання інформації, організацію її поширення, а також контроль за інформаційною діяльністю в суспільстві, що передбачає, зокрема, виявлення перешкод для проходження достовірних або необхідних відомостей [55, с. 115].

Політичне маневрування проявляється в застосуванні різноманітних заходів, покликаних забезпечити перетворення різноспрямованих інтересів у стійкий політичний альянс, який фактично сприяє функціонуванню існуючої політичної влади. Цей метод може бути у формі: вияву можливостей політичного компромісу між сторонами, що протистоять одна одній; заміни засобів досягнення цілей (декларується мета, що відповідає інтересам більшості населення, і засоби, за допомогою яких вона буде досягнута). Але це все робиться для того, щоб виграти час, який буде використаний для застосування інших засобів стабілізації – зміни політичного лідера (не досягнувши раніше поставлених цілей, керівництво країни відправляє у відставку, наприклад, Кабінет Міністрів або конкретного лідера, залишаючись при владі).

Політичне маніпулювання – це дії політичної влади, які вона застосовує для забезпечення свого стабільного функціонування, це цілеспрямований вплив на суспільну свідомість через ЗМІ (зусилля ЗМІ спрямовані на «утворення

образу ворога», щоб можна було перекласти відповідальність за невирішені проблеми на інші політичні сили (опозиційні, міфічні), відвернути увагу населення від гострих політичних та соціальних проблем.

Політичне маніпулювання та маневрування відноситься до так званих політико-психологічних операцій, які є інструментом політичного впливу на опонентів, прихильників, нейтральне середовище і громадську думку в цілому, який отримав сьогодні широке поширення. Кінцевою метою таких операцій є влада: забезпечення добровільного підпорядкування супротивників, консолідація і узгоджена діяльність прихильників, забезпечення і підтримання серед союзників високого рівня мотивації до безумовної підтримки проведеного курсу. Ці результати досягаються як діями на свідомість конкретної особистості або цільової аудиторії (через існуючих в її середовищі ньюсмейкерів і лідерів думок), так і через формування відповідної громадської думки, яка здатна чинити тиск на опонентів. Найважливішим елементом цих операцій є технології інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість, до них додається організаційна складова у вигляді єдиного задуму і плану їх застосування, керівництва операції, координуючого центру, додаткових сил і засобів, в синтезі з якими цей вплив набуває характеру ефективного інструменту управління політичними процесами. При цьому, технології інформаційного впливу можуть бути як деструктивними (до них відносяться, наприклад, різні види маніпулювання), що переслідують мету нанесення противнику максимально можливих збитків, і, тим самим, забезпечення для себе певної конкурентної переваги, так і стабілізуючими, направленими на мирне врегулювання, вирішення політичних конфліктів.

Основним об'єктом застосування сучасних технологій інформаційно-психологічного впливу є, безумовно, як самі політичні конфлікти, так і конфліктні відносини [54, с. 334]. У сфері міжнародних відносин це – регіональні етнополітичні конфлікти, щодо яких світове співтовариство здійснює зусилля щодо дипломатичного або силового вирішення [167, с. 73].

Сучасні концепції, моделі і технології інформаційно-психологічного впливу на конфлікти розробляються для вирішення зовнішньополітичних завдань і апробуються на міжнародному рівні, але потім, їх основна маса, реалізується в більш простих схемах, на регіональному рівні, інтегрується в конкурентну боротьбу на локальному рівні, при цьому не втрачаючи риси, властиві міжнародним відносинам. Тому такі операції все частіше застосовують навіть великі бізнес-корпорації, які відіграють в світовій політиці все більш помітну і все більш незалежну роль. Їх інтереси в світовій політиці сьогодні все сильніше зближуються з інтересами традиційних учасників міжнародних відносин – держав і міжнародних організацій – і досягаються шляхом застосування одних і тих же засобів і інструментів політичного впливу [113].

Більшість сучасних технологій управління конфліктами, породжених і сформованих практикою міжнародних відносин, застосовуються як до операцій, що проводяться на рівні міждержавного протиборства, так і в сфері економічної конкуренції [157, с. 54].

Технології управління конфліктами безперервно ускладнюються: сьогодні і в політиці застосовуються технології нового покоління, орієнтовані на управління не окремо взятим конфліктом, полем конфліктів, багато з яких спеціально ініціюються там, де необхідно зовнішнє середовище зробити слухняним та керованим. Саме тут лежать витoki таких популярних на Заході напрямків, як рефлексивне управління і управління кризами, однаково успішно застосовуються як до міжнародних конфліктів, так і до локальних регіональних конфліктів.

Незважаючи на завершення епохи глобального протистояння, в світі загальна кількість міжнародних конфліктів не тільки не скорочується, але продовжує зростати, виникають їх нові форми, які не регулюються традиційними політичними інструментами. Сучасні конфлікти стали одним з провідних факторів нестабільності в світі, вони мають тенденцію до розростання, залучення все більшої кількості учасників. Міжнародні відносини все частіше стають полем політичних конфліктів.

При цьому на передній план виходять регіональні конфлікти, які характеризуються високою інтенсивністю, широким застосуванням засобів прямої збройної агресії і здатністю залучати до своєї сфери сусідні регіони, руйнуючи історичні системи колективної безпеки. Інколи регіональні конфлікти спеціально ініціюються в районах, що мають стратегічне економічне або військове значення, для того, щоб під виглядом миротворчості забезпечити там військову та політичну присутність. Політичне врегулювання конфліктів, тобто знаходження взаємоприйнятної згоди між учасниками конфлікту політичним шляхом, за допомогою переговорів, політичних технологій і процедур, сьогодні є найважливішою категорією сучасної конфліктології і політичної науки взагалі [113].

Пошук і розробка таких технологій будується на виявленні в конфліктах загальних закономірностей, що дозволяють вирішувати їх мирними засобами. Порівняльний аналіз таких закономірностей дозволяє дати прогноз виникнення і розвитку конфлікту, визначити ефективні методи його врегулювання, що запобігають насильницьким формам його вирішення. Пошук загальних закономірностей і технологій врегулювання сучасних конфліктів – це якісно новий рівень володіння інструментами політичного регулювання сучасних політичних відносин. В умовах інформаційного суспільства вершиною розвитку такого інструментарію стають інформаційно-психологічні технології.

Множинність сучасних політичних конфліктів і дедалі більша небезпека, яку вони представляють для глобального розвитку, вимагають від світової спільноти ефективних заходів щодо їх врегулювання і вирішення. Тим часом міжнародна діяльність по врегулюванню зовнішньополітичних конфліктів сьогодні переживає системну кризу. Згідно зі статтею 52 Статуту ООН, у вирішенні конфліктів абсолютний пріоритет повинен віддаватися мирним засобам, а застосування збройної сили в інтересах «примусу до миру» має здійснюватися тільки за згодою Ради Безпеки ООН. Однак сьогодні цей базовий принцип часто порушується. У цих умовах багато разів підвищується

значимість інформаційно-психологічних технологій як реальної альтернативи силовим методам «примусу до миру» і «гуманітарних інтервенцій» [113].

Найпотужнішим інструментом примусу до миру стають технології формування громадської думки, яка здатна підштовхнути конфліктуючі сторони до зближення на основі мирного переговорного процесу. У цих умовах Україні сьогодні безумовно потрібна виважена інформаційна політика, яка повинна спиратися на власну, національну модель мирного вирішення сучасних політичних конфліктів. Технології інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість населення в зонах конфліктів і поза ними – реальний ефективний інструментарій мирного впливу на конфліктні ситуації з метою їх стабілізації та вирішення, без ризику бути втягнутим в інший збройний конфлікт.

В даному аспекті можна говорити про наявність моделей та технологій інформаційно-психологічного управління політичними конфліктами. Це англо-саксонська модель (США, Великобританія), романо-германська (Західна Європа, Німеччина і Франція), близькосхідна (ісламський світ) і східно-азіатська (Китай, Японія, В'єтнам і т. д.). Всі ці моделі ефективно працюють в зонах політичних конфліктів, не вступаючи у взаємні суперечності, а в деяких випадках і доповнюючи один одного. Їх індивідуальні особливості відображають культурно-цивілізаційні та національно-державні відмінності в світогляді існуючих світових цивілізацій на вирішення конфліктних ситуацій і проявляються в політиці провідних світових лідерів. Слід зазначити, що методи, які застосовуються США і Великобританією та відносяться до англо-саксонської цивілізації, істотно відрізняються від методів і технологій впливу на конфліктну ситуацію країн Східної Азії, Близького Сходу і навіть Європейського союзу [112, с. 120].

В основі англо-саксонської моделі лежить укорінена в свідомості і в підсвідомості ідеологія і світогляд протестантизму: ідеологічні концепції – «експорт демократії», «силове миротворення» і «оксамитові революції» – є відображенням основних норм протестантського світогляду. В основі східно-

азіатської традиційної моделі лежить конфуціанський світогляд і філософське вчення Лао-Цзи. В основі романо-германської моделі лежить досвід конфліктного співіснування різних народів в рамках Європи і історична культурно-релігійна традиція католицизму. В основі близькосхідної моделі, сформованої в культурно-цивілізаційній традиції різних напрямків і течій ісламу, лежить історичний досвід розповсюдження і впливу ісламського світу.

Англосаксонська модель бачить вирішення політичних конфліктів в повній, примусовій трансформації політичних систем конфліктуючих сторін, точніше свого опонента, який повинен прийняти політичні норми і стандарти англосаксонської цивілізації («демократичні інститути»). Традиційно, представники даної моделі використовують як методи силового тиску («силове миротворення», «гуманітарні інтервенції», «боротьба з міжнародним тероризмом»), так і методи несилового впливу («м'яка сила», «оксамитові революції», «психологічна війна»). Англосаксонська модель базується на протестантському світогляді і етиці успішності, корисності кінцевого результату [113].

Східноазіатська модель знаходить вирішення конфліктної ситуації в поступовому, тривалому вбудовуванні (інтеграції) політичних систем і цінностей конфліктуючих сторін, опонентів у власну систему політичних відносин (наприклад, тайванська проблема, «повернення» Гонконгу: «одна країна – дві системи»), в поступовому розчиненні в своїй системі національної ідентичності політичних систем слабших учасників. Відомо зникнення цілих народів, етнічних груп в Китаї в результаті тривалої асиміляції (наприклад, маньчжури).

Близькосхідна (ісламська) модель бачить процес розв'язання політичних конфліктів в перенесенні, проекції історично сформованих в ісламі традиційних механізмів регулювання соціально-політичних відносин в зоні конфліктів, в тому числі, за рахунок розширення ісламського світу і поширення впливу ісламської ідеології. Розподіл світу за релігійним принципом відроджує дух

релігійних воєн, джихаду, який включає в себе як мирні засоби регулювання міжнародних конфліктів, так і збройну боротьбу за віру.

Романо-германська, або західноєвропейська, модель виходить з того, що процес вирішення конфліктної ситуації полягає в зміні поглядів її учасників та в тому, що сторони приймають усталені в Західній Європі етичні норми і стереотипи. Ця модель впливу на політичні конфлікти не ставить завдання шляхом прямого втручання змінити політичні системи в державах-учасницях конфлікту, а прагне керувати свідомістю політичних еліт, що стоять при владі, а також свідомістю різних верств місцевого населення і міжнародної громадськості, спонукаючи їх дивитися на конфлікт очима європейської спільноти.

Англо-саксонська модель реалізується в політиці у вигляді проведених США та їх союзниками відповідних операцій, в яких застосування прямої збройної сили розглядається як сервіс по відношенню до технологій інформаційно-психологічного управління масовою та індивідуальною свідомістю населення як безпосередньо в зонах політичних конфліктів, так і поза ними. Модель такої операції складається з наступної послідовності фаз: політична стратифікація суспільства, політична поляризація страт, контрольована поведінкова реакція і корекція політичної поведінки груп населення та цільових аудиторій, яка заснована на принципі зворотного зв'язку.

Використання таких «якірних» технік стає особливо небезпечним в умовах етнополітичних конфліктів: багато різновидів масових настанов сформувалися протягом тривалого історичного періоду розвитку національної самосвідомості, включаючи прикордонні та агресивні реакції, які вже закладені в етнічній пам'яті і, практично в незмінному вигляді, неусвідомлено (на рівні колективної підсвідомості) передаються з покоління в покоління. Їх не потрібно спеціально формувати під конкретну політико-психологічну операцію. Такі механізми ініціації цих реакцій досить часто спрацьовують в історичній практиці міжнаціональних конфліктів та «перемикають» населення будь-якого

етнічного анклаву зі стану мирного добросусідства в стан невмотивованої агресії [112, с. 122]. Прикладом є сучасні відносини між Україною та Росією.

Сьогодні такі операції будуються в рамках двох основних ідеологічних концепцій: концепції «жорсткої сили» (представленої школою неореалізму К. Уолтца, Р. Гілпіна, Б. Бузана), заснованої на принципі пріоритетності «силового миротворення», в рамках якої вважається морально виправданим превентивне застосування збройної сили проти учасників конфлікту, якщо є явні ознаки того, що конфлікт може стати загрозою політичної стабільності в регіоні і перерости в гуманітарну катастрофу; концепції «м'якої сили» (представленої школою неолібералізму), що спирається на ідеологічну установку на «експорт демократії», заснованих на методах ненасильницької зміни конституційного устрою.

Обидві концепції не дублюють, а взаємодоповнюють один одного, відрізняючись виключно за швидкістю досягнення завданого політичного результату:

– концепція «жорсткої сили» дуже ефективна для здійснення силового впливу на противника з метою отримання політичних переваг, причому принцип «силового миротворення» дозволяє використовувати методи насильницького примусу і в мирний час;

– концепція «м'якої сили», як правило, розрахована на відкладений результат: підготовка і проведення таких операцій вимагає часу. Однак ефект від таких технологій зберігається протягом більш тривалого часу.

Концепція «силового миротворення» передбачає, що превентивне застосування збройної сили розвиненими демократичними країнами є виправданим; держави західного світу, які побудували відповідні моделі демократичного суспільства, здатні швидше і краще оцінювати загрози демократії, що виникають в результаті зародження та ескалації нових конфліктів, ніж традиційні колегіальні органи та інститути (такі як ООН), в які входить досить чимало країн з нерозвиненою демократією, чий світогляд заважає їм своєчасно оцінити небезпеку. При цьому, головною ознакою

міжнародної небезпеки конфлікту є міжнародна громадська думка, чия оцінка конфліктної ситуації вважається більш значущою і оперативною, ніж реакція традиційних міжнародних інститутів і інколи випереджає офіційну позицію ООН, тим самим знижується роль цієї організації і ставиться під сумнів здатність її оперативно реагувати на загрози міжнародній безпеці. Однією з технологій формування громадської думки в рамках концепції силового миротворення є технологія формування образу міжнародного тероризму [102].

На відміну від силового миротворення, концепція м'якої сили – це технології забезпечення добровільного підпорядкування одних суб'єктів міжнародного права іншим. Ці технології засновані на визнанні абсолютної переваги в сфері ідеології, політики, економіки, моралі деяких держав. Причому підпорядкування має бути саме добровільним, що визначає пріоритетність використання ненасильницьких методів. До них, в першу чергу, відносяться технології інформаційно-психологічного впливу на свідомість, які використовуються в сучасних операціях психологічної війни. Один з кращих прикладів застосування таких технологій на практиці - оксамитові революції.

Східноазійські методи інформаційно-психологічного впливу на перебіг політичного конфлікту базуються на традиційних ціннісних установках, перш за все конфуціанства, що залишаються, незважаючи на всі ідеологічні віяння, основою світогляду китайського та інших спільнот Східної Азії. Традиційні цінності конфуціанської етики визначають відносини не тільки в рамках сім'ї, а й у відносинах між різними соціумами. Не тільки в Китаї, але й в Японії, Південній Кореї, Сінгапурі та інших країнах Східної Азії конфуціанська етика виявляється домінуючою в громадській думці, і без її урахування важко іншими методами впливати на свідомість.

Слід також враховувати стійкість окремих рис зовнішньополітичних доктрин Китаю протягом більш ніж трьохтисячолітньої історії. Тут мова йде про так звані «відкладені рішення», які є однією з форм впливу на процес вирішення політичного конфлікту. Проблема залишається невирішеною, їй

можна завжди скористатися як інструментом інформаційного тиску, в тому числі й на переговорах.

Провідні держави Євросоюзу, перш за все Німеччина і Франція, а також Бельгія, Іспанія, Італія, які умовно можна об'єднати в романо-германську цивілізацію, в застосуванні технологій інформаційно-психологічного впливу на конфлікти дотримуються тактики психологічного управління, але з урахуванням національно-державної специфіки.

На відміну від ЄС, ісламський світ, незважаючи на його позначення як єдиної культурно-цивілізаційної спільності, насправді є складною системою. Дезінтеграція ісламу на безліч релігійно-правових шкіл і течій свідчить про те, що відмінності, специфіка кожного напрямку іноді превалює над загальними принципами і догматами релігії. Відмінності в догматиці ісламу зачіпають не тільки основи віровчення, але й сфери соціального, культурного, політичного життя та економічні відносини. У географічному і геополітичному відношенні мусульманський світ розпадається на центр та периферію, на території є країни з арабським і неарабським населенням, на регіони, де зароджувався і розвивався іслам і на простори так званої вторинної ісламізації

Наприклад, ханафітський сунізм вахабітського толку закликає до жорстокої боротьби за чистоту ісламу, його адепти відрізняються фанатизмом і екстремізмом у відстоюванні догматів віри, в протиборстві зі своїми політичними противниками. У зв'язку з цим методи, прийоми інформаційно-психологічного впливу на маси віруючих зберігають загальні риси переважно в міжцивілізаційному протистоянні, ідеологічному протиборстві з іншою релігією, культурою; в той же час всередині самого ісламу відбувається не менш запекла боротьба за утвердження панівного впливу тієї чи іншої школи на свідомість. Тому необхідно розглядати методи політико-інформаційного впливу ісламу на трьох рівнях: цивілізаційному, регіональному і національному, що, певною мірою, відповідає рівням існуючих міжнародних конфліктів. На цивілізаційному, а по суті, глобальному, рівні іслам виступає як альтернатива західному ліберально-демократичному світу: в ісламській

доктрині існує своє розуміння і трактування світопорядку, яку він прагне спроектувати на зони міжнародних конфліктів. Разом з тим, механічне перенесення технологій такого впливу з одного культурно-цивілізаційного середовища на інше, без урахування особливостей, може привести до поглиблення та ескалації конфлікту. До таких наслідків привела інформаційна акція в Данії, Франції та інших європейських країнах з карикатурними зображеннями пророка Мухаммеда [113].

Таким чином, політичні маніпуляції найбільше і найчастіше використовуються з метою досягнення влади, її реалізації та утримання. Мета будь-якого маніпулятора чи групи маніпуляторів – підпорядкувати власній волі іншу людину чи групу людей. Звідси – релігійні війни, глибокі національні сутички і конфлікти, фанатизм, екстремізм, тероризм та інші явища, основою яких є передусім вторгнення в глибинні почуття не лише окремих людей, а й великих соціальних груп, цілих народів і націй.

У політичній маніпуляції використовують мову жестів; окремі характерні звички; риторику тощо. Однак, найсильніше і найрезультативніше політичне маніпулювання здійснюється за допомогою мас-медіа – преси, радіо, телебачення, реклами та інших інформаційних засобів.

Завдяки засобам масової інформації створюються й ефективно використовуються як елементи політичного маніпулювання різноманітні іміджі, образи, умовні формули і штампи, стереотипи поведінки, подаються заздалегідь заготовлені відповіді на запитання, що хвилюють багатьох людей. Маніпулятивний арсенал засобів масової інформації такий: навмисне перекручування реального стану речей шляхом замовчування одних фактів і нав'язування інших; публікація нереальних (брехливих) повідомлень; пробудження в аудиторії негативних емоцій за допомогою візуальних засобів або словесних образів тощо.

Політичне маніпулювання має багато спільного з політичною демагогією як формою свідомого обдурювання широких мас, спекуляції на реально існуючих труднощах та проблемах, потребах і сподіваннях громадян.

Політичний демагог застосовує такі засоби, як перекручування реальності, популізм, підтасовування фактів, виголошування безвідповідальних заяв, обіцянок, облудні присягання, визначення винних, ворогів, боротьба з якими нібито поліпшить існуюче становище, тощо. Політична демагогія традиційно найбільше поширюється в період соціально-економічної нестабільності в суспільстві.

В рамках політичного маніпулювання та маневрування також використовують політичні міфи. Міф – це розповідь як символічне відображення деяких подій, що існували в окремий народів у певний час. Крім того, завжди існувала певна міфологізація тих або інших історичних актів та подій. Існує кілька визначень політичного міфу: політичний міф – це реакція на неможливість раціонально пояснити радикальні зміни, які відбуваються; політичний міф – це символічна мовна форма політичної культури, що має ті ж цілі, що й ритуал. Міф – це драматичне, символічно сконструйоване зображення реальності, яке суспільство сприймає на віру.

У політичні міфи люди вірять, оскільки це дає змогу зрозуміти щось незрозуміле та невідоме. Їх використовують з метою мобілізації значної кількості людей для здійснення певних дій. Існують такі типи політичних міфів: основні, або провідні; героїчні; псевдоміфи. Основні міфи дають змогу, певним чином, формувати, спрямовувати колективну або загальнонародну свідомість. До них належать міфи про окремі нації (наприклад, про великі нації тощо), держави, політичні устрої, режими, форми правління. Існує чимало міфів про унікальність окремих політиків - державних, громадських діячів, народовладдя тощо. Героїчні міфи пов'язані, насамперед, з конкретними особами (політичними або державними діячами, лідерами). Псевдоміфи – це міфи сучасної, тимчасової та нетривалої дії. Конструюють міфи суб'єкти політичного процесу, а поширюються фактично всіма засобами інформації з урахуванням того, що міфи сприймаються суспільством та потребують водночас чимало зусиль для спростування та деміфологізації.

Політичне маневрування полягає в перерозподілі певної частини суспільно-політичного продукту. Його обсяги залежать від об'єктивних розмірів суспільно-політичного продукту; рівня політичної напруженості, яка існує в суспільстві; гнучкості; ступеня професіоналізму політичного керівництва та інше.

Завдання цього методу полягає у зменшенні масштабів соціально-політичних наслідків політичних конфліктів, масового невдоволення населення, запобігання різних форм протесту і направлених, в першу чергу, на збереження політичної стабільності. Форми використання цього методу є різними та залежать від структури політичного процесу. Політичне маневрування інколи застосовується у вигляді одноразового надання матеріальних ресурсів населенню. Такі заходи у формі піклування та взаємодопомоги здійснюються недержавними інститутами, неурядовими організаціями, церквою, профспілками, окремими особами.

Політичне маневрування включає в себе широкий спектр заходів, які покликані забезпечити перетворення різноманітних інтересів в стійкі політичні орієнтації, які б сприяли функціонуванню існуючої політичної влади. Серед форм реалізації цього методу можна виділити: виявлення можливості політичного компромісу між протиборчими силами, який в тій чи іншій мірі відповідає короткочасним або довготривалим інтересам обох сторін. Оптимальним підсумком такого компромісу вважається досягнення стійкого консенсусу, що не виключає певної конфронтації сторін, але утримує її у прийнятних межах; підміна засобів досягнення мети - проголошується мета, яка відповідає інтересам більшості населення країни або окремим політичним групам, з якими уряд знаходиться у конфронтації. Разом з тим, пропоновані для досягнення мети засоби не забезпечують досягнення декларованої мети. Цим досягається виграш часу, який використовується політичною владою для застосування інших методів стабілізації системи; зміна політичного актора – у відповідний момент політична сила, яка взяла на себе обов'язок досягти певної мети и не досягла її, певною мірою втрачає громадський кредит довіри. Тоді, в

інтересах збереження влади того чи іншого соціального прошарку, запобігання гострої форми конфлікту та стабілізації системи в цілому, проводиться політична рокировка. Організація або конкретний лідер, які втратили свою легітимність, йдуть з політичного поля. Їх місце займає інша організація або лідер, але мета не змінюється. Ця форма політичного маневрування застосовується досить часто (наприклад, зміна кабінету міністрів).

В рамках політичного маніпулювання та маневрування можна виділити таку їх форму як створення образу ворог. Сутність цього методу – перекладання відповідальності за не вирішення актуальних проблем на інші політичні сили (у більшості випадків, опозиційні, а інколи й міфічні) та відволікання уваги суспільства від важливих політичних та соціально-економічних завдань. Крім того, даний метод несе певний заряд загострення конфліктної ситуації. Це особливо проявляється у випадку, коли уразі його використання увага акцентується на національне питання. Особлива конфліктогенність цього політичного засобу проявляється у багатонаціональних країнах.

Дестабілізації суспільної системи значною мірою сприяє формування в ній контреліти, яка відіграє роль інтегратора суспільного невдоволення та одночасно може стати авангардом антиурядового конфронтаційного руху. Такі контреліти найчастіше утворюються у результаті незакінченої кадрової політики. Соціальні групи, які не потрапили по основному складу політичної еліти накопичуються у відповідному соціально-політичному прошарку та розгортають антиурядову активність. У разі створення такої контреліти діюча політична влада, за для запобігання конфліктних ситуацій створює умови для її інтеграції в існуючу систему влади. Така інтеграція проходить або шляхом персонального (формального або неформального) включення до складу еліти, або залучення до здійснення влади організацій та рухів, що знаходяться під впливом контреліти. Але, не можна вважати, що контреліта та системна опозиція це є одне і теж. Слід зазначити, що мета та політичні захоплення контреліти, у цілому, є схожими з метою влади. Опозиція ж ставить на меті

повну дестабілізацію існуючої системи та створення своєї, відмінної від існуючої системи.

4.2. Практичні прийоми третьої сторони щодо вирішення політичних конфліктів.

Посередництво – це процес, у якому третя сторона (посередник) допомагає сторонам конфліктної ситуації провести переговори, спрямовані на досягнення взаємоприйняттого рішення. Синонімом терміну посередництво є слово медіація.

Посередник (медіатор) стимулює конструктивне обговорення спірних питань і сприяє порозумінню сторін, передусім, через впровадження певних процедурних правил, формування порядку денного переговорів, впливу на атмосферу, в якій відбуваються переговори. Посередництво є творчим процесом. Велику роль тут відіграють інтуїція, досвід, особистість посередника, що мають допомогти йому обрати тактику дій, яка буде адекватною: специфіці конфлікту; стилям поведінки в конфлікті й на переговорах сторін конфлікту; цілям посередництва.

Основне завдання посередника в прийнятті відповідного рішення для сторін врегулювання спірного питання. При цьому, досягнення згоди розглядається як поетапний процес, зумовлений з'ясуванням певної спільності та взаємозв'язку інтересів сторін, зростанням їхньої взаємної довіри й готовності до спільного пошуку збалансованого вирішення конфлікту. Як правило, посередник намагається стримати ескалацію конфлікту, але в окремих випадках може допускати тимчасове загострення у відносинах сторін із метою продемонструвати їм непродуктивність обраної ними тактики ведення переговорів.

Щоб зрозуміти місце посередництва серед інших форм залучення третьої сторони до вирішення конфлікту, слід згадати, які ще форми існують. Як правило, їх розміщують у послідовності від тих, за яких самі сторони

приймають рішення, до тих, де це рішення передається третій стороні. Таким чином, ми отримуємо послідовність: фасилітація – медіація – медіація – арбітрація – арбітрація – міні-суд – приватне правосуддя – суд. Доцільно пояснити ці терміни, оскільки в Україні деякі з названих форм діяльності не набули поширення.

Фасилітація – організація в групі процесу колективного розв'язання проблем. Практика запрошення фасилітатора для проведення зборів поширена в США. В Україні фасилітація як особливий вид професійної діяльності не набула поширення, хоча існують сфери, де застосування є перспективним. Функцію фасилітатора, тобто людини, яка організовує групове дослідження проблеми, її обговорення, висунення, фіксацію й оцінку різних способів її розв'язання, забезпечує активну і рівноправну участь усіх членів групи в процесі пошуку рішення, – може виконати й один із членів групи, який має навички конструктивного управління.

Медіація – процес, де незалежна третя особа допомагає сторонам дійти згоди. Це добровільна, неформальна і гнучка процедура. Її перевагою є конфіденційність, а також те, що сторони конфлікту спілкуються безпосередньо, а не через своїх представників (адвокатів, юрисконсультів) і, таким чином, не втрачають контролю над процесом. До переваг медіації відносять також рівноправність сторін і те, що вона може заощаджувати час і гроші сторін (порівняно з судовою процедурою). Існують різні моделі медіації. За найбільш м'якими моделями посередник переважно слідкує за процедурою, не прагне сам дослідити ситуацію і, звичайно, не вносить власних пропозицій щодо шляхів урегулювання. В інших моделях посередник спільно зі сторонами досліджує факти, підштовхує сторони до аналізу фактів і можливих шляхів розв'язання конфлікту, використовує засоби тиску або заохочення сторін до прийняття запропонованого ним рішення. Водночас, прийняття рішення залишається прерогативою сторін. Також посередник може бути більше орієнтований на вирішення проблеми і досягнення домовленості або на поліпшення (відновлення) відносин між конфліктантами.

Медіація – це процедура прогресивного втручання в конфлікт, в ході якої її учасники за допомогою нейтрального посередника (медіатора) планомірно виявляють проблеми і шляхи їх вирішення, шукають альтернативи і намагаються досягти прийнятної угоди, яка відповідало б їх інтересам. Отже, медіацію (посередництво) слід розуміти передусім як процес, що дозволяє просувати політичний конфлікт у бік його вирішення. Медіація – це цілеспрямоване втручання, здатне спочатку послабити конфлікт, потім підготувати ґрунт для прийняття зважених рішень і, нарешті, вирішити його.

Основні цілі медіації полягають у наступному: розробити план майбутніх дій (проект угоди), який учасники змогли б прийняти за основу; підготувати учасників до того, щоб вони повною мірою усвідомлювали наслідки власних рішень; нейтралізувати негативні ефекти політичного конфлікту за рахунок допомоги учасникам в розробці прийнятної для них резолюції.

Медіація допомагає послабити перешкоди, що заважають ефективній комунікації між учасниками; максимізувати можливість дослідження альтернатив; врахувати інтереси всіх залучених в процес сторін; створити модель для вирішення конфлікту в майбутньому.

Стадії медіаторського процесу: формування структури і довіри; аналіз фактів та виявлення проблем; пошук альтернатив; взаємодія і прийняття рішення; складання підсумкового документу; правова процедура та затвердження угоди; виконання, перегляд і корективи угоди.

При цьому дві останні стадії можуть бути відсутні зовсім (якщо прийнята угода вичерпує проблему і стосується тільки учасників медіації) або проводитися самостійно, без участі посередника [115, с. 72].

Поняття фасилітації і медіації досить близькі, але між ними є певні відмінності: мета – медіація спрямована на досягнення згоди між сторонами, фасилітація – на пошуки найкращого рішення; характер відносин – медіація застосовується у ситуації спору, суперництва, ворожості, для початку фасилітації потрібна проблема, а незгоди може й не бути; процедура – медіація вимагає конфіденційності, фасилітація – ні; про фасилітацію говорять

здебільшого тоді, коли мають справу з великою групою. Медіація найчастіше стосується двох сторін, хоча може бути і багатосторонньою.

В науці виділяють такі основні практичні підходи в діяльності третьої сторони: діяльність, спрямована на запобігання конфліктів, насамперед збройних; діяльність по встановленню миру; миротворча діяльність; діяльність по закріпленню миру. В основі першого підходу, спрямованого на запобігання відкритої фази розвитку конфлікту, лежать принципи превентивності. Основне завдання в рамках даного підходу полягає в тому, щоб не допустити насильницького розвитку конфліктних відносин. Це реалізується шляхом встановлення довіри між сторонами, збору і аналізу фактичного матеріалу, обміну точками зору про події, що викликають стурбованість. Велике значення тут мають освітні та інші програми, спрямовані на формування установок з використання мирних засобів при вирішенні конфліктів. У теоретичному відношенні цей підхід може бути орієнтований як на дослідження з попередження конфліктів, так і на теоретичні роботи по їх вирішенню. Діяльність по встановленню миру зазвичай розгортається в тому випадку, якщо конфлікт вже досяг збройної стадії. В концептуальному відношенні даний підхід заснований на дослідженнях щодо залагодження конфліктів. Головним засобом дій по встановленню миру є здійснення тиску на сторони з тим, щоб змусити учасників збройного конфлікту припинити насильницькі дії і перейти до пошуку вирішення проблеми мирним шляхом. Саме примусовий характер цих дій по відношенню до конфлікуючих сторін є основним обмеженням при використанні цього підходу на практиці. У рамках розглянутого підходу найбільш часто використовуються такі засоби, як санкції щодо протиборчих сторін або ініціаторів конфлікту, а також введення миротворчих сил, створення буферних зон та зон, вільних від польотів.

Засоби, що використовуються в діяльності по встановленню миру в цілому, не призначаються для пошуку мирного вирішення проблеми, а орієнтуються на досягнення перемир'я, зниження гостроти конфлікту. Вони передбачають лише розведення протиборчих сторін і обмеження контактів між

ними. Зазвичай їх застосовують на першій, стабілізаційній фазі врегулювання конфлікту. У деяких випадках діяльність третьої сторони обмежується діями по встановленню миру. Цей факт викликає найбільшу критику з боку опонентів даного підходу. Їх основний аргумент полягає в тому, що ефективність такого впливу на конфлікт вельми сумнівна, тому, що конфлікт може знову розгорнутися в майбутньому, причому з більшою силою.

Миротворча діяльність у теоретичному плані також значною мірою орієнтована на напрямок по залагодженню конфліктів, проте в цьому підході використовуються і ті ідеї, які розробляються в рамках досліджень з вирішення конфліктів. Для даного дослідження це має важливе значення. На відміну від попереднього підходу, тут діяльність спрямована не тільки на те, щоб знизити рівень протистояння сторін, але й знайти вирішення проблеми мирним шляхом. З цією метою вдаються до різних варіантів посередництва і переговорів між протиборчими сторонами. Діяльність посередників може починатися ще в розпалі збройної боротьби одночасно з діями по встановленню миру. Потім, застосовуються переговорні процедури. Таким чином, даний підхід в принципі охоплює всі три фази врегулювання конфлікту, але основне значення він набуває на комунікаційній (встановлення контактів між учасниками конфлікту) і на переговорній (надання допомоги у проведенні переговорів) фазах.

Результатом миротворчої діяльності не завжди є вирішення протиріч (часто виявляється лише зниження рівня протистояння), тому вона нерідко вимагає гарантій.

Перша основна проблема, з якою стикаються практики, що працюють в рамках підходів, пов'язаних з діяльністю по встановленню миру і миротворчістю, полягає в тому, що багато конфліктів вдається тільки «пригасити», причому на якийсь обмежений період. Безсилля що-небудь зробити протягом довгого часу, а також великі матеріальні витрати, часто з жертвами серед миротворців, неодноразово породжували сумніви в доцільності втручання у збройні конфлікти. Це породило сумніви в доцільності застосування таких засобів впливу та вимоги звести до мінімуму участь третьої

сторони у врегулюванні конфліктів. На реальну політику сумніви такого роду особливого впливу не здійснили. Скоріше взяли гору інші настрої, що ґрунтувалися на тому, що участь у врегулюванні конфліктів безсумнівно породжує безліч проблем і не завжди веде до успіху. Однак та загроза, яку таять в собі сучасні конфлікти для решти членів світового співтовариства, занадто серйозна, щоб її ігнорувати. Ще одним аргументом тут є те, що дійсно важко оцінити ефективність втручання третьої сторони, пов'язану з встановленням миру і миротворчістю. Але ж не менш складно визначити й те, як розвивалися б події без такого втручання.

Друга проблема при використанні двох названих підходів полягає в тому, що третя сторона виходить з раціональності поведінки конфліктуючих сторін. Особливо це стосується миротворчості. В реальних умовах міжнародних, етнічних та інших конфліктів, по-перше, занадто багато факторів, що впливають на розвиток подій, прорахувати які дуже важко, а відтак, і важко діяти суто раціонально, не покладаючись на інтуїтивні оцінки; по-друге, учасники конфлікту схильні до непередбачуваних ірраціональних дій і емоційних реакцій.

Нарешті, третя проблема полягає в тому, що обидва підходи передбачають, в основному, роботу з лідерами конфліктуючих сторін, рівень масової свідомості тут фактично не зачіпається.

Діяльність по закріпленню миру орієнтована на вирішення конфліктів. Її мета – домогтися остаточного вирішення суперечностей мирним шляхом, для чого необхідно, як вважають представники даного підходу, наведення мостів між людьми. Основна роль в його реалізації належить організації міждержавного співробітництва (створення та розвиток спільних проектів економічного, соціального, культурного розвитку), а також неофіційними, громадськими організаціями, дослідниками, що працюють в рамках напрямку вирішення конфліктів і займаються практикою організації неофіційних контактів.

Діяльність по закріпленню миру реалізується і після підписання домовленостей, тобто вона охоплює також постконфліктну стадію. Крім контактів та реалізації спільних проектів тут велике значення має просвітницька робота, спрямована на формування установок ненасильницького розв'язання конфлікту, з використанням засобів масової інформації.

Проблема, з якою стикаються представники розглянутого напрямку, полягає в тому, що далеко не завжди вдається усунути причину конфлікту. У більшості конфліктних ситуацій остаточне або повне вирішення виступає скоріше як ідеальна мета на майбутнє. Інколи процес вирішення політичного конфлікту займає багато років (наприклад, конфлікти у Північній Ірландії, на Близькому Сході та в багатьох інших місцях планети).

У більшості політичних конфліктів, особливо найбільш серйозних і тривалих, рідко вдаються до використання лише якогось одного підходу, частіше застосовують декілька. Впливаючи на різні структури і механізми, різні підходи дозволяють комплексно і гнучко впливати на політичний конфлікт з метою його мирного розв'язання. Так, навряд чи можлива успішна діяльність по закріпленню миру, якщо сторони залучені в збройне протистояння. Фактор насильства тут буде грати вкрай негативну роль. Миротворча діяльність теж буде малоефективною, якщо вироблені рішення не будуть підтримані на рівні масової свідомості.

Все це означає, що повинна вестися паралельна робота по закріпленню миру. У свою чергу відсутність офіційних угод заважає зустрічам між представниками конфліктуючих сторін, і навпаки, їх наявність полегшує подібні зустрічі. Врегулювання (залагодження) може виступати як перший щабель на шляху до остаточного вирішення політичних протиріч. Однак для того, щоб врегулювання було ефективним, паралельно повинна йти робота на рівні ворогуючих громад, зачіпати різні їх шари і спрямована на зміну їх цінностей і установок по відношенню до політичного конфлікту, а також на попередження військових дій там, де вони ще не почалися.

Займаючись практичною роботою по врегулюванню та вирішенню політичних конфліктів, необхідно мати на увазі, що їх специфіка, передбачає більшою чи меншою мірою орієнтацію на конкретний підхід. Так, тривалі етнічні конфлікти, що мають глибокі історичні корені швидше вимагають технологій, що розробляються в рамках «миробудівництва». Велике значення тут має і робота з попередження збройних зіткнень.

Головними функціями посередництва в процесі вирішення конфліктів є інформаційна, герменевтична, соціокомунікативна, фасилітаційна, терапевтична, корекційна, встановлення співпраці, вирішення проблем, розвиваюча, креативна, стимулююча та консультативна.

Інформаційна функція посередництва полягає в передачі інформації від однієї конфліктуючої сторони до іншої і навпаки. Посередник забезпечує при цьому як прямий, так і зворотній інформаційний зв'язок. Герменевтична функція полягає в «перекладі» сенсу повідомлень конфліктуючих сторін, спрямованих один одному. Соціокомунікативна функція посередництва близька за змістом до герменевтичної і означає забезпечення взаєморозуміння учасників конфліктної взаємодії. Взаєморозуміння взаємодіючих суб'єктів є дуже важкий процес, особливо в рамках вирішення конфліктної ситуації.

Фасилітаційна функція пов'язана з ефектом соціальної фасилітації - це підвищення швидкості або продуктивності діяльності індивіда внаслідок актуалізації в його свідомості образу, що виступає в якості суперника або спостерігача за діями даного індивіда.

Терапевтична функція спрямована на усунення емоційних станів, зняття болісної напруженості і невротичних симптомів у конфліктуючих сторін. Є кілька прийомів такої психотерапії, наприклад, переадресування негативних емоцій з одного об'єкта на іншого.

Корекційна функція означає перцептивно-сміслову зміну взаємодії конфліктуючих сторін, усунення смислових спотворень в переданій інформації, негативних установок до її джерела.

Креативна функція – це функція пошуку варіантів угоди, яка б підходила для обох конфлікуючих сторін. У більшості випадків ці сторони допускають такі прорахунки, які перешкоджають створенню варіантів: передчасне судження; пошук єдиної відповіді; переконаність в неможливості альтернатив, думка, що рішення їх проблеми – це тільки їх проблема.

Стимулююча функція посередництва пов'язана з цілеспрямованим використанням стимулів. Стимулювання в процесі врегулювання конфліктів, спонукає конфлікуючі сторони до певних бажаних дій, призводить до формування відповідного мотиву, актуалізації мотиву, посилення мотиву, компенсації мотиву.

Посередництво складається в послугах, що вказуються конфлікуючим сторонам з метою допомогти в діагностиці, аналізі та практичному вирішенні проблеми, що породила конфліктну ситуацію (консультативна функція [103, с. 78]). Так, консультативна функція може мати сенс і пояснення, інтерпретацію мотивів дій конфлікуючих сторін (герменевтичний сенс) і досягнення їх взаєморозуміння (соціокомунікативний сенс), зняття емоційної напруги (терапевтичний сенс). Вона може бути також направлена на вирішення проблем, полегшення прийняття рішень (сенс фасилітації) і т. д. Теж саме можна сказати про багатозначність і інших функцій – корекційну, інформаційну, розвиваючу, креативну. Тому, практичні дії посередника мають, як правило, багатофункціональну спрямованість. І це природно, оскільки вони спрямовані на одних і тих же осіб, обтяжених конфліктом і стурбованих необхідністю його врегулювання. Але значимість або, інакше кажучи, пріоритетність окремих функцій виявляється неоднаковою в різних ситуаціях. В одній ситуації переважають завдання, скажімо, інформаційного характеру, в іншій – корекційного, в третій – креативного і т. д. Отже, важливо чітко уявляти зміст кожної окремої функції, її можливості і межі, взаємозв'язок функцій, способи (технології) їх спрямованого здійснення.

4.3. Застосування групових ефектів та фасилітації в якості допоміжних факторів в процесі вирішення політичних конфліктів

Групові ефекти – це механізми функціонування групи, за допомогою яких здійснюються групові процеси і досягаються групові стани. Вони забезпечують інтеграцію індивідуальних дій у спільній груповій діяльності і спілкуванні. Розглянемо такі основні групові ефекти, які безпосередньо впливають на конфліктний процес в політичному полі: ефект соціальної фасилітації; ефект «приналежність до групи»; ефект «мислення у групі»; ефект «конформізму»; ефект «моди» (наслідування); ефект «ореолу»; ефект групового фаворитизму»; ефект «групового егоїзму»; ефект «маятнику»; ефект «хвилі»; ефект «пульсару»; ефект «бумерангу»; ефект «ми – вони».

Ефект соціальної фасилітації пов'язаний з посиленням домінантних реакцій у присутності інших, тобто, присутність інших спонукає людей до більш енергійних дій. Ефект присутності інших може як підсилювати, так і знижувати мотивацію людини. Підвищене соціальне або політичне збудження сприяє формуванню домінуючої реакції. Однак тоді, коли відомий алгоритм рішення та правильної відповіді людина не бачить, соціальне збудження, тобто несвідома реакція на присутність інших, ускладнює розумові операції (аналіз, синтез, встановлення причинно-наслідкових зв'язків) і приводить до неправильного вирішення політичних протиріч. Увага людини переходить з вирішення політичних проблем на оточуючих людей. Присутність інших людей виявляється найсильнішим стимулятором і сприяє правильному вирішенню політичних конфліктів.

Ефект приналежності до групи полягає в тому, що людина, ототожнюючи себе з якою-небудь групою, прагне оцінити її позитивно, піднімаючи таким чином статус групи і власну самооцінку. Групова політична ідентичність є установкою на приналежність до певної політичної групи. Як і будь-яка установка, вона складається з трьох компонентів – когнітивного, емоційного і поведінкового – і регулює поведінку людини в політичній групі.

Ефект мислення у групі – це спосіб вирішення політичного конфлікту, відповідно до якого пошук згоди стає настільки домінуючим у згуртованій групі, що починає пересилювати реалістичну оцінку можливих альтернативних дій. Цей ефект виникає в ситуації, коли критерієм істинності є згуртована думка політичної групи, яка протиставляється думці окремої людини. У тому випадку, коли члени групи стикаються з загрозою розбіжностей, спорів і конфліктів, вони намагаються зменшити груповий когнітивний дисонанс і усунути виниклі при цьому негативні почуття, намагаючись винайти рішення, яке б влаштувало б усіх, навіть якщо це рішення не буде об'єктивним і розумним з точки зору кожного окремого члена політичної групи.

Зазвичай для політичної групи, яка залучена в таку стратегію вирішення політичного конфлікту, пошук консенсусу стає настільки важливий, що члени групи добровільно відмовляються від будь-яких сумнівів і можливостей поглянути на задачу новим, оригінальним, нетрадиційним поглядом. Таким чином, особа є залежною від політичної групи у своїх контактах з навколишнім світом, у переважній більшості випадків вона схильна поступатися групі. Навіть сенсорна інформація людини може бути перекручена під соціальним тиском.

Ефект наслідування є одним з основних механізмів групової політичної інтеграції. У конфліктному політичному процесі групової взаємодії члени групи виробляють загальні еталони, стереотипи політичної поведінки, слідування яким підкреслює і зміцнює їх членство у групі. Ефект наслідування сприяє адаптації людей у політичний простір, узгодженості їх дій, підготовленості до вирішення політичного конфлікту та розв'язання політичних протиріч.

Ефект «ореолу» – це вплив на зміст знань, думок, оцінок особистості специфічної установки, яка існує в однієї людини по відношенню до іншої. Ефект «ореолу», або «гало-ефект» – явище, яке виникає при сприйнятті та оцінці людьми один одного у процесі спілкування. Ефект «ореолу» виникає в умовах дефіциту часу, щоб докладно ознайомитися з ситуацією або проблемою;

перевантаженість інформацією. Дуже часто ми спостерігаємо такі форми політичної поведінки в період виборчих кампаній, в процесі легітимізації політичного лідера або політичної партії. Людина настільки перевантажена інформацією про різних людей і процеси, що в неї немає можливості і часу подумати детально про кожну окрему ситуацію або людину. Відповідно, виникає неясність, невизначене уявлення про інші події та ситуації. На основі узагальненого уявлення формується представлення, щодо відношення будь якої особи до якоїсь партії або політичної сили. В даному випадку окремо виділяється якась одна риса особистості і відтісняє на задній план всі інші її якості. Фізична привабливість часто є саме такою характерною рисою.

В негативному сенсі цей ефект проявляється в зменшенні переваг об'єкта сприйняття, що приводить до упередженого ставлення до нього з боку інших. Упередження – це специфічна установка суб'єктів, заснована на інформації про негативні якості об'єкта. Така інформація, як правило, не перевіряється на достовірність і надійність, а сприймається на віру, що дуже часто призводить до політичних конфліктів різного рівня та масштабу.

Ефект групового фаворитизму – це тенденція щодо сприяння членам своєї політичної групи, на противагу членам іншої політичної групи. Така форма політичного конфлікту спостерігається в нашій країні протягом останніх років. Ефект групового фаворитизму базується на ефекті «ми і вони», і як би встановлює межу між тими людьми, які з якими-небудь критеріями сприймаються як «свої», і тими, які за цими ж критеріями сприймаються як «чужі». Закономірності дії механізму групового фаворитизму: ефект групового фаворитизму сильніше проявляється в тих випадках, коли для групи дуже значимі критерії порівняння з результатами діяльності і специфіки взаємовідносин з іншими групами, тобто коли групи знаходяться в ситуації конкуренції одна з одною; груповий фаворитизм проявляється сильніше щодо тих груп, критерії порівняння з діяльністю яких не лише значимі для групи, але й відповідають її власним критеріям, тобто в цьому випадку з'являється можливість чіткої однозначної порівнянності груп; членство в групі

виявляється більш важливим, ніж міжособистісна схожість: люди частіше воліють «своїх», хоча і не схожих на них самих по особистісним якостям, і відмовляють у перевазі «чужим», хоча і схожих з ними за поглядами, інтересами, особистісними особливостями; члени групи схильні пояснювати можливий успіх своєї групи внутрішньогруповими факторами, а можливу невдачу – факторами зовнішнього порядку, тобто, якщо група досягає успіху, то вона приписує цей результат собі, але якщо групу спіткає невдача, то група шукає винних поза нею, намагається перекласти провину на інші групи.

Ефект групового егоїзму – це спрямованість групових інтересів, цілей і норм поведінки проти інтересів, цілей і норм поведінки окремих членів групи або всього суспільства. Мета групи досягається за рахунок ущемлення інтересів її окремих членів, заради інтересів суспільства. Груповий егоїзм проявляється в тому випадку, коли цілі, цінності групи, стабільність її існування стають важливішими окремої особистості. Тоді особистість приноситься в жертву цілісності групи, повністю підпорядковується її вимогам і стандартам поведінки. Ефект групового егоїзму може зіграти дуже негативну роль у подальшій життєдіяльності групи та долі її окремих членів.

Щодо розуміння фаз, ритму й інтенсивності конфліктного процесу важливим є ефект «маятника» – це циклічне чергування групових станів стеничного і астенічного характеру. Інтенсивність прояву і тимчасова протяжність станів політичних груп визначаються значущими для членів групи умовами і подіями їхньої політичної діяльності.

Щодо активності поведінки груп в конфліктному процесі на політичному полі цікавим є ефект «пульсара» – це зміна групової активності в залежності від різних політичних стимулів. Групова політична активність проходить цикл: оптимальна активність, необхідна для нормального розвитку політичного конфлікту, підйом активності конфліктного процесу – спад активності – повернення до оптимального рівня активності груп у конфліктному процесі. Ефект «пульсара», як прояв групової політичної активності, полягає в різкому

підвищенні активності на початку конфліктного процесу, потім, коли задача вирішена, в спаді активності.

Ефект «бумерангу» застосовується в аспекті аналізу впливу засобів масової інформації на розвиток політичного конфлікту. Він полягає в наступному: людина, що сприймає інформацію, не визнає її зміст або висновок істинними і продовжує дотримуватися раніше існуючої установки або виробляє нове оціночне судження по відношенню до зазначеної події, але це судження або установка, як правило, виявляються протилежними тій установці, яку намагалися представити засоби масової комунікації.

Дуже важливим для даного дослідження є ефект «ми і вони». Це почуття приналежності до певної групи (ефект «ми») і, відповідно, почуття відстороненості від інших, розмежування з іншими групами (ефект «вони»). Ефект приналежності до тієї чи іншої політичної групи включає два більш приватних ефекти — ефект причетності і ефект емоційної підтримки. Перший виражається в тому, що член політичної групи відчуває себе співпричетним до проблем, справ, успіхів і невдач групи, до якої він реально належить або суб'єктивно зараховує себе. На основі ефекту причетності формується почуття відповідальності за результати діяльності групи. Ефект емоційної підтримки проявляється в тому, що член політичної групи очікує емоційної підтримки, співчуття, співпереживання, допомоги з боку інших членів групи. Він припускає також не тільки емоційну, але й реальну підтримку діями інших членів групи. Якщо така підтримка члену групи не виявляється, то у нього руйнується почуття «ми» – належність до групи, причетності її справах – і виникає відчуття «вони», тобто член групи, який не отримав емоційної підтримки, здатний сприймати свою групу як групу чужинців, не поділяють її інтереси і турботи.

Ефект «ми» виявляється ефективним механізмом для появи політичних конфліктів, особливо це стосується гіперболізації почуття «ми». У той же час, недостатній розвиток почуття «ми» призводить до втрати ціннісно-орієнтованої єдності політичного співтовариства.

Фасилітація – це ефективна технологія вирішення проблем групової роботи. Вона являє собою процес, де фахівець, прийнятний для всіх членів групи, нейтральний і не має права приймати рішення (фасилітатор), допомагає групі поліпшити способи ідентифікації проблем і прийняття рішень за рахунок організації конструктивної спільної діяльності. Фасилітація поступово витісняє недостатньо продуктивні способи розв'язання проблем, як суперечка, дискусія, простий обмін думками, адміністративне рішення, вольовий наказ. Мета фасилітації – вирішити конфлікт усередині групи і допомогти їй прийти до прийняттого для всіх угодою.

Перш ніж починати працювати над процесом, фасилітатор повинен зрозуміти, яка саме поведінка членів групи потребує поліпшення, тобто поставити «діагноз» групової політичної поведінки. Для цього він спостерігає за груповою поведінкою, з'ясовує природу і співставляє існуючі в групі типи поведінки з тими, які, на його думку, здатні підвищити групову ефективність.

Розглядаючи фасилітацію в рамках вирішення політичного конфлікту необхідно зупинитися на теоретичних і практичних питаннях, пов'язаних з технологією фасилітації, яка розглядається як підвищення групової ефективності. В розвинутих країнах технології роботи з великими групами розробляються починаючи з 60-х років ХХ століття і широко застосовуються протягом останніх декількох десятиліть. В Україні цей процес знаходиться на стадії розробки. За останні десятиліття розроблені десятки методів фасилітації великих груп, які успішно застосовуються в конфліктному політичному процесі в різних громадах по всьому світу. В європейських країнах процес широкого поширення створених в Америці технологій фасилітації, таких як конференція «Пошук майбутнього», «Технологія відкритого простору», «Стратегічні зміни в реальному часі», «Саміт позитивних змін», спостерігається з 2000-х років. У той же час європейськими дослідниками і практиками створюються нові технології – наприклад, «Ретроспектива проєктів» Н. Керта. Незважаючи на інтерес до технології практиків, що займаються питаннями організаційного

розвитку політичних конфліктів, а також на її високу ефективність для досягнення змін, наукові публікації українських авторів практично відсутні.

Фасилітація як одна з технологій організаційного розвитку є дуже цікавою для процесу вирішення політичних конфліктів. Особливо цікавим є застосування даної технології в рамках технології змін для конфліктного процесу. Організаційний розвиток конфлікту розуміється в даному випадку як сукупність певних теоретичних концепцій і практичних прийомів, що дозволяють планувати розвиток і зміни в конфліктних ситуаціях. Завданнями є пояснення того, як індивіди, групи, організації, спільноти і навіть суспільства змінюються в процесі розвитку конфліктної ситуації, а також ініціювання, підтримка, полегшення конфліктних змін. Організаційні консультанти, носії відповідних знань і технологій, не є людьми, які керують змінами. Вони є лише третьою стороною, агентами процесу конфліктних змін.

Організаційний розвиток конфлікту стає ефективним, коли учасники політичного конфлікту діють на основі чітко поставлених цілей, у відповідності з розробленими планами для досягнення цих цілей; коли форма слідує за функцією (проблема, завдання або проект визначають, як будуть організовані людські ресурси); коли рішення приймаються людьми, що володіють інформацією, незалежно від того, де вони розташовані в системі ієрархії; коли горизонтальні та вертикальні комунікації в процесі є ефективними: учасники відкриті і спілкуються один з одним, обмінюються необхідною інформацією; коли між окремими індивідами та групами існує мінімум взаємодій, орієнтованих на виграш/програш; коли на всіх рівнях конфліктні ситуації успішно вирішуються за допомогою методів прийняття рішень; коли в організації розвитку політичного конфлікту відсутні міжособистісні зіткнення, енергія витрачається на обговорення ідей; коли організація розвитку політичного конфлікту розглядає себе як відкриту систему, всі частини якої взаємодіють один з одним і з навколишнім середовищем.

Таким чином, вибудовується механізм зворотного зв'язку, що дозволяє сторонам політичного конфлікту і його учасникам використовувати власний досвід його вирішення.

В організаційному розвитку політичного конфлікту його учасники активно втягуються в процес змін, а не лише слідуєть рекомендаціям консультантів, а зміни розглядаються як постійний безперервний процес. Теорії і практики цього підходу пов'язані з особистісними і соціальними аспектами системи – концепції політичного лідерства, групової динаміки політичних процесів, стратегія конфлікту, міжнаціональні відносини. У той час як інші підходи (управлінське консультування, технологічні інновації, операційне управління) сфокусовані на економічних, фінансових і технологічних аспектах організації. Організаційний розвиток політичного конфлікту передбачає розробку, впровадження та посилення політичних змін за допомогою введення нових способів дії.

Можна виділити 3 рівня фасилітації в груповому процесі на політичному полі. В даному випадку, під груповим процесом розуміється сукупність кроків або активностей, які здійснюють учасники політичного конфлікту, виконуючи завдання щодо вирішення даного конфлікту. Перший рівень – рівень макропроцесу, який відображає загальну мету (або кілька цілей), яку повинна досягти група в конфліктному процесі. Прикладами таких цілей може бути розробка стратегії вирішення політичного конфлікту, розвиток команди, вироблення рішення конфлікту і т. д. Другий рівень – рівень методів. Методи – специфічні процеси, які використовуються для того, щоб провести дану групу через певну серію кроків. Прикладами таких методів є «Конференція «Пошук», «Пошук майбутнього», «Динамічна фасилітація», «Саміт позитивних змін» та ін. Третій рівень являє собою мікропроцеси або окремі техніки (такі, як мозковий штурм, аналіз В. Парето, уявні карти тощо), які використовуються на рівні методів.

Фактично, методи фасилітації є апробованим поєднанням технік, збудованих в особливій послідовності, що допомагає досягти цілей на рівні

макропроцесу. Техніки завжди адаптуються з урахуванням особливостей конкретного політичного конфлікту, його унікальної ситуації, особливостей розгортання конфліктного процесу, але послідовність кроків при їх застосуванні повинна залишатися незмінною, для того, щоб досягти поставленої мети.

Велику увагу фасилітатори приділяють методу діалогу. Так, наприклад, восени 2014 року в межах програми «Україна активна: загоєння минулого» відбувся цикл тренінгів для підготовки мережі фасилітаторів діалогів, які допомагають у пошуку порозуміння на місцевому рівні. Навчальний курс було розроблено та проведено спільно з експертами Центру ненасильницької комунікації.

На початок 2015 року мережа фасилітаторів діалогів налічує 20 професійних фасилітаторів. На сьогодні діяльність організації «Основи свободи» і зокрема програми «Україна активна: загоєння минулого» спрямована на розвиток мережі фасилітаторів діалогів в Україні, проведення діалогів в українських громадах, а також розвиток ініціатив із пошуку способів загоєння минулого. Наприклад, у зв'язку із подіями на Майдані в місті Києві у грудні 2013 року група окремих фахових коучив, медіаторів та фасилітаторів, які спеціалізувалися передусім у бізнесовій сфері, запровадила проведення Громадянських діалогів на Майдані «Візьми Майдан з собою» в рамках ініціативи «Культура Майдану в Україні». Діалоги на майдані були спрямовані на розвиток громадських компетенцій учасників подій на Майдані. По суті, вони проводилися між представниками групи громадян, які в цілому підтримували події на Майдані, та були спрямовані на обмін думками та баченнями подальшого розвитку країни. До цього формату практично не були залучені громадяни, які не підтримували громадський протест у Києві. Водночас дана ініціатива поклала початок залученню до роботи у сфері суспільних конфліктів фахових бізнес-фасилітаторів та медіаторів, зокрема представників Національної асоціації медіаторів України.

Тобто, фасилітатори та медіатори з бізнес-середовища, які не змогли залишитися осторонь від подій, що відбувалися в суспільстві, почали застосовувати свої знання і навички у сфері громадсько-політичних та суспільних діалогів. Водночас, через наявність навичок роботи на рівні локальних груп діяльність українських фасилітаторів на сьогодні зосереджується передусім на проведенні діалогів на рівні місцевих громад. Іншою проблемою є те, що переважна більшість українських фасилітаторів, які на сьогодні беруть участь у проведенні суспільних діалогів як громадяни країни, тим чи іншим чином залучені у суспільно-політичний процес та здебільшого представляють проукраїнську сторону. Інформація про українських професійних фасилітаторів, які б представляли проросійську сторону чи перебували наразі на неконтрольованих територіях, наразі відсутня. Через залучення у суспільні процеси та переважання досвіду ведення діалогів на локальному рівні українські фасилітатори часто виявляються неготовими вести діалоги за основним вектором розколу «Київ – Донбас». Ініціативи щодо проведення діалогів між представниками проукраїнських сил та так званих ДНР / ЛНР належать не фаховим фасилітаторам, а журналістам. Ініціативи щодо ведення діалогів, які б тим чи іншим чином включали представників із Криму, взагалі відсутні. Це ускладнює їхнє включення до діалогових процесів.

4.4. Миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання військово-політичних конфліктів.

Міжнародні миротворчі операції й на сьогодні є досить дієвим політичним інструментом врегулювання військово-політичних конфліктів, який забезпечує вирішення комплексу завдань, що не можуть бути вирішені жодною державою окремо. Політичні, гуманітарні, економічні, соціальні та інші глибинні причини конфліктів в більшості випадків не можуть бути ефективно вирішені, якщо їх трактувати незалежно один від одного. Їх потрібно

розглядати комплексно. Тому є важливим своєчасно організувати і скоординувати дії щодо запобігання потенційних або фактичних ситуацій.

Так, В. Лисак одним з механізмів попередження та подолання криз вважає миротворчі операції або миротворчість. Поняття миротворчості даний автор трактує як творення миру. На його думку, миротворчість представляє собою операції, які направлені на підтримку миру та безпеки. Цей термін та перші миротворчі операції були пов'язані з діяльністю Генерального секретаря ООН Дага Хаммаршельда, який обіймав цю посаду два терміни – з 10 квітня 1953 р. до 18 вересня 1961 р. (загинув в авіакатастрофі на території Африки під час проведення миротворчої місії). Під час опису Перших надзвичайних сил ООН у 1956 р., які спрямовувалися на Синайський півострів, і було вперше застосовано термін «миро творчість» [106, с. 35].

Сьогодні дуже змінилися умови діяльності миротворчих контингентів, що викликає й зміну вимоги до них та розширення їх завдань. Вони стали складнішими та комплекснішими. Для їхнього якісного виконання спільно залучаються поліцейський, військовий та цивільний персонал, як складові миротворчих сил. Зростає частка цивільного персоналу миротворчих сил ООН. На цьому етапі розвитку миротворчої діяльності широко впроваджують цивільно-військові відносини, як важливий компонент міжнародних миротворчих операцій. Сучасні тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки в різних регіонах планети, зміна підходів до проблем миротворчої діяльності показали, що найрозвиненіші країни дедалі частіше схильні застосовувати так звані «коаліційні операції». Міжнародні миротворчі операції знаходяться на стадії активного розвитку і є відносно новим явищем у світовому суспільстві. Отож правове обґрунтування таких операцій перебуває на стадії еволюції [46, с. 123].

Дослідження результативності безпекових (миротворчих) місій дають можливість стверджувати, що не всі вони є однаково ефективними. Зараз такі місії поділяють за типами мандатів:

1. Моніторингові місії – їх мандати спрямовані на спостереження за перемир'ям, відведенням військ, демілітаризацією та ситуацією на лінії розмежування. Завжди відряджаються за згодою сторін конфлікту.

2. Традиційні місії – також відряджаються за згодою сторін, але із розширеним мандатом, а саме: поліцейські повноваження у буферній зоні та допомога у переговорах щодо мирної угоди.

3. Багатовимірні місії – так звані «операції другого покоління»; їх мандати визначаються за згодою сторін та стосуються коренів конфлікту: економічна відбудова, інституційні трансформації (реформа поліції, армії, судової системи, проведення виборів).

4. Місії з примусу – «операції третього покоління», які не потребують згоди сторін конфлікту і спираються на статті 25, 42 і 43 Хартії ООН щодо застосування сили задля гарантування реалізації цілей операції [43].

Слід зазначити, що незброєні або легко озброєні місії з обмеженими мандатами практично не мають ефекту для підтримки миру. Натомість багатовимірні місії або місії з примусу є значно ефективнішими для миротворчого процесу. Особливо це стосується роботи місій тоді, коли конфлікт ще триває. При цьому, обмежений мандат місії не тільки не сприяє миротворчому процесу, але й може навіть збільшити рівень агресії, наприклад, щодо цивільного населення.

Досвід Грузії засвідчує, що навіть якщо місія має мандат авторитетних міжнародних організацій (ООН та ОБСЄ), але не має військового компоненту та спроможності захистити себе, вона стає вразливою та залежною від сторін конфлікту. Місія ООН в Абхазії та місія ОБСЄ у Південній Осетії покладалися на миротворчі сили СНД, які фактично склалися зі Збройних сил РФ, тим самим легітимізуючи їхню присутність у зоні конфлікту. Досвід вирішення локальних конфліктів у Хорватії, Ліберії, Боснії та Герцеговині, Косові, Анголі підтверджує, що для ефективного моніторингу виконання плану врегулювання місія повинна мати виконавчі повноваження та військовий компонент, тобто здатність погрожувати силою членам незаконних збройних

формувань, які не бажають скласти зброю, а також доступ до усієї території та інфраструктурних об'єктів країни, включно з військовими об'єктами. В усіх цих випадках цивільна моніторингова місія працювала паралельно й у тісній кооперації з військовою миротворчою [43].

Виходячи з того, що військово-політичний конфлікт є формою соціальної взаємодії, яка полягає у боротьбі протилежностей і основною системоутворюючою ознакою його є влада, то миротворчі операції завжди є втручанням у військово-політичний конфлікт з політичною метою. Тобто, у такому конфлікті миротворчий контингент є окремою стороною у конфлікті, але має свою специфічну мету, яка обумовлена вимогами цієї спільноти щодо припинення бойових дій та врегулювання самого конфлікту. У більшості випадків відбувається процес перерозподілу влади на відповідній території. Це виражається в направленні в район військового конфлікту окремих підрозділів, сил чи інших формувань з метою нав'язування волі міжнародної спільноти сторонам військово-політичного конфлікту або підпорядкування цій волі за допомогою силового примушення. Як вказує В. Лисак, з огляду на колосальну кількість конфліктних ситуацій і затяжний процес регулювання, можна говорити про те, що міжнародна спільнота до тепер не виробила дієвих механізмів вирішення цих проблем. Миротворчість все більше набуває популярності і перетворюється на один з актуальних видів міжнародної діяльності у світі. Однак, попри всі здобутки, після перегляду конфліктів у багатьох виникає думка, що проблем в подоланні наслідків цих конфліктів стало ще більше, ніж їх було до міжнародного втручання [106, с. 36].

А. Лега визначає, що операція з підтримання миру – це сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданням, місцем і часом дій об'єднаних міжнародних сил з підтримання миру і військових спостерігачів у зоні воєнного конфлікту, що проводяться у відповідності до мандату, який затверджено Радою Безпеки ООН і направлені на припинення воєнного конфлікту, створення умов, які сприяють політичному вирішенню протиріч і виключенню можливості рецидиву конфлікту [104].

В. Лисак вважає, що операції з відбудови миру включають заходи, спрямовані на відновлення життєдіяльності найважливіших елементів інфраструктури та суспільних інститутів країни у постконфліктний період із використанням як військових, так і невійськових засобів. Головна мета цих операцій – запобігання повторення конфлікту [106, с. 32].

Однак під час проведення миротворчої операції примушення не носить форми війни з сторонами військового конфлікту, хоча й не виключає примушення до миру. Їх дії мають попереджувальний і обмежувальний характер, створюючи сприятливі умови для недопущення насилля. Це проявляється в обмеженні прагнення до влади сторони (сторін) військово-політичного конфлікту з метою створення сприятливих умов для ненасильницьких способів досягнення миру.

Миротворча операція виступає формою реалізації політики і володіє відповідним комплексом дій та заходів, які є обмеженими у часі та завжди відбуваються на території конфлікту військовими або напіввійськовими підрозділами, а також цивільними структурами згідно з рішенням Ради Безпеки ООН, інших міжнародних або регіональних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки. Ці дії відбуваються відповідно до положень Глави VIII Статуту ООН та проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН з метою врегулювання або створення умов для врегулювання (запобігання виникненню) міждержавних, а також внутрішніх конфліктів за згодою сторін конфлікту чи з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН та виконання всього комплексу завдань, пов'язаних з цим врегулюванням. Врегулювання конфлікту передбачає виконання низки завдань, які можуть змінюватися та оновлюватися в процесі врегулювання [1, с. 167]. При цьому, мета міжнародної спільноти формує комплекс дії миротворчої операції. І це відбувається тоді, коли конфлікт вже розпочався.

Виходячи з сутності миротворчих операцій, можна окреслити їх основні ознаки:

1. Згода конфліктуючих держав або держави на проведення операції, а також держав, що надають контингенти щодо участі у неї. Операції, які здійснюються міжнародним органом і мають, звичайно, дійсно військовий або потенційно військовий характер у існуючому або потенційному конфлікті або кризовій ситуації, підставою яких є елемент згоди з більшістю або усіх сторін цього конфлікту.

2. Міжнародна збройна присутність у будь-якій формі. Операції ООН з підтримання миру – дії з використанням Збройних Сил або військових спостерігачів держав-членів Організації Об'єднаних Націй (ООН), що здійснюються Радою Безпеки ООН щодо підтримання міжнародного миру й безпеки.

3. Суворе використання сили лише у відповідності до мети операції або самозахисту. Миротворчі сили, як правило, отримують наказ відкривати вогонь з метою самозахисту і уникати бойових зіткнень.

4. Мета – попередження або припинення насильства. Метою миротворчих сил є попередження бойових дій, створення буферних зон, підтримання припинення вогню або допомога у забезпеченні громадського порядку. Миротворчість не є примусом до миру, його мета – боротьба з агресією.

5. Створення умов для мирного врегулювання конфлікту. Операції з підтримання миру включають в себе й участь в підтримці місцевих законів й порядку або в створенні мирної обстановки щодо проведення виборів, плебісцитів тощо [104].

Вперше принципи проведення операцій з підтримання миру сформулював Б. Ургхарт. До базових положень він відніс наступне: чіткий мандат; згода на співробітництво сторін у здійсненні мандата; послідовна підтримка з боку РБ ООН; готовність усіх держав-членів ООН своєчасно надати для миротворчості необхідний військовий, поліцейський та громадянський персонал; забезпечення ефективного керівництва з боку ООН на рівні центральних установ і на місцях; належна фінансова й матеріально-технічна підтримка та невикористання сили, крім випадків самооборони; покладання командування й контролю над

проведенням операції на Генерального секретаря ООН; цілковита неупередженість збройних сил ООН та їхній нейтралітет (ці сили не повинні втручатися у внутрішні справи країни, де вони розгорнуті, за жодних обставин). Суть викладених принципів зводиться до того, що згода, виражена сторонами у випадку виникнення внутрішнього збройного конфлікту ще до початку операції, є імперативом. За умов збройного міжнародного конфлікту згода сторін не потрібна. У багатьох випадках згода слугує ключовим елементом традиційного «підтримання миру» [Цит. за: 46, с. 125].

Сьогодні міжнародні миротворчі операції проходять під егідою таких міжнародних організацій як НАТО та ОБСЄ. Місії ОБСЄ працюють в Албанії, Республіці Боснія і Герцеговина, Грузії, Естонії, Латвії, Македонії, Молдові, Нагірному Карабасі, Таджикистані, Хорватії, СРЮ (Косово). Загалом постійні місії ОБСЄ на місцях були задіяні у 25 різних операціях. На підтримку діяльності ООН в питаннях миру та безпеки активно діє у зонах конфлікту Північноатлантичний Альянс. Прикладом є участь НАТО у Боснії, Герцеговині, Косово, Македонії, Дарфурі, Іраку. Міжнародні сили сприяння безпеці діють в Афганістані [104].

Сучасна практика реалізації миротворчих операцій у різних регіонах планети дає змогу визначити систему загальних принципів: сформульоване загальне політичне завдання та мандат; вказівки та політичний контроль організації, яка надала мандат; згода країни, на території якої розгортається миротворча місія (якщо у країні відсутній законний уряд або його внутрішньополітичні можливості значно обмежені, необхідно враховувати міркування сил, що фактично здійснюють контроль території і влади); оптимальна кількість держав, які залучатимуть для проведення операції; гнучке політичне керівництво, можливість коригувати мандат у випадку змін політичної обстановки або політична інтерпретація мандата, що надає змогу адаптувати військові цілі до подій, що відбуваються фактично [46, с. 122].

Слід звернути увагу на той факт, що не завжди миротворча операція може відбутися [179, с. 90]. Однією з головних умов має бути наявність відповідного

політичного рішення міжнародної спільноти. Це може бути Рада Безпеки ООН, ОБСЄ, або інші регіональні організації. Необхідна також згода сторін військового конфлікту і визнання всіма його сторонами права міжнародної спільноти на проведення такої операції.

У порівнянні міжнародних миротворчих операцій з військовими операціями за цілями, формою, змістом, можна сказати, що міжнародні миротворчі операції є не стільки військовими акціями, спрямованими на розгром противника, скільки військово-політичними діями, з обов'язковим використанням військового компоненту, щодо забезпечення виконання комплексу завдань, не властивого військовим структурам взагалі. Наприклад, забезпечення проведення виборів в окремих районах, відправка гуманітарних вантажів, забезпечення проведення переговорів, участь у розробці політичних рішень тощо. Втручання у ведення бойових дій між сторонами є, як правило, вимушеним, а не обов'язковим заходом. Воно викликається певними обставинами, передбаченими керівними документами ООН, але які виходять за рамки мандату і обумовлюються окремими резолюціями [1, с. 168].

Електоральні операції є порівняно новою формою миротворчих операцій. Вони можуть бути як самостійними операціями, так і складовою більш масштабних операцій з постконфліктного врегулювання. Демократичні вибори – один з ефективних засобів запобігання та врегулювання конфліктів, оскільки демократично обрані уряди, як правило, не воюють один проти одного. Саме розуміння цього взаємозв'язку та зростання демократизації в глобальному масштабі, особливо в Латинській і Південній Америці, Східній Європі, спонукали Секретаріат ООН за останні роки значно підвищити ступінь своєї участі в електоральних операціях [109].

При здійсненні миротворчої операції їх дії є переважно політичними. Тому, якщо така операція не досягла мети, то слід вести мову про неправильну політику врегулювання конфліктів [178, с. 30]. Будь яке кількісне нарощування військового контингенту на території конфліктів не дає позитивного результату. Зміщення акценту міжнародною спільнотою на ширше

використання силових методів під час проведення операцій остаточно не змінить суть цих операцій як політичного інструменту врегулювання воєнно-політичних конфліктів.

До основних політичних етапів такого врегулювання можна віднести: припинення вогню; розведення конфлікуючих сторін; власне політичне врегулювання або вироблення рішень щодо нього; розбудова миру. Такий розподіл обумовлений досягненням окремих політичних цілей міжнародних миротворчих операцій, які, на відміну від політичних цілей війни, обумовлюють розгалужений комплекс завдань, кінцевим результатом якого є досягнення стану мирного співіснування сторін. Його форма може вироблятися в ході проведення операції, при цьому, політична мета під час проведення операції може змінюватися. Цей розподіл окреслює також рамки всіх міжнародних миротворчих операцій, в яких виконуються завдання, покликані зменшити страждання мирного населення, не допустити розширення наслідків конфлікту, забезпечити безпеку військового контингенту тощо. Форма та назва цих завдань – гуманітарна інтервенція, евакуація, операція з сприяння тощо – не має суттєвої ролі [1, с. 170].

В цілому, в основу теорії та практики миротворчих операцій повинні бути покладені п'ять найважливіших аспектів: наявність гнучкої, адаптованої до сучасних умов доктрини; визначення принципів комплектування особового складу; досягнення відповідного рівня бойової підготовки з використанням механізму проведення спільних багатонаціональних навчань; об'єднання зусиль військових та інших державних організацій (таких як поліція, митна служба, сили цивільної оборони тощо) для вирішення різноманітних завдань, що виникають під час миротворчих операцій; наявність розвинутої системи управління та контролю [46, с. 126].

Сьогодні досить багато конфліктів можуть здатися далекими для тих, хто не перебуває безпосередньо на лінії вогню. Однак світові держави повинні співставляти ризики, з якими пов'язані дії, з очевидними небезпеками бездіяльності. Нездатність міжнародного співтовариства вжити заходів для

вирішення конфліктів та їхнього мирного врегулювання можуть спричинити розширення конфліктів і збільшення кола їх учасників. Останні конфлікти говорять про те, що громадянські війни між сторонами [120, с. 160] в одній країні можуть дестабілізувати сусідні країни й поширюватися на інші регіони. Такі процеси викликають багато проблем різного характеру. Це торгівля наркотичними речовинами, незаконна торгівля зброєю, тероризм, біженці, шкода навколишньому середовищу. Їхні наслідки відчуваються далеко за межами безпосередньої зони конфлікту. Для вирішення цих та інших глобальних проблем необхідна міжнародна співпраця та співробітництво.

Технологія «Драматек» є спробою подолання наявних обмежень в рамках теоретико-ігрового підходу до аналізу політичних процесів та феноменів. Н. Ховард перебудував класичну теорію ігор в теорію метаігр і пояснив необхідні та достатні умови досягнення всіма гравцями прийняттого для всіх рішення будь-якого конфлікту, а також обґрунтував принципіальну стратегію руху до відповідного результату, створивши теорію драми [201, с. 48].

Конфронтаційні стратегії, що містяться в даній технології, дозволяють посилити можливості існуючих соціальних інститутів щодо розв'язання конфліктів, а також будуть сприяти вирішенню конфлікту як такого, спрямовуючи зусилля конфліктуючих сторін на здійснення руху у напрямку до кооперації, а не на те, щоб забезпечити перемогу однієї зі сторін. Робота Н. Ховарда «Confrontation Analysis. How to Win Operations Other than War» (1999) фактично заклала нову концепцію досягнення миру невійськовими засобами.

Після розробки практично орієнтованих дилем в рамках теоретико-ігрового підходу, що виходить із суто «раціонального» підходу до взаємодій між людьми, Н. Ховард через поняття «метараціональності» підходить до усвідомлення необхідності створення нового напрямку, визначивши його як «теорія драми» («drama theory»). Починаючи з 1997 р. в інтересах оборонних відомств Н. Ховардом розробляється техніка конфронтаційного аналізу, яка безпосередньо пов'язана з положеннями технології драми. Вчений бере участь в

розробці проекту по створенню системи контролю та керування в умовах конфронтації (Command and Control System for Confrontations) – CCSC). Результати виконаної роботи отримали свій виклад у вже згаданій його книзі «Конфронтаційний аналіз: як перемагати, не вдаючись до війни». У цій роботі кампанія мирних дій розглядається як «низка пов'язаних між собою конфронтацій – у противагу традиційної кампанії військових дій, що розуміється як низка пов'язаних між собою битв. Метою кожної з цих конфронтацій є спроба домагатися від протилежного боку певних поступок, поки не буде досягнута кінцева мета кампанії. Такий стан справ, що характеризується достатнім ступенем поступливості, дасть можливість військовим піти зі політичної сцени [Цит. за: 201, с. 60].

Традиційне розуміння війни як продовження політики іншими засобами пропонується скорегувати за рахунок тих переваг в цілому, які виникають у разі використання мирних дій: військове командування має більше прагнути до ведення переговорів з конфліктуючими сторонами, використовуючи економічні, політичні та психологічні важелі тиску. До причин, що зумовлюють необхідність пошуків нових рішень, безумовно, слід віднести історичну ситуацію, що склалася після закінчення «холодної війни» і розпаду СРСР та нерозумність доктрин, заснованих на факторі ядерної конфронтації. Безглуздість застосування ядерної зброї з непередбачуваними наслідками оберталася такими ж безглуздими економічними втратами.

Метод конфронтацій передбачає відмову від використання насильства. Використання техніки конфронтаційного аналізу дозволить застосувати більш логічний, упорядкований і виправданий підхід до вирішення зазначених проблем порівняно з тим, який реалізується при плануванні досягнення перемоги з використанням військових дій. Справа, якою займаються політики, традиційно пов'язується з розуміння вирішення конфліктів саме мирними засобами. Якщо ж їх спроби не приносять успіху або ж приймаються рішення добиватися цілей з допомогою сили, то на авансцену виступають військові. Розробка ядерної зброї та її вдосконалення у період після Другої світової війни

внесли певні корективи в дану модель: роль політиків стала визначальною у процесі вироблення рішення про можливість або неможливість застосування ядерної зброї. Інший нюанс полягає в тому, що країни альянсу ядерної зброї представляють катастрофічні наслідки використання цієї зброї. Загроза в ситуації, яку можна було б очікувати внаслідок її застосування, виходить від більш слабкої сторони, а не сильної. Виникнення ситуації можливого виклику, вихідного від слабкої сторони, є фактором, що обумовлює необхідність проведення певної послідовності конфронтацій. Такі операції, що проводяться військовими, можна назвати успішними тільки в тому випадку, якщо вони призводять до досягнення політичного рішення. Даний результат не може бути досягнутий тільки завдяки зусиллям осіб, які приймають рішення на найвищому рівні. У запропонованій ситуації військовим доведеться докладати чимало зусиль, спрямованих на вирішення політичного конфлікту, що традиційно відносяться до прерогативи політиків. Обмежені війни та конфлікти з низьким рівнем інтенсивності є основною прикметою післявоєнного світу. Вони не містять будь-якої прямої загрози для залучених в них держав, однак можуть містити опосередковану загрозу, спрямовану на підрив сформованого міжнародного порядку.

Конфронтаційний аналіз являє собою процес побудови особливих моделей, які обирають для себе конкретні особливості кожної конфронтації. Він може бути використаний для побудови моделей на кожному рівні — стратегічному, операціональному та тактичному. Ці моделі можуть бути об'єднані між собою для забезпечення реалізації стратегії командування через перехід до стратегії кожного наступного рівня субординації, а також взаємодії зі стратегіями таких гравців, пов'язаних по горизонталі з командуванням, як партнери по коаліції чи неурядові організації. Передбачається, що такого роду конфронтаційним аналізом будуть займатися аналітики при штабі командування, що здійснює операції, спрямовані на підтримання миру. Аналітики повинні допомогти військовому командуванню зрозуміти характер проблем, з якими стикається політичне керівництво, моделюючи миротворчу

місію як складову частину світових політичних проблем, як специфічну місію, спрямовану на підтримання миру. Після роз'яснення цілей, що досягаються шляхом компромісів між різними політичними акторами, аналітики приступають до спільної з військовим командуванням розробці моделей конкретних конфронтацій, за які він несе безпосередню відповідальність [201, с. 62].

Передбачається, що облік рекомендацій аналітиків при прийнятті рішень військовим командуванням, повинен привести до наступних результатів: встановлення послідовності кроків, необхідних для здійснення тиску на інші сторони у тій мірі, яка є необхідною, щоб зробити позиції цих сторін сумісними з позицією військового командування; обговорення аналітичного сценарію, що дозволить зрозуміти майбутні інтеракції з іншими сторонами і ближче познайомитися з їх точкою зору. Потім аналітики продовжують роботу з командним складом більш низьких рівнів управління військами, домагаючись побудови розвинених і горизонтально взаємопов'язаних моделей.

Для управління багаторівневої конфронтацією створюється модель вирішення конфлікту. Командувач повинен бути готовий віддавати директиви, що зв'язують безліч конфронтацій на різних рівнях, і здійснювати їх допомогою багаторівневої стратегії. Вирішення конфлікту не є приводом для застосування засобів фізичного впливу. Сутністю управління конфронтацією є вирішення політичного конфлікту за допомогою діалогу. Ідеальною є ситуація, коли всі сторони сприймають такі дії та розуміють їх як відвідні своїм цілям. Концептуальну схему стадій процесу вирішення конфлікту можна сприймати як схему переговорного процесу між сторонами, залученими в конфлікт, або схему певної технології прийняття рішення сторонами, які зіткнулися з необхідністю подолання загальнозначимої проблеми суперечливого характеру.

Конфлікт в даній схемі процесу вирішення конфлікту представлений у вигляді одного з варіантів вироблення лінії політичної стратегії сторонами. Стадія «вирішення» співвідноситься зі стадією «конфлікт» на підставі відмінності способів вирішення спірної проблеми: або це будуть методи,

відмінні від військових дій, або це будуть традиційні суто військові операції силового тиску. Стадія «здійснення» вказує на важливість виникнення якісно нового стану у відносинах між сторонами, залученими в протистояння і пройшли через певні стадії переговорного процесу. Діалог – одне з головних понять в рамках запропонованого підходу. Перевага надається обміну міркуваннями [201, с. 65].

Таким чином, технологія «драматек» є досить ефективним підходом до осмислення структурно-функціональних особливостей протистояння сторін, що визначається як «конфронтаційний аналіз». «Конфронтаційний аналіз» по суті своєї технології швидше викликає асоціації з переговорним процесом, який розуміється в традиційному конфліктологічному дискурсі як один із способів вирішення конфлікту. Якщо розглядати запропонований підхід в даному аспекті, то слід вказати на ряд позитивних аспектів. Технологія «конфронтаційного менеджменту» як технологія переговорного процесу, чітко структурована за допомогою виділених стадій, методологічно дуже вдало об'єднаних на підставі взаємозв'язку і взаємозумовленості відповідних дилем, інтерпретованих у теоретико-ігровому сенсі. Другий момент пов'язаний з спробою демонстрації принципової установки на розуміння особливого значення взаємозв'язку раціонального та ірраціонального компоненту «конфронтаційного аналізу». «Раціоналізація» як інструментальний аспект переговорного підходу завжди поєднується з ірраціональної (емоційної) складової, при цьому особливим чином вона обговорюється. Особливість полягає в орієнтації на необхідність вказівки на особливу роль, яку емоції відіграють у процесі раціоналізації поведінки в рамках конфронтаційної взаємодії. Особливо, слід виділити емоційну складову при переході від однієї дилеми до іншої, а також гостроту і силу емоцій, які проявляються в залежності від рівня конфронтації та його стадії. Наступною перевагою даної технології є ретельне і детальне опрацювання матеріалу, що ілюструє теорію на прикладах актуальних конфронтацій у сфері міжнародних відносин і обмежених рамками окремих держав. Конфронтаційний аналіз проводиться будь-якою із залучених

сторін з використанням методу занурення в ситуацію, що передбачає програвання ролей всіх сторін на основі моделювання їх позицій, тактики поведінки, варіантів дій. «Діюча особа» може імітуватися у формі рольової гри командою або індивідуально. Інформацію, необхідну для проведення інструктажу по конфронтаційному аналізу, гравці отримують з використанням програмних продуктів, де їм належить тільки відзначити обрані позиції. Конфронтаційний аналіз може використовуватися й тільки однією зі сторін. Тоді він направлений на вироблення рішення, яке найкращим чином здатне задовольнити інтереси цієї сторони.

Можна сказати, що теорія драми показує, яким чином існуючі соціальні та політичні інститути з вирішення політичних конфліктів можуть сприяти формуванню потреби в пошуку аргументації, яка сприяє досягненню загального інтересу. Конфронтаційні стратегії, що містяться в теорії драми, які працюють на посилення можливостей цих інститутів. Дуже важливою установкою, що проголошується в рамках даної технології, є орієнтація посередників, які використовують конфронтаційний аналіз, на вирішення конфлікту як такого, а не на те, щоб забезпечити перемогу однієї зі сторін. Рух у напрямку до кооперації вважається єдино продуктивним і доцільним. Хотілося б сподіватися, що аналітичні та евристичні можливості, що містяться в цій технології, будуть активно використовуватися не тільки політологами, але і усіма, для кого конфлікт являє певний предмет інтересу.

Висновки до розділу 4.

Розгляд методів, прийомів и напрямків вирішення політичних конфліктів дозволяє зробити наступні висновки. Перш за все, аналіз практичного застосування методів та прийомів показує, що їх теоретична розробка – це лише умовна теоретична конструкція, яка змінюється та трансформується у разі виникнення та протікання конфлікту. Не існує якоїсь універсальної конструкції методів вирішення конфліктів. Це залежить від конкретної політичної ситуації

та інших особливостей розвитку країни. Методи, розроблені світовою політичною практикою, які застосовуються досить довгий час і в різних країнах, різними політичними системами, практично всі носять характер тимчасового урегулювання конфліктної ситуації. Тому, слід вказати, що вирішити політичний конфлікт можливо лише тоді, коли вирішено протиріччя, яке породжує цей конфлікт. Але суспільство постійно змінюється, тому розробка абсолютно універсального методу, який би мав можливість знімати у перспективі будь-яку конфронтацію, є неможливим.

Разом з тим, у запобіганні потенційних політичних конфліктів тільки спільні зусилля по усіх напрямках мають дати ефективний позитивний результат.

Висновки

Виходячи з аналізу, проведеному в даній роботі можна зробити наступні висновки:

1. Дослідження конфліктної проблематики характеризується зміною уявлень про конфлікт: від негативної оцінки конфлікту в межах теорії функціоналізму, до визнання його в якості необхідного та природного елементу розвитку соціальної системи в межах конфліктологічної парадигми. Зацікавлення конфліктами зміщується в бік проблеми їхнього регулювання та практичних аспектів. Нова парадигма вирішення конфліктів в політичному дискурсі характеризується тим, що розширюється об'єкт регулюючого впливу; формуються якісно інші системоутворюючі характеристики, що призводить до формування таких понять, як маятниковий механізм і трансструктура; культурні суперечності породжують нові типи політичних конфліктів, для вирішення яких необхідні якісно інші технології; в міжнародній сфері змінюється суб'єктність політичних конфліктів.

2. Щодо розуміння термінології, яка застосовується в процесі розв'язання конфліктної ситуації в політичному полі, то тут слід вести мову про співвідношення понять попередження, врегулювання та вирішення (розв'язання) конфліктів. Визначено, що розв'язання (вирішення) конфліктів це напрямок, який спрямований на створення стратегій усунення причин, які викликали конфлікт, і формування нового рівня взаємовідносин учасників. Вирішення політичних конфліктів передбачає спільну діяльність учасників, спрямовану на припинення протидії і вирішення проблеми та проявляється в стратегії, яка спрямована на трансформацію ситуації в напрямку, який влаштовує усіх учасників конфлікту.

Є деякі зауваження до сучасного розуміння термінології процесу вирішення політичного конфлікту. Замість терміну «третя сторона», слід використовувати термін «зовнішні сторони». Вважається, є дві сторони, що беруть участь у конфлікті, а отже термін «третя» має на увазі зовнішнє

положення щодо конфлікту. Але більшість конфліктних формацій є набагато складнішими. Також, не зовсім правильним є застосування проводити ідентифікація конфлікту за територіальним принципом, за географічними кордонами. Конфлікт може мати корені і наслідки де завгодно. Не слід ототожнювати конфлікт із місцем, де він себе проявляє як насильство; це може бути лише обране поле для конфлікту. Крім того, не слід ідентифікувати політичний конфлікту за часом, не слід окреслювати історичні межі. Дійсно, конфлікт може мати корені і наслідки, але не слід ототожнюйте конфлікт з моментом, коли він переходить у насильницьку стадію. Завжди існують наслідки передумови, де коріняться причини даного політичного конфлікту. Працювати з конфліктом необхідно до, під час і після мета конфлікту та фази насильства.

3. Визначено, що для формування концепції сучасного політичного конфлікту важливою є теорія соціальних змін. Це дає можливість розглядати політичний конфлікт як процес, який трансформується, можливо, модернізується і виходить на інший рівень розвитку. Саме теорія соціальних змін розглядає конфлікт у якості одного з найважливіших джерел або чинників виникнення нового в будь-якій сфері життєдіяльності людини. Це підкреслює роль конфлікту в розвитку і функціонуванні соціальних та політичних систем та вказує на необхідність дослідження кризових ситуацій і продовження розробки самої теорії конфлікту. Обґрунтовано, що дослідження політичних процесів варто здійснювати з урахуванням всього комплексу конфліктогенних факторів, які мають неоднакові наслідки, різну ступінь впливу на характер соціально-політичного життя і глибину відображення у суспільній та політичній свідомості.

Важливою є парадигма глибинної демократії та теорія світової роботи. Парадигма глибини демократії дозволяє вирішувати конфлікти без попередньої згоди будь-кого із задіяних осіб та зацікавлених сторін. Ця парадигма пояснює, як виникає і розгортається конфлікт, і головне, як його можна вирішити – на основі сучасної фізики, психології, теорії комплексних

систем. Глибинна демократія – підхід, зосереджений на розумінні як провідних, так і маргінальних думок. Цей тип розуміння може фокусуватися на групах, організаціях, індивідуальному внутрішньому досвіді, конфліктуючих людях і т. д.

Визначено, що теорія світової роботи також є важливою складовою глибинної демократії. Вона спирається на фізику елементарних часток, а також на концепції з психології та антропології. Відповідно до даної теорії, при винесенні ізольованих аспектів на передній план система набуває досвіду цілісності, що тягне за собою вирішення протиріч, новий творчий потенціал і глибину групового та індивідуального досвіду. Даний підхід дозволяє однаково успішно працювати як із фактами і лінійної логікою, так і з інтуїтивно-емоційним досвідом у нелінійних процесах. Методологія світової роботи включає інструменти з психології, соціальної психології, соціології та психофізіології.

Визначено, що найважливіша проблема методології розв'язання сучасного політичного конфлікту – це є проблема об'єктивності. Її можна вирішити шляхом поєднання сучасних концепцій, включаючи концепцію згоди, інтеграції, з одного боку, і конфліктну модель суспільства, – з іншого через те, що політичний конфлікт і рівновага, інтеграція, що виражається в парадигмі згоди, – дві сторони, два взаємозалежних моменти одного і того ж суспільного процесу.

4. Обґрунтовано можливість застосування в сучасних умовах «єдиної теорії конфлікту». Даний підхід виник в результаті творчого синтезу і переосмислення результатів провідних соціальних наук. Він має необхідний логіко-математичний базис: в перелік основних понять входять поняття теорії графів, теорії ймовірностей, теорії ігор, системної динаміки, символічної логіки. Дана теорія створена як нова об'єднуюча парадигма соціального знання, що дає нові нетривіальні відповіді на питання сучасності. Залежно від цілей дослідження єдиної теорії дозволяє побудувати робочу модель аналізованого конфлікту, оцінити його структурні, динамічні, теоретико-ігрові та інші

особливості виникнення, розвитку і, головне, вирішення. Головна функція теорії полягає в тому, щоб надати досліднику ефективну допомогу в конструюванні робочої моделі конфлікту, виявленні пояснень та прогнозування можливостей, розробці стратегій управління вирішенням конфлікту, емпіричної перевірки отриманих теоретичних висновків.

Єдина теорія конфліктів не є замкнутою системою і допускає важливі розширення. Одне з найважливіших – створення необхідної технологічної, або обчислювальної основи, розробка методичного супроводу, практичний аналіз реальних конфліктів. Без такої основи єдина теорія не стане активним інструментом практичної реалізації вирішення політичних конфліктів.

Щодо аналізу процесу розвитку політичного конфлікту то тут слід використовувати загальну теорію конфлікту (Л. Крісберга), яка покликана досліджувати найбільш загальні закономірності виникнення, розгортання та розв'язання конфліктів.

5. Обґрунтовано, що використання математичних моделей і методів дозволяє враховувати всі можливі варіанти подій і поведінкових типів реакцій суб'єктів при зміні обставин в тій чи іншій конфліктній ситуації. Моделі можуть допомогти суб'єктам конфліктної взаємодії в виборі розумних рішень, оскільки математичне формулювання складних проблем вказує на можливі результати і сприяє визначенню оптимальних стратегій. З іншого боку, створюючи модель конфлікту, необхідно чітко вказувати межі і кордони допустимих при моделюванні спрощень, не допускаючи абсолютного розчинення одиничних ознак конфлікту в загальних формалізованих описах.

Важливою особливістю і перевагою математичного моделювання є те, що воно дозволяє різним науковим дисциплінам обмінюватися своїми засобами і прийомами. Так, моделі корисні тим, що здатні побачити глибинну однорідність явищ, яка може бути не доступна для інших засобів. Модель реальної політичної ситуації дозволяє отримати такі позитивні ефекти: по-перше, модель є доступною порівняно з оригіналом, отже, зменшуються витрати на дослідження; по-друге, модель набагато компактніша за оригінал,

що наочно виявляється в математичних і, взагалі, знакових моделях. З таких компактних елементів можна побудувати надзвичайно складні наукові теорії, які при традиційних методах практично неможливі; по-третє, з моделлю на відміну від оригіналу, можна проводити експерименти.

6. Обґрунтовано, що в процесі розвитку політичного конфлікту можна змінювати його рівень, площину, об'єм та форми. Зокрема, в рамках процесу та трансформації.

Трансформація конфлікту – це перенесення його у нову реальність. Трансформувати конфлікт означає трансцендувати цілі учасників і учасниць конфлікту, визначивши для них інші цілі, знявши конфлікт з ґрунту, який учасниці й учасники підготували для цього конфлікту включно з дискурсами, що обстоюють нездоланність цієї несумісності (неможливість трансцендувати суперечності), і, нарешті, перенести його у більш перспективне місце. Щоб досягти цього, конфлікт має бути трансформований ще й через доповнення його сторонами та цілями, про які учасники раніше не мали відповідної інформації. Трансценденція є процесом створення нового типу політичної реальності, в якій політичний конфлікт набуває реальних характеристик та дій, які раніше існували лише потенційно. Шлях до продуктивної трансформації лежить через комплексифікацію (ускладнення), що створює можливості для певного групування учасників та цілей і водночас запобігає деформації конфлікту.

7. Проаналізовано основні стратегії вирішення політичних конфліктів – стратегія контролю і стратегія управління конфліктом. Спільними для них виступають наступні ознаки: конфлікти можна витіснити або перемістити з одного рівня політичної сфери на інший; врегулювати, тобто позбавити найбільш гострих і руйнівних проявів для політичних акторів; вирішити, знищивши самі джерела і причини суперечностей; придушити, не рахуючись з формами і ресурсами опору сторін. В стратегії контролю головна увага робиться на превентивних заходах, які пов'язані з виявленням конфліктогенних чинників, їх первинним аналізом і спробами не допустити руйнівних форм,

тобто, запобігти застосування насильства у вирішенні конфлікту. Однак, в будь-якому випадку важливою умовою ефективного контролю конфліктів виступає моніторинг політичного та соціально-економічного стану соціуму як базовий принцип управління.

Тактичні методи та прийоми впливу на конфліктні ситуації поділяються на дві групи: із застосуванням насильства та ненасильницькі дії. Суперечки вирішуються, зазвичай, на користь якоїсь однієї сторони. Перемагає в цьому випадку або проста більшість, або «складна більшість» доказів, аргументів, юридичних норм, що захищають позицію однієї сторони і засуджують позицію іншої. Тим самим проблема виграшу – програшу постійно знаходиться на першому плані.

Більш перспективнішим є переговорний процес, який дозволяє домогтися компромісу і встановити консенсус. В ході цієї процедури учасники можуть застосовувати різні прийоми: тиск, очікування, затягування, «догляд», поступове підвищення складності і т. д.

Слід враховувати, що зазначені прийоми і методи не є остаточними, вони змінюються, розвиваються і ускладнюються. З часом з'являються все нові види тактичних прийомів. Особливо інтенсивно цей процес став розвиватися останнім часом у зв'язку із загальною інтенсифікацією переговорних процесів в світі. Спільні процеси на основі інтересів мають можливість розширити наші конфлікти, що дозволяє нам вирішувати свої протиріччя шляхом групового діалогу та обговорення, аналізу системних проблем, а також рекомендацій для профілактичного, загальносистемного, стратегічного поліпшення без політичних інтриг і чвар. Відповідальність за врегулювання конфліктів може бути розширеною за межі невеликого кола первинних антагоністів і включати союзників, секретних партнерів, нейтральних перехожих та інших, чий відносини з учасниками конфлікту можуть сприяти реалізації рішення у повному обсязі.

Визначено, що будь-яка стратегія та тактичні прийоми щодо розв'язання політичних конфліктів повинні базуватися на еволюційному,

ненасильницькому, демократичному і законному підходах. Сьогодні соціальна, економічна і політична здатність до розробки профілактичних, системних, стратегічних підходів до вирішення конфліктів та суперечок вимагає негайного поліпшення та перетворення. Слід поєднати глибокий аналіз політичного конфлікту з основними людськими потребами і правами звичайних людей у конфлікті, виходити із справедливості, заохочуючи навчання і розвиток. Необхідно розвивати превентивні стратегічні підходи які сприяють взаєморозумінню між ворожими соціально-політичними групами; стимулювати розуміння між представниками протилежних точок зору; знижувати рівень упереджень і підвищувати роль методів підвищення крос-культурного розуміння; і головне – впроваджувати методи, на основі яких відбувається пошук істини та шляхів примирення.

Загалом, основі методики вирішення конфліктів пропонуються демократичними політичними системами. Ці методики є сукупністю соціально привабливих методів, вони дають можливість вирішувати політичні суперечки на основі рівності, поваги різноманітності, визнання інтересів, принципового діалогу, ведення переговорів і консенсусу, а ніж заради бажання зберегти владу або права. У цьому сенсі, світ виходить із справедливості, заохочуючи навчання і розвиток. Тим не менш, слід йти далі і розвивати превентивні стратегічні підходи до врегулювання конфліктів, які сприяють взаєморозумінню між ворожими соціально-політичними групами; методи суспільного діалогу, щоб стимулювати розуміння між представниками протилежних точок зору; державна політика та методи посередництва місцезнаходження комплексних рішень важких політичних проблем; скорочення упередження і підвищення зміщення методів підвищення крос-культурного розуміння; і методи на основі яких відбувається пошук істини та шляхів примирення в цілях сприяння досягнення консенсусу.

8. Сьогодні найбільш популярним є такі засоби, які направлені на регулювання політичним конфліктом: політичне маневрування, яке охоплює широкий спектр заходів щодо забезпечення перетворення різних інтересів на

стійкий політичний альянс, який фактично сприятиме функціонуванню існуючої політичної влади; політичне маніпулювання, яке проявляється у цілеспрямованому впливі на суспільну свідомість, передусім через канали масової комунікації. Важливу роль засоби масової інформації відіграють у здійсненні такого способу попередження конфліктів, як «створення образу ворога». Його сенс полягає у покладанні відповідальності за нерозв'язані проблеми на інші політичні сили (наприклад, на опозицію), що відволікає увагу населення від гострих політичних та соціальних проблем.

Політичне маніпулювання та маневрування є інструментом політичного впливу на опонентів, прихильників, нейтральне середовище і громадську думку в цілому. Метою таких операцій є влада: забезпечення добровільного підпорядкування супротивників, консолідація і узгоджена діяльність прихильників, забезпечення і підтримання серед союзників високого рівня мотивації до безумовної підтримки проведеного курсу. Ці результати досягаються як діями на свідомість конкретної особистості або цільової аудиторії (через існуючих в її середовищі ньюсмейкерів і лідерів думок), так і через формування відповідної громадської думки, яка здатна чинити тиск на опонентів. Найважливішим елементом цих операцій є технології інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість, до них додається організаційна складова у вигляді єдиного задуму і плану їх застосування, керівництва операції, координуючого центру, додаткових сил і засобів, в синтезі з якими цей вплив набуває характеру ефективного інструменту управління політичними процесами. При цьому, технології інформаційного впливу можуть бути як деструктивними (до них відносяться, наприклад, різні види маніпулювання), що переслідують мету нанесення противнику максимально можливих збитків, і, тим самим, забезпечення для себе певної конкурентної переваги, так і стабілізуючими, направленими на мирне врегулювання, вирішення політичних конфліктів.

9. Визначено, що існують групові ефекти, які безпосередньо впливають на конфліктний процес в політичному полі. Це, ефект соціальної фасилітації;

приналежність до групи; мислення у групі; конформізму; моди; ореолу; групового фаворитизму; ефект групового егоїзму; маятника; хвилі; пульсару; бумерангу; ми – вони.

Фасилітація є однією з технологій організаційного розвитку і обґрунтовано її застосування в рамках технології змін для конфліктного політичного процесу. Організаційний розвиток політичного конфлікту розуміється як сукупність певних теоретичних концепцій і практичних прийомів, що дозволяють планувати розвиток і зміни в конфліктних ситуаціях.

10. Охарактеризовано військово-політичний конфлікт, як форму соціально-політичної взаємодії, яка полягає у боротьбі протилежностей і основною системоутворюючою ознакою є влада. Миротворчі операції завжди є втручанням у військово-політичний конфлікт з політичною метою. Тобто, у такому конфлікті миротворчий контингент є окремою стороною у конфлікті, але має свою специфічну мету, яка обумовлена вимогами цієї спільноти щодо припинення бойових дій та врегулювання самого конфлікту.

Визначено, що технологія «драматек» є ефективним підходом до осмислення структурно-функціональних особливостей протистояння сторін, що визначається як «конфронтаційний аналіз». «Конфронтаційний аналіз» є схожим з переговорним процесом, який розуміється в традиційному конфліктологічному дискурсі як один із способів вирішення конфлікту. Якщо розглядати запропонований підхід в даному аспекті, то слід вказати на ряд позитивних аспектів. Технологія «конфронтаційного менеджменту» як технологія переговорного процесу, чітко структурована за допомогою виділених стадій, методологічно дуже вдало об'єднаних на підставі взаємозв'язку і взаємозумовленості відповідних дилем, інтерпретованих у теоретико-ігровому сенсі. Другий момент пов'язаний з спробою демонстрації принципової установки на розуміння особливого значення взаємозв'язку раціонального та ірраціонального компоненту «конфронтаційного аналізу». «Раціоналізація» як інструментальний аспект переговорного підходу завжди поєднується з ірраціональною (емоційною) складовою, при цьому особливим

чином вона обговорюється. Особливість полягає в орієнтації на необхідність вказівки на особливу роль, яку емоції відіграють у процесі раціоналізації поведінки в рамках конфронтаційної взаємодії.

Що стосується політичного конфлікту, який відбувається в Україні, то слід вказати, що здійснення роззброєння, реінтеграції, амністії та проведення виборів на постконфліктних територіях можливе тільки після виведення військ Російської Федерації з території України. Гібридність конфлікту на Сході України є безпрецедентним випадком у світовій практиці. Проте світовий досвід з врегулювання локальних конфліктів пропонує нам механізми, які могли б спрацювати й в українському випадку. Невід'ємною частиною постконфліктного врегулювання має бути стратегія з демобілізації та реінтеграції экс-комбатантів. Україна потребує нового закону про амністію, який би містив конкретні умови та часові рамки її надання. Зважаючи на брак довіри до української судової системи доцільним видається створення окремого органу за участі міжнародних правозахисних організацій для впровадження амністії.

На думку дисертанта, вибори можна проводити тільки на демілітаризованій території, а також тільки тоді, коли кордони держави перебувають під її повним контролем, або контролем міжнародних спостерігачів. Організація виборчого процесу до завершення процесу роззброєння підвищує ймовірність відновлення збройного протистояння. Оптимальний часовий проміжок між припиненням вогню та проведенням виборів повинен становити приблизно 2–3 роки.

Проблема ще й в тому, що в нас бракує спеціалістів щодо вирішення політичних конфліктів. З огляду на це, оптимальним підходом є створення команди працівників з розв'язання конфліктів, члени якої доповнюють одне одного.

Сьогодні необхідним також є впровадження відповідними інституціями нової, якісно опрацьованої політики щодо вирішення та попередження конфліктних ситуацій в Україні. Така політика повинна була ґрунтуватися

виключно на багатосторонньому діалозі та підтверджена фактичними даними відповідних досліджень. Сюди повинні входити такі складові: регулярний обмін експертними думками, спільний стратегічний аналіз та прогноз, щодо конфліктних факторів на українському та міжнародному рівнях; проведення емпіричних досліджень; практичні дії щодо просування спільних рекомендацій на політичному рівні.

Поєднуючи системи вирішення політичних конфліктів, принципи проектування стратегічного планування, створення команди, організації спільноти, і методів вирішення політичних конфліктів можна значно поліпшити здатність вирішувати як внутрішні так і міжнародні політичні та крос-культурні суперечки, перш ніж вони стають надмірно руйнівними. Проте, вирішення політичних конфліктів має відповідну цінність у вигляді готовності суспільства дослухатися до ідей, які не подобаються, і ділитися владою та контролем над результатами діяльності членів суспільства, які відрізняються від нас самих. Таким чином, розв'язання конфлікту означає відмову від несправедливої, нерівної системи. Тут, на перший план виходять такі поняття як право, інтерес, справедливість та влада.

Сучасні політичні конфлікти сьогодні набувають таких форм, які більше не обмежуються кордонами національних держав, вони проявляються всюди. Навіть зовні незначні суперечки між конкуруючими спільнотами можуть швидко перейти до рівня світових криз, викликаючи етнічні проблеми, економічні кризи, розорення еко-систем, ненависть, з якими доведеться жити декільком поколінням. Про це свідчать події, які наше суспільство переживає саме зараз. Для вирішення потрібен демонтаж системних джерел політичного конфлікту, які активно сприяють насильству. Примирення вимагає здатності брати участь у суспільному діалозі, а регенерація спільноти вимагає створення нової форми спілкування, яка заснована на співпраці, співчутті та поваги до відмінностей.

Список використаних джерел:

1. Акулов С. Міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання воєнно-політичних конфліктів / С. Акулов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 165-172.
2. Андреева О. А. Стабильность и нестабильность в контексте социокультурного развития / О. А. Андреева. – Таганрог : ТИУиЭ, 2000. – 232 с.
3. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст) / В. П. Андрущенко. – К. : Тандем, 2000. – 432 с.
4. Антикризисный менеджмент / Под. ред. А. Г. Грязновой. – М. : ООО «Тандем», 1999. – 366 с.
5. Антикризисный менеджмент. Превентивные методы управления / А. Б. Крутик, А. И. Муравьев. – СПб. : Изд-во «Питер», 2001. – 241 с.
6. Антология мировой политической мысли. В 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. 1. – 830 с; Т. 2. – 830 с.
7. Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 520 с.
8. Аристотель. Политика / Аристотель. – М. : Издательство «АСТ», 2005. – 400 с.
9. Барановский Е. Г., Владиславлева Н. Н. Методы анализа международных конфликтов / Е. Г. Барановский, Н. Н. Владиславлева. – М. : Научная книга, 2002. – 24 с.
10. Барсалюе В. А. Политические кризисы и смуты (История, теория, современность) / В. А. Барсалюе. – М. : МИИТ, 1996. – 129 с.
11. Барсамов В. А. «Цветные революции»: теоретический и прикладной аспекты / В. А. Барсамов // Социологические исследования. – М., 2006. – № 8. – С. 57–66.

12. Батрименко О. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: Автореф. дис. ... к. політ. н.: 23.00.02 / О. В. Батрименко; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 18 с
13. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. – М. : Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
14. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. Изд. 2-ое. – М. : Academia, 2004. – 603 с.
15. Бжезинський З. Не опускайте очей перед росіянами // День. – 2008, 19 серпня. – № 147.
16. Білецька Т. Соціально-політичні конфлікти: історико-методологічний аспект / Т. Білецька // Соціальні виміри суспільства. – К. : Інститут соціології НАН України. – 2006. – Вип. 9. – С. 194–202.
17. Білецька Т. Сучасний соціально-політичний конфлікт: аналіз поняття / Т. Білецька // Соціальні виміри суспільства. – К. : Інститут соціології НАН України. – 2008. – Вип. 11. – С. 181–190.
18. Білецька Т. В. Специфіка соціально-політичних конфліктів в умовах стабільних і трансформаційних суспільств / Т. В. Білецька // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів, присвяченої 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – Вип. 7. У 5-ти томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Т. 1. – С. 3–4.
19. Білецька Т. В. Вплив ЗМІ на характер соціальних конфліктів у сучасній Україні / Т. В. Білецька // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Традиції і інновації в соціології». Збірник наукових праць. – Львів – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 234–240.
20. Білецька Т. В. Політичний консенсус в системі управління соціальними конфліктами сучасного українського суспільства / Т. В. Білецька

- // Матеріали Другої наукової конференції (Донецьк, 14 квітня 2006 р.). – Донецьк : ДонДУУ, 2006. – С. 293–299.
21. Білецька Т. В. Протестний потенціал сучасного українського суспільства: особливості теоретичного та емпіричного аналізу / Т. В. Білецька // Мультиверсум. Філософський альманах – 2007. – Вип. 66. – С. 241–251.
  22. Білецька Ю. Механізми регулювання соціально-політичних конфліктів в умовах трансформації українського суспільства / Ю. Білецька // Збірник наукових праць «Політологічні студії». – 2010. – Вип. 1. – С. 83–91.
  23. Білецька Ю. В. Варіативність шляхів вирішення політичних конфліктів / Ю. В. Білецька // Розвиток науки на сучасному етапі. Ч. V: міжнар. конф. (м. Київ, 2 лютого 2013 р.). – К., 2013. – С. 58-61.
  24. Білецька Ю. В. Медіація, як спосіб вирішення політичних конфліктів / Ю. В. Білецька // Політико-соціологічні засади становлення демократичної, соціальної і правової держави: матер. Междунар. науково-практ. конф. (м. Харьков, 27-28 вересня 2013 р.). – Х., 2013. – С. 80–82.
  25. Білецька Ю. В. Основні елементи політичного конфлікту / Ю. В. Білецька // Правове життя сучасної України: матер. міжнар. науково-практ. конф. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 184–186.
  26. Білецька Ю. В. Правові шляхи врегулювання політичних конфліктів / Ю. В. Білецька // Слов'янський вісник : зб. наук. праць. – Рівне, 2014. – № 21. – С. 15–23.
  27. Білецька Ю. В. Способи врегулювання національних політичних конфліктів / Ю. В. Білецька // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія. – 2014. – № 10. – С. 176–187.
  28. Білецька Ю. В. Стадії розвитку політичних конфліктів / Ю. В. Білецька // Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину: IV національний конвент МАСПН (Україна) 20-21 березня 2014 р. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 151–153.

29. Білецька Ю. В. Теоретичне визначення політичних конфліктів у сучасній Україні / Ю. В. Білецька // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2013. – Вил. 48. – С 199–208.
30. Білецька Ю. В. Характерні особливості політичних конфліктів / Ю. В. Білецька // Правове життя сучасної України : матер, міжнар. науково- практ. конф. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 253–255.
31. Боднар В. Концепція конфліктної моделі суспільства Р. Дарендорфа / В. Боднар // Науковий збірник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Вип. 9 (Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет. Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), А. Андрущенко та ін. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. – С. 10–15.
32. Боднар В. Політичні конфлікти і кризи в суспільному житті / В. Боднар // Політологія. Підручник / За ред. М. Вегеша). – К. : «Знання», 2008. – С. 202–224.
33. Боднар В. Теорія позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера / В. Боднар // Науковий збірник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Вип. 14 (Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), А. Андрущенко та ін. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла» , 2010. – С. 8–12.
34. Бойченко І. В. Суспільні закони та їх дія / Бойченко І. В., Куценко В. І., Табачковський В. Г. – К. : Наук. думка, 1995. – 231 с.
35. Боришполец К. П. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов / К. П. Боришполец. – М. : Аспект пресс, 2005. – 221 с.
36. Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів: Навч. посібник. – К. : Либідь, 1995. – 111 с.
37. Бурдые П. Социолог под вопросом. Интервью с Р. Thuillier / П. Бурдые // Социологические исследования. – 2003. – № 8. – С. 104–113.

38. Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 205 с.
39. Бутрос-Гали Б. Дополнение к повестке дня для мира: позиционный документ Генерального Секретаря по случаю пятидесятой годовщины ООН / Б. Бутрос-Гали // Док. ГА ООН, 50 сессия, А/50/60. – С. 3.
40. Бутрос-Гали Б. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира: Доклад Генерального секретаря ООН / Б. Бутрос-Гали. – Нью-Йорк, 1992. – 25 с.
41. Воззрения Ф. Фукуямы на политические процессы на рубеже XX-XXI ст. // Вестник МГОУ. Серия «История и политические науки». – 2004. – № 4. – С. 29–35.
42. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина / Ф. А, Гаєк. – Львів : Літопис, 2002. – 132 с.
43. Гайдай Д., Зарембо К. Миротворча місія на Донбасі: що підказує Україні світовий досвід / Д. Гайдай, К. Зарембо, Л. Літра, О. Лимар, Я. Литвиненко, І. Мединський // Європейська правда. – 26 серпня 2016 року. – С. 2
44. Гвишиани Д. М., Избранные труды по философии, социологии и системному анализу / Д. М. Гвишиани. – М. : «Канон+», 2007. – С. 267–269.
45. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ) / А. В. Глухова. – М. : Едиториал УРСС, 2000. – 280 с.
46. Гогоша О. Формування поняття і принципів миротворчої діяльності ООН / О. Гогоша // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 30. – С. 121–127.
47. Гончаренко І. О. «Раннє попередження» ООН і ОБСЄ на пострадянському просторі / І. О. Гончаренко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2006. – Вип. 12. – С. 401–431.

48. Гончаренко І. О. Еволюція розвитку співробітництва ООН і ОБСЄ у трансформації стратегій та механізмів їх превентивної діяльності / І. О. Гончаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут міжнародних відносин, 2005 р. – Вип. 58. Ч. 2. – С. 105–114.
49. Гончаренко І. О. Конфлікт як об'єктивно-суб'єктивне явище у теоретичному вимірі / І. О. Гончаренко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2005. – Вип. 1. – С. 351–377.
50. Гончаренко І. О. Політика і дипломатія незалежної України в умовах внутрішніх міжетнічних конфліктів / І. О. Гончаренко / Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2008. – Вип. 14. – С. 98–101.
51. Гончаренко І. О. Політичні конфлікти у державах Балтії і збройні конфлікти на Кавказі: пострадянський простір (90 роки ХХ століття) / І. О. Гончаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2008. – Вип. 75. Ч. 2. – С. 172–178.
52. Гончаренко І. О. Превентивна та миротворча діяльність ООН у політико-правовому вимірі / І. О. Гончаренко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2004. – Вип. 10. Ч. 1. – С. 429–446.
53. Гордієнко М. Г. Політичний конфлікт як спосіб існування соціуму / М. Г. Гордієнко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. — Вип. 41 (підсерія «Курасівські читання»). – С. 7–16.
54. Гранчак Т. Бібліотека і політична комунікація [Електронний ресурс] : монографія / Т. Гранчак; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 481 с. – Режим доступу:<http://www.nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/monog-granchak.pdf>. –
55. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития [Электронный ресурс] / М. Н. Грачев. – М. :

- Прометей, 2004. – 328 с. – Режим доступа:
http://grachev62.narod.ru/Grachev/n56_04_08.htm.
56. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 464 с.
  57. Дарендорф Р. Конфликт и сотрудничество / Р. Дарендорф // Политология вчера и сегодня. – Вып. 2. – М., 1990. – С. 23-81.
  58. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М. : АСТ, 2003. – 528 с.
  59. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политической свободы Ральф Дарендорф; [пер. с нем.]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 288 с.
  60. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. / Пер. з нім. А. Орган. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 71 с.
  61. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Ральф Дарендорф // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
  62. Денисенко І. Перспективи розвитку українського суспільства в контексті конфліктологічного підход / І.Денисенко // Суспільна політика. – 2010. - № 1. - С. 43-47.
  63. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації / І. Денисенко // Український соціум. – 2013. – № 3(46). – С. 32–43.
  64. Денисюк С. Г. Математичне моделювання в політології в контексті гуманітарної освіти / С. Г. Денисюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта». Електронне наукове видання матеріалів конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/denisyuk.php>
  65. Денисюк С. Г., Шиян А. А. Моделювання політичних процесів // Прикладна політологія : навч. посіб. / За ред. В. П. Горбатенка. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 472 с. (Серія «Альма-матер»)

66. Дирун А. В. Динаміка суспільно-політичного розвитку республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту : Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / А. В. Дирун; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2005. – 17 с. – укр.
67. Дмитренко Д. Політичні конфлікти: природа виникнення та методи їх урегулювання / Д.Дмитренко // Освіта регіону — 2014/4. – С.6-14.
68. Дмитриев А. К. Конфликтология / А. К. Дмитриев. – М. : Гардарики, 2001. – 284 с.
69. Доклад Генерального секретаря ООН Пан Ги Муна «Превентивная дипломатия: достижение результатов» // Док. ООН № S/2011/552 от 26 августа 2011 г. – 56 с.
70. Доу Ш. Математика в экономической теории: исторический и методологический анализ / Ш. Доу // Вопросы экономики. – 2006. – № 7. – С. 53–73.
71. Єнін Є В. Неврегульованість придністровського конфлікту: ризики та загрози для України / Є. В. Єнін // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 35. – С. 402–408.
72. Єнін Є. В. Придністровське врегулювання через призму інтересів України / Є. В. Єнін // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 34. – С. 424–431.
73. Жекало Г. І. Природа та сутність політичного конфлікту / Г. І. Жекало // Грані: наук.-теор. та гром.-політ. альманах / [редкол.: С. А. Квітка (голов. ред.) та ін.]. – Дніпропетровськ, 2015. – № 3 (119). – С. 45–50.
74. Забеліна І. Поняття та причини виникнення політичної напруженості / І. Забеліна // Актуальні питання зовнішньої політики України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 13 грудня 2013 року. – Одеса, 2013. – С. 234–236.
75. Забеліна І. О. Діагностика та прогнозування політичних криз / І. О. Забеліна // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2014. – Вип. 49. – С. 219–225.

76. Забеліна І. О. Сутність природи соціально-політичних криз / І. О. Забеліна // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. науково-практ. конф. (16–17 травня 2014 р.). Т. 2. – Одеса : Фенікс, 2014. – С. 182–183.
77. Зайцев А. К. Социальный конфликт / А. К. Зайцев; изд-е 2-е. – М. : Academia, 2001. – 464 с.
78. Закон України «Про участь в міжнародних миротворчих операціях» // Відомості Верховної Ради України. – №22–23. – 11.06.99. – С. 468–471.
79. Збрицька Л. Г. Медіатизація політичного конфлікту в умовах глобалізуючого світу (на прикладі сучасного українського суспільства): автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Л. Г. Збрицька. – Сімферополь : Б.в., 2010. – 16 с. – На укр. яз.
80. Здравомыслов А. Социология конфликта : Учебное пособие / А. Здравомыслов. – М. : Аспект пресс, 1995. – 318 с.
81. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М. : Интрада, 1996 – 253 с.
82. Казаков В. С., Танчер В. В. Технологии регуляции конфликтов // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001. – С. 52–58.
83. Каляев А. Збройні сили України у миротворчих операціях ООН і ОБСЄ [Електронний ресурс] / А. Каляев. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/ist/2009.../32_Kaljajev.pdf. Назва з екрану.
84. Картунов О. В. Анатомія політичних конфліктів / О. В. Картунов, О. Маруховська // Віче. – 2001. – № 11. – С. 155–159.
85. Картунов О. В. Концепції прав людини етнонаціональних меншин: від конфлікту до компромісу / О. В. Картунов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 13–23.
86. Кіссе А. І. Управління етнічними конфліктами: визначення, поняття, особливості та підходи / А. І. Кіссе // Держава і право. – 2005. – № 30. – С. 677–680.

87. Ключев К. Г. Державні форми впливу на конфліктні ситуації в сучасних політичних процесах / К. Г. Ключев // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 112. – С. 318.–322.
88. Ключев К. Г. Шляхи стабілізації політичної системи в аспекті урегулювання політичного конфлікту / К. Г. Ключев // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. – Одеса, 2016. – Вип. 11. – С. 152–156.
89. Ковтуненко Е. С. Концептуалізація поняття конфліктної взаємодії в руслі теорії соціального конфлікту / Е. С. Ковтуненко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.socd.univ.kiev.ua/>
90. Козер Л. Функции социального конфликта / Люис Козер. – М. : Идея пресс, 2000. – 205 с.
91. Козер Л. А. Функции социального конфликта / Л. А. Козер// Социальный конфликт: современные исследования / Под ред. Н. Л. Поляковой. – М., 1991. – С. 17–22.
92. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Вікар, 1997.
93. Конфліктологія / В. Волинець, С. Волощук, М. Гетьманчук та ін. / За ред. М. П. Гетьманчука. – Львів : НУ «Львівська політехніка, 2007. – 326 с.
94. Короход Я. Теоретичні аспекти розуміння політичного конфлікту /Я Короход // Політичний менеджмент. – 2013. - № 59. – С. 30-37.
95. Костенко Т. Ф. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація / Т. Ф. Костенко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 2 / За заг. ред. Гуменюка Б. І. ГОД, НОМЕР, СТРАНИЦЫ.
96. Котелянець О. О. Врегулювання етнополітичних конфліктів на Південному Кавказі як чинник формування регіональної системи безпеки: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.03.02 / О. О. Котелянець; Рада нац. безпеки і оборони України; Нац.ін-т проблем міжнар. безпеки. – К., 2010. – 21 с. – укр.

97. Котигоренко В. Причинність етноконфліктів: впливи глобалізації / В. Котигоренко // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 97–113.
98. Котигоренко В. Сучасні концепції конфлікту як суспільного явища / В. Котигоренко // Людина і політика. – 2002. – № 3. – С. 75–87.
99. Кочубей Л. О. Політичні конфлікти в сучасній Україні: технології запобігання та специфіка перебігу / Л. О. Кочубей // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 41 (підсерія «Курасівські читання»). – С. 16–25.
100. Крисберг Л. Миро-созидание, миро-сохранение и разрешение конфликтов / Л. Крисберг // Социс. – М., 1990. – № 11. – С. 15-26.
101. Крос К., Гакет Р. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: Перспективи конкуренції / К. Крос, Р. Гакет. – К. : Основи, 2000. – 234 с.
102. Кухалейшвілі Г. Р. Роль ООН в розробці превентивної дипломатії / Г. Р. Кухалейшвілі // «Дипкорпус»: суспільно-політичний часопис. – 2015. – лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dipcorpus-info.at.ua>
103. Лебедева Н. М. Организационное консультирование: гештальт-подход / Н. М. Лебедева, А. А. Лебедева. – СПб. : Речь, 2009. – 256 с.
104. Лега А. Ю. Сутність операцій з підтримання миру (миротворчих операцій) / А. Ю. Лега [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com /14_APSN_2008/Istoria/32133.doc.htm
105. Липсет С. Консенсус и конфликт. Очерки по политической социологии: Реферат / С. Липсет. – М. : ИНИОН РАН, 1987. – 33 с.
106. Лисак В. Ф. Миротворчість в сучасних міжнародних відносинах / В. Ф. Лисак // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу. Процеси регіоналізації та глобалізації як домінанта світового розвитку. – 2014. – № 1. – С. 32–41.

107. Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів [Електронний ресурс] / В. Литвин // Урядовий кур'єр. 2002. – 23 листоп. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/vistupi/litvin/uradk_02_11_23.html
108. Логунова М. Соціально-психологічні чинники культури державного управління / М. Логунова // Вісн. УАДУ. – 2000. – № 3. – С. 295–303.
109. Лук'янов А. Сучасна миротворчість: військові операції невоєнного типу [Електронний ресурс] / А. Лук'янов. — Режим доступу :<http://www.mil.gov.ua/index.php?part=massmedia&sub=read&id=12103>. — Назва з екрану.
110. Максимова О. М. Синтез параметрів нестабільної політичної системи / О. М. Максимова // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 123/2011. Серія: Політологія. – Севастополь, 2011. – С. 128–131.
111. Мангейм Дж., Рич Р. К. Политология. Методы исследования / Дж. Мангейм, Р. К. Рич / Пер. с англ. – М. : «Весь Мир».1997. – 544 с.
112. Манойло А. В. Национально-государственные модели психологического управления конфликтами / А. В. Манойло // Обозреватель-Observer. – 2008. – № 2. – С. 118–123.
113. Манойло А. В. Психологические операции: модели и технологии управления конфликтами / А. В. Манойло // Политекс (политическая экспертиза) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politex.info/content/view/468/>
114. Манойло А. В. Технологии несилового разрешения современных конфликтов / А. В. Манойло. – М., 2008. – 254 с.
115. Мартинова О. В. Фасилітація як технологія організаційного розвитку та змін / О. В. Мартинова // Організаційна психологія. – 2011. Т. 1. – № 2. – С. 53–91.
116. Минделл А. Процессуально-ориентированная работа с конфликтами: глубинная демократия открытых форумов: практ. шаги к предотвращению и

- разрешению конфликтов в семье, на рабочем месте и в мире / А. Минделл. – М. : Беловодье, 2011. – 256 с.
117. Минделл А. Процессуальный ум: руководство по установлению связи с умом Бога / А. Минделл. – М. : Беловодье, 2011. – 352 с.
118. Минцберг Г., Альстрэд Б., Лэмпел Дж. Школы стратегий / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 359 с.
119. Михальченко М. І. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / Михальченко М. І., Журавський В. С., Танчер В. В. – К. : Логос, 1997. – 231 с.
120. Мицик В. В. Інститут превентивної дипломатії у міжнародному праві / В. В. Мицик // Наше право. – 1011. – № 2. Ч. 2. – С. 160–161.
121. Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії / В. В. Мицик // Європейські перспективи. – 2010. – № 2. – С. 81–85.
122. Можаровський В. Конфлікт та консенсус: до використання ідей та моделей конфліктологічної теорії Л. Козера / В. А. Можаровський // Схід. – 1998. – № 6. – С. 36–39.
123. Можаровський В. А. Акції соціального протесту шахтарів в світі теорії соціального конфлікту / В. А. Можаровський // Схід. – 1998. – № 7. – С. 2–29.
124. Можаровський В. А. Корпоратизм та неокорпоратизм в сучасних умовах / В. А. Можаровський // Філософія, соціологія, політологія. Збірник наукових праць. Вип. 2. – Харків : ХАДДТУ, 1998. – С. 89–91.
125. Можаровський В. А. Методологія досліджень соціальних конфліктів / В. А. Можаровський // Соціальні виміри суспільства. Зб. наук. праць молодих науковців. Вип. 2. – ІС НАН України, 1998. – С. 160-161.
126. Наумкина С. М. Социально-политические процессы в Украине: опыт критериального анализа / С. М. Наумкина // Перспективы. – 1998. – № 2. – С. 12–15.

127. Овчинникова Т. М. Моделирование как метод регулирования конфликта / Т.М. Овчинникова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 6 (44): в 2-х ч. – Ч. II. – С. 143–146.
128. Олсон М. Демократія, диктатура і розвиток / М. Олсон // Теорія і практика демократії: Вибрані тексти. – М., 2006. – С. 375–382
129. Перепелиця Г. М., Мокляк М. М., Фареник С. О. Феномен воєнно-політичного конфлікту в сучасній етнополітичній ситуації. – Київ : НІСД, 1995. – С. 9–80.
130. Пилат Н. Проблема конфліктності людських стосунків у ракурсі філософсько-соціологічних та психологічних інтерпретацій [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://znc.com.Ua/ukr/publ/periodic/shpp/2Q05/1/pl19.php>
131. Півончук І. Використання прикладного моделювання під час аналізу міжнародних політичних процесів / І. Півончук [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nato.pu.if.ua/journal/2009/2009-24.pdf>
132. Пінчак В. Політика України щодо врегулювання Придністровського конфлікту (аналіз наукових студій) / В. Пінчак // Віче. – 2008. – № 5–6. – С. 70–72.
133. Пойченко А. М. Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання / Пойченко А. М., Ребкало В. А., Хворостянський О. І. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 239 с.
134. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.
135. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – 2-е вид. – К. : Генеза, 2004. – 715 с.

136. Поліщук К. В. Етнонаціональний вимір конфлікту у Країні Басків: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / К. В. Поліщук; Львів. нац. університет імені Івана Франка. – Л., 2007. – 17 с. – укр.
137. Полухіна А. Дискурсивний простір поняття «ненасильницька політична боротьба» / А. Полухіна // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 248–254.
138. Полухіна А. В. Дослідження ненасильницьких дій у сучасній вітчизняній політичній думці / А. В. Полухіна // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 169–174.
139. Посібник ОЕСР з питань врегулювання конфліктів інтересів на державній службі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.oecd.org/countries/ukraine/49106140.pdf>
140. Поспелов А. С. Локальні конфлікти середини 1970 – початку 1990-х років в пострадянській історичній літературі / А. С. Поспелов // Українська історична наука на порозі XXI ст. – Чернівці, 2001. – Т. 3. – С. 52–55.
141. Примуш М. Конфліктологія / М. Примуш. – К. : Професіонал, 2006. – 282 с.
142. Ростецька С. І. Актори політичного процесу та пересічні суб'єкти політики напередодні виборів / С. І. Ростецька // Вісник СевДТУ. Вип. 71: Політологія. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2006. – С. 235–243.
143. Ростецька С. І. Аналіз стратегій впливу на політичні конфлікти / С. І. Ростецька // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Динаміка наукових досліджень 2004». Том 13. Політологія. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 16–18.
144. Ростецька С. І. Конфлікти, протиріччя та соціальна напруженість: їх взаємозалежність / С. І. Ростецька // Перспективи. – 2004. – № 1. – С. 74–79.
145. Ростецька С. І. Наукові підходи та методи управління конфліктом у сучасному суспільстві / С. І. Ростецька // Перспективи. – 2002. – № 3. – С. 80–87.

146. Ростецька С. І. Особливість політичних конфліктів в перехідний період розвитку українського суспільства / С. І. Ростецька // Наука і вища освіта: Тези доповідей учасників XII міжвуз. студ. наук. конф., м. Запоріжжя, 20 травня 2004 р.: У 2 ч. – Ч. 1 / Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». – Запоріжжя, 2004. – С. 9–10.
147. Ростецька С. І. Позитивна роль політичних конфліктів в суспільстві / С. І. Ростецька // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Наука та освіта – 2006». Том 18. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 6–8.
148. Ростецька С. І. Теоретичні підходи до поняття та змісту управління політичним конфліктом / С. І. Ростецька // Актуальні проблеми політики. – 2008. – № 30. – С. 405–410.
149. Ростецька С. І. Толерантні відносини як необхідна умова вирішення політичних конфліктів / С. І. Ростецька // Держава і право. Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 30. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 794–801.
150. Саати Томас Л. Математические модели конфликтных ситуаций / Пер. В. Н. Веселова и Г. Б. Рубальского; под ред. и с предисл. И. А. Ушакова. – М. : Сов. радио, 1977. – 302 с.
151. Саламатов В. П. Конфліктологічний моніторинг як інформаційно-аналітична система / В. П. Саламатов // Вісник УАДУ. – 1997. – № 2. – С. 64–70.
152. Светлов В. А. Единая теория конфликта / В. А. Светлов // MODERN DIRECTIONS OF THEORETICAL AND APPLIED RESEARCHES – 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2014>.

153. Светлов В. А. Управление конфликтом. Новые технологии принятия решений в конфликтных ситуациях / В. А. Светлов // СПб. : Росток. 2003. – 135 с.
154. Свиридчук Н. П. Историко-теоретичні основи правового конфлікту в соціальному вимірі / Н. П. Свиридчук // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 30-35
155. Семененко М. І. Гуманізація політичної діяльності в концепції ненасильства : Автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / М. І. Семененко; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2001. – 16 с.
156. Сенюшкіна Т. О. Державні механізми управління етнічними конфліктами : Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Т. О. Сенюшкіна; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2007. – 36 с. – укр.
157. СІПРІ – 2000: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідж. миру. Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова: Редкол.: А. Гриценко (голов. ред.) та ін. – К.; Заповіт, 2001. – 668 с.
158. Сірий А. В. Мотивація військово-професійної діяльності військовослужбовців за контрактом : Автореф. дис ... канд. психол. Наук : 19.00.09 / А. В. Сірий. – Хмельницький : Б. в., 2010. – 20 с. – На укр. яз.
159. Сітарський С. М. Політичний конфлікт та сучасні українські реалії / С. М. Сітарський // Економіка та держава № 8/2013. – С. 137-139.
160. Современные теории конфликтов // Теория политики / Под ред. Б. Исаева. – М. – СПб. : Питер, 2008. – С. 406–421.
161. Соловьев А. И. Колебательно-маятниковый механизм принятия государственных решений: к обоснованию когнитивной модели / А. И. Соловьев // Поліс. Політичні дослідження. – 2005. – № 5. – С. 2–8.
162. Станкевич І. П. Політичні конфлікти та можливі шляхи до згоди / І. П. Станкевич // Дні науки філософського факультету – 2006: міжнар.

- наук. конф. (Київ, 12-13 квітня 2006): матеріали доп. та виступів / Київ, нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – Ч. IV. – С. 123–126.
163. Станкевич І. П. Шляхи та способи розв'язання політичних конфліктів / І. П. Станкевич // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2007. – Вип. 87–88. – С. 128–132.
164. Степанов Е. И. Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Региональные конфликты: моделирование, мониторинг, менеджмент / Е. И. Степанов [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/29946>
165. Степанова Н. Є. Конфліктна взаємодія суб'єктів української політики: нові умови, нові правила, нові підходи до вивчення / Н. Є. Степанова [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4825/1/58-80.pdf>
166. Уроки Грузії Україні // День. – 2008, 15 серпня. – № 145.
167. Уткін О. І. Соціально-політична стабільність у регіоні: етнополітичні та міжконфесійні чинники / О. І. Уткін. – К. : НІСД, 1998. – Вип. 3. – 132 с.
168. Федірко І. П. Соціально-політичні конфлікти як об'єкт дослідження / І. П. Федірко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2005. – № 74. – С. 63-65.
169. Фельдман Д. Конфликты в мире политики // Конфликтология: Хрестоматия / Составитель: Н. И. Леонов. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 236 с.
170. Фельдман Д. М. Правила перемоги в міжнародних конфліктах майбутнього [Електронний ресурс] / Д. М. Фельдман // Колонка експертів МГИМО. Режим доступу: URL: <http://www.mgimo.ru/system/phpprint.phtml?url=%2Fnews%2Fexperts%2F>

171. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или переговоры без поражения / Пер. с англ. А. Гореловой; Предисл. В. А. Кременюка. – М. : Наука, 1990. – 126 с.
172. Фуко М. Археология знания / Пер. с фр. Бр. Левченко / . Фуко. – К.: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
173. Фуко М. Ницше, Фрейд, Маркс / М. Фуко // Цифровая библиотека по философии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL:<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000551/index.shtml>
174. Хеммонд Дж. Правильный выбор. Руководство по принятию решений / Джон Хэммонд, Ральф Кини, Говард Райффа – М. : Бинوم. Лаборатория знаний, 2014. – 256 с.
175. Чумиков А. Н. Управление конфликтом и конфликтное управление как новые парадигмы мышления и действия / А. Н. Чумиков // Социс. – 1995. – № 3. – С. 53–28.
176. Шаравов І. До питання про інформаційну війну та інформаційну зброю / І. Шаравов //ЗВО. – 2000. – 10. – С. 2–5.
177. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи [Електронний ресурс] / Дж. Шарп. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/files/sharp.pdf>].
178. Шевченко О. Збройні конфлікти та шляхи їх врегулювання / О. Шевченко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С. 28–37.
179. Шепелев М. А. Методологія міжнародних досліджень / М. А. Шепеляв // Теорія міжнародних відносин. – К., 2004. – С. 34–62.
180. Шкідченко В. П. Деякі шляхи подальшого розвитку нормативно-правової бази забезпечення воєнної безпеки України / В. П. Шкідченко //Наука і оборона. – 2000. – № 3. – С. 3–10.
181. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с

182. Шубін С. П. Політичний конфлікт і безпека держави: [монографія] / С. П. Шубін. – Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2008. – 88 с.
183. Шубін С. П. Політичний маркетинговий аналіз сутності сучасного соціально-політичного конфлікту в державі / С. П. Шубін // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 6 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=290>
184. Шупбах М. Світова Робота – Трансформація в Організаціях, Спільнотах, Бізнесі та Громадському Житті [Електронний ресурс] / М. Шупбах. // Режим доступу: <http://www.ddi.in.ua/uk/publikaciji.html>
185. Щур А.В. Політичний конфлікт та технологія його запобігання / А.В.Щур // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/>
186. Яковлев И. Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование / И. Г. Яковлев // Полис. – 1998. – № 3. – С. 179–189.
187. Яремчук С. С. Сучасні теорії в конфліктології / С. С. Яремчук. – Чернівці : Рута, 2008. – 72 с.
188. Aron R. Myr i viina mizh natsiiamy: per. z fr. / Raymond Aron. – К. : МР «Ініверс», 2000. – 687 с. [in Ukrainian]
189. Boulding K. Conflict and Defence. A General Theory / K.Boulding. – N.-Y. : Harper & Row, 1962. – 349 p. [in English]
190. Coser L. A. Funktsii sotsial'nogo konflikta: per. s angl / Lewis Alfred Coser. – М. : Ideya-Press, Dom intelektual. kn., 2000. – 208 s. [in Russian]
191. Creveld M. van. Transformatsiya voyny : per. s angl. / Martin van Creveld. – М. : Al'pina Biznes Buks, 2005. – 344 s. [in Russian]
192. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / R. Dahrendorf. – Stanford, California : Stanford University Press, 1965. – 350 p. [in English]

193. Dougherty J. Contending Theories of International Relations / J. Dougherty, R. Pfaltzgraff. – N.-Y. : Harper & Row, 1971. – 348 p. [in English]
194. Huntington S. Ph. Stolknovenie tsivilizatsii: per. s angl. / S. Ph. Huntington, – M. : OOO «Izdatel'stvo AST», 2003. – 603 s. [in Russian]
195. Lynch P. The Emergence of Numerical Weather Prediction: Richardson's Dream / P. Lynch— Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 290 p.
196. Mills Ch. W. Vlastvuyushchaya elita: per. s angl. / Charles Wright Mills. – M. : Izd-vo inostr. lit., 1959. – 543 s. [in Russian]
197. Pondy L. R. Organizational Conflict: Concepts and Models / L. R. Pondy // Administrative Science Quarterly. – 1967. – Vol. 12. – P. 296–320.
198. Rapoport A. Mathematical Models in the Social and Behavioral Sciences / A. Rapoport. – N.-Y.: John Wiley & Sons, 1983. – 507 p. [in English]
199. Rubin J. Z. Social Conflict: Escalation, Stalemate and Settlement / J. Z. Rubin, D. G. Pruitt, S. A. Kim. – N.-Y. : McGraw-Hill, 1998. – 368 p. [in English]
200. Saaty Th. L. Matematicheskie modeli konfliktnykh situatsii: per. s angl. / Th. L. Saaty. – M. : Sovet. radio, 1977. – 306 s. [in Russian]
201. Semenov V. A. «Drama Technology» technology for analysis of the socio-political conflicts / V. A Semenov // Научно-практический журнал «Политика и правовое государство». Управленческое консультирование. – 2012. – № 2. – С. 48–67.
202. Toffler A. Voina i antivoina. Chto takoe voina i kak s nei borot'sya. Kak vyzhit' na rassvete KhKhI veka: per. s angl. / A. Toffler, H. Toffler. – M. : AST: Tranzitkniga, 2005. – 412 s. [in Russian]